

XXXVIII LUBELSKA KONFERENCJA

INSTYTUT ARCHEOLOGII UMCS W LUBLINIE
MUZEUM NARODOWE W LUBLINIE

Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie

STRESZCZENIA WYSTĄPIEŃ

XXXVIII LUBELSKA KONFERENCJA

**Badania archeologiczne
w Polsce środkowowschodniej,
zachodniej Białorusi i Ukrainie**

6–7 listopada 2023 roku

Streszczenia wystąpień

Redakcja
Beata Polit, Marta Stasiak-Cyran

INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIwersYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
MUZEUM NARODOWE W LUBLINIE

LUBLIN 2023

Redakcja / Beata Polit, Marta Stasiak-Cyran

Korekta językowa / Beata Polit, Marta Stasiak-Cyran, Autorzy

Projekt okładki / Sebastian Nikodem Górski

Redakcja techniczna / Aleksandra Sztal

Na okładce:

Ozdobny fragment ostrogi typu Lutomiersk lub pochewki noża, brąz, 1 poł. XI w.,
Daromin, gm. Wilczyce. Zabytek udostępnił dr hab. M. Florek z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie,
fot. M. Bajka.

W tle wykorzystano fotografię z publikacji: L. Gardęła, K. Kajkowski, Z. Ratajczyk, Ostrogi zoomorficzne
z Ciepłego. Zachodniosłowiański Model Kosmosu, Pomorania Antiqua 28, 2019, ryc. 15.

© Instytut Archeologii UMCS w Lublinie 2023
© Muzeum Narodowe w Lublinie 2023

Instytut Archeologii UMCS
pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin

Muzeum Narodowe w Lublinie
ul. Zamkowa 9, 20-117 Lublin

Spis treści

Денис Ветров , Гравецькі стоянки басейну річки Велика Вись у Центральній Україні	8
Igor Піструїл , Місцезнаходження кам'яної доби поблизу с. Анетівка (Миколаївська обл., Україна)	10
Алла Главенчук , Вироби з перламутрових мушель зі стоянки верхнього палеоліту Анетівка 1	11
Tomasz Boroń , Pracownia magdaleńska ze stanowiska Wilczyce 10. Wstępne wyniki badań	12
Tadeusz Wiśniewski, Barbara Niezabitowska-Wiśniewska , Badania archeologiczne wielokulturowego stanowiska z epoki kamienia w Lublinie-Zembozyczach Górnych III w 2022 r.	13
Aldona Kurzawska, Iwona Sobkowiak-Tabaka, Małgorzata Mrozek-Wysocka , Śladami przeszłości: badania ozdób z pochówków wczesnoneolitycznych w Samborcu	14
Marcin Czarnowicz, Barbara Witkowska, Agnieszka Musiał , Znaleźisko obsydianowego narzędzia w Woli Michowej, pow. sanocki – dowód wczesnoneolitycznej penetracji wschodnich przełęczy karpaccich	15
Dagmara H. Werra, Marcin Szeliga, Katarzyna Pyżewicz, Richard Hughes , Neolityczny inwentarz obsydianowy z Opatowa w świetle wyników najnowszych analiz technologicznych, funkcjonalnych i geochemicznych	16
Weronika Czajka, Andżelika Gąsior, Raman Hryhel, Kyrylo Kukhterin, Marcin Lackowski, Mateusz Rochecki, Agata Salamucha, Patryk Węglowski, Piotr Mączyński , Historia spisana rysą na skale – badania nad identyfikacją funkcji prehistorycznych narzędzi z obsydianu	17
Tomasz Boroń, Miłosz Huber, Piotr Mączyński, Anita Szczepanek, Jarosław Wilczyński , Pierwszy grób kultury lubelsko-wołyńskiej z Wilczyc, stan. 10	18
Stanisław Wilk , Wczesnoeneolityczne sztylety miedziane z Małopolski. Chronologia i powiązania kulturowe	19
Michał Przeździecki, Miron Bogacki, Bartosz Kontny, Adam Wawrusiewicz, Vadzim Beliaev, Marcin Frączek , Obozowiska na bagnach – wstępne wyniki prospekcji terenowej w dolinie dolnej Biebrzy	20
Adam Wawrusiewicz, Michał Przeździecki, Vadzim Beliaevs, Marcin Frączek, Krzysztof Żurek , Wyniki interdyscyplinarnych badań na stanowisku Lipsk 81 w dolinie górnej Biebrzy	21
Марія Лобанова , Нові дані по хронології сабатинівської групи поселень у Середньому Побужжі	22
Dmytro Zhelaha , The Cucuteni-Trypillian Cultural Complex: BI Stage Buildings Discovered in the Voloshkove 6 Settlement	23
Andrey Havinskyj, Małgorzata Rybicka , Ceramika kultury pucharów lejkowatych z osiedli z zachodniej Ukrainy w kontekście grupy południowo – wschodniej tej kultury i etapu CII kultury trypolskiej. Wstępne studia	25
Jarosław Wilczyński, Sylwia Pospuła, Lena Matyaszczyk, Iwona Sobkowiak-Tabaka , Najsmaczniejszy przyjaciel człowieka. Szczątki psów ze stanowisk kultury pucharów lejkowatych	26
Michał Kubera, Anna Jączek , Nowe dane na temat grobowców kultury pucharów lejkowatych z Lublina-Sławinka (AZP 77–81/47–1)	27
Piotr Włodarczak , Ze stepów na Bałkany. Projekt badań kurhanów z IV i III tysiąclecia p.n.e. w Górnej Tracji	28

Marzena Szmyt, Przemysław Makarowicz, Vasyl Ilchyshyn, Maryna O. Yahodinska, Oleksandra Kozak, Jan Romaniszyn, Vitalii Rud, Piotr Włodarczak, Danuta Żurkiewicz, Z najnowszych badań nad osadnictwem społeczności kultury amfor kulistych na Podolu	29
Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко, Дослідження кургану епохи бронзи на (правобережжі нижньої течії Дніпро-Бузьського лиману) у минулому сезоні	30
Przemysław Makarowicz, Jan Romaniszyn, Vitalii Rud, Viktor Kosakivskyi, Vasyl Kovbasa, Paweł Jarosz, Stanisław Skamrot, Marcin Ławniczak, Vasyl Ilchyshyn, Igor Kochkin, Jakub Niebieszczański, Iwona Hildebrandt-Radke, Waldemar Sychalski, Nekropola z wczesnej epoki brązu w miejscowości Volitsia, obw. tarnopolski, zachodnia Ukraina, w świetle chronologii radiowęglowej AMS	31
Anna Hyrchała, Dorota Lorkiewicz-Muszyńska, Julia Sobol, Józef Niedźwiedź, Rytuał czy rabunek? Próba interpretacji naruszania grobów we wczesnym okresie epoki brązu	32
Marcin Przybyła, Damian Stefański, Jarosław Wilczyński, Wielofazowa osada otwarta i obronna kultury mierzanowickiej w Sadowiu pow. krakowski – podsumowanie szerokopłaszczyznowych badań z lat 2016–2022	33
Agnieszka Pawlina, Agata Hałuszko, Marcin Maciejewski, Zróżnicowanie geometryczno-morfometryczne siekierok brązowych ze skarbu społeczności łuzycyckich pól popielnicowych z Roska nad Notecią	34
Кирило Горбенко, Юрій Жирок, Житлово-господарський комплекс «передмістя» городища Дикий Сад	36
Дмитро Пєфтіць, Шахові мотиви в геометричних орнаментях початку ранньозалізної доби	37
Anzhelika Kolesnychenko, Mixed-alkali glasses in the transitional period between Bronze Age to the Iron age in Europe and Black Sea region: moving objects or moving ideas	38
Konrad Grochecki, Marcin Maciejewski, Elżbieta Małgorzata Kłosińska, Michał Tracz, Piotr Bartmiński, Skarb z Czernięcina Poduchownego (gm. Turobin, pow. Biłgoraj), wstępne wyniki badań i perspektywy analityczne	39
Elżbieta Małgorzata Kłosińska, Tomasz Jacek Chmielewski, Jolanta Orzeł, Łukasz Wyszyński, Pracownia metalurgiczna z wczesnej epoki żelaza w Jezierni, stan. 13 (gm. Tomaszów Lubelski, pow. Tomaszów Lubelski, woj. lubelskie) w kontekście współczesnego osadnictwa w dorzeczu Huczwy	40
Iryna Shramko, Early Scythian metalware from the territory of Forest-Steppe Scythia	41
Stanislav Zadnikov, Oleh Shaporda, Research of the settlements of the Scythian period in the district of Bilsk Gorodyshe in 2022	42
Evelina Kravchenko, Oleksandra Kozak, Alina Stupak, Japallah – the Cemetery of the Natives of the Hellenistic Period in the Crimea	44
Olena Dzeladze, Denis Sikoza, Oleksandr Symonenko, Beata Polit, Renata Czech-Błońska, Ewelina Miśta-Jakubowska, Rafał Siuda, Intrygująca czerwień: identyfikacja minerału z grobu 155 na cmentarzysku Chervonyy Mayak, obwód chersoński, Ukraina	45
Marcin Matera, Grodzisko Konsułowskoje – niedokończona opowieść	46
Зоя Ільчишин, Олександр Сілаєв, Розвідки в долині р. Яричівки (басейн Західного Бугу)	47
Юрій Башкатов, Тетяна Слободян, Міждисциплінарні дослідження могильника I – II ст. н.е. біля с. Івківці (Чигиринський р-н., Черкаська обл.): стан, перспективи, можливості	49

Piotr Łuczkiwicz , Zakończona historia. 100 lat badań na cmentarzysku w Malborku-Wielbarku	50
Marta Stasiak-Cyran , Nowe źródła – nowe wnioski. Najciekawsze przykłady zabytków luźnych z kolekcji przekazanej do Muzeum Narodowego w Lublinie przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie	51
Anna Mucha , Mieniany – nowe stanowisko z okresów rzymskiego i wędrówek ludów w Kotlinie Hrubieszowskiej	52
Andrzej Kokowski , Krajna – Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum nr 6	53
Vital Sidarovich , Narew i Jasiółda jako możliwe szlaki migracji i komunikacji ludności kultur kręgu gockiego w świetle znalezisk numizmatycznych	54
Марина Філатова , Знахідки римських монет на території України в останні роки: особливості онлайн досліджень	56
Kyrylo Myzgin , Najnowsze znaleziska późnorzymskich monet złotych z terenów Europy Wschodniej: od połączeń stempli do połączeń hipotez	57
Vadzim Beliaevs, Michał Przeździecki, Adam Wawrusiewicz , Materiały epoki żelaza z wielokulturowej osady w Lipsku stan. 81 (pow. augustowski, woj. Podlaskie), badania 2019 i 2022 r.	58
Iwona Lewoc, Paweł Szymański , Badania powierzchniowe w Puszczy Boreckiej – wstępne wyniki i nowe perspektywy	60
Wiktoria Makowska, Mikołaj Plawiński, Wiktoria Tarasiewicz , Kompleks stanowisk archeologicznych Svila-1 (rejon głębocki, obwód witebski) – wstępne wyniki badań w 2022 roku	61
Viktoryia Tarasevich , Fashion or local tradition? Female attire of the Kryvičy women based on archeological find from the Barki burial mound (Polack district, Viciebsk region, Belarus)	63
Agata Prus , Skandynawskie zapinki z terenu Pomorza Zachodniego	64
Renata Czech-Błońska, Ewelina Mišta-Jakubowska, Rafał Siuda, Władysław Duczko , Skład chemiczny paciorków ze szkła arsenowego z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Bodzi jako wskaźnik proveniencji surowcowej i technologicznej	65
Ewelina Mišta-Jakubowska, Władysław Duczko, Renata Czech-Błońska, Dariusz Rozmus, Aleksandra Pankiewicz, Ryan Mathur, Bartłomiej Sz. Szmoniewski , Rola złóż srebra i ołowiu z terenu Wyżyny Śląskiej i Krakowa we wczesnym średniowieczu	66
Marek Florek , Trójca przy przeprawie wiślanej – zapomniane wczesnośredniowieczne emporium handlowe. Wstępne wyniki badań 2020–2022	67
Marek Florek, Wojciech Rudziejewski-Rudziewicz , Wczesnośredniowieczny dwór rycerski (?) w Darominie, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie. Wyniki poszukiwań prowadzonych w 2022 r.	68
Tomasz Dzieńkowski, Monika Maziarczuk, Patryk Maruszczak, Łukasz Pospieszny, Robert Ryndziewicz, Marcin Wołoszyn , Czermno, stan. 2: podgrodzie – osada – gród? Problem archeologiczny i konserwatorski. Badania weryfikacyjne	69
Wiktoria Makowska, Mikołaj Plawiński , Wstępne wyniki badań wykopaliskowych cmentarzyska kurhanowego Skrabianiec (rejon głębocki, obwód witebski) w 2022 r.	70
Ірина Луцик , Похоронний стрій на території Галицько-Волинських земель XI–XIV ст.	71
Igor Возний , Каменотесне ремесло на теренах північної частини Буковини в X–XIV ст.	73

Олена Черненко , Використання крейди населенням Подесення у середньовіччі (за матеріалами новітніх археологічних досліджень)	75
Юрій Мазурик , Давній Угровськ, як «церковний центр» за літописними і археологічними матеріалами (до 800-річчя перенесення резиденції єпархії з Угровська до Холма)	77
Tomasz Dzieńkowski , Między Wschodem a Zachodem. Książęca rezydencja typu motte z XIII w. w Chełmie – kulturowa rewolucja na pograniczu	79
Сергій Панишко , Новий тип середньовічних укріплень Волині і їх земляні фортифікації	81
Тетяна Мамчич-Миткалик , Деякі математичні підходи до моделювання затрат праці при побудові укріплень “мотте”	83
Jacek Adamiec, Daniel Skoczylas, Grzegorz Dąbrowski , Badania nieinwazyjne Wzgórza Zamkowego w Zespole Zamkowo-Parkowym przy Muzeum Kresów w Lubaczowie – stanowisko 1 (AZP 100–87/52)	84
Daniel Gazda , Badania geofizyczne na terenie Klasztoru Dominikanów w Horodle	86
Daniel Gazda , Badania archeologiczne na terenie Grodziska-zamku w Horodle oraz cmentarzyska kurhanowego w Matczu w ostatnich latach	87
Лариса Виногородська , Замок як об’єкт історичної спадщини в структурі культурного ландшафту міст Поділля (археологічний аспект)	88
Edyta Anna Marek , Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Niżatycach, pow. przeworski	89
Сергій Тараненко, Дмитро Пефтіць, Олена Махота, Юлія Мисько , Науково-рятивні археологічні дослідження у вежі Іоанна Кущника у 2022 р.	90
Віра Гупало , Дослідження крипт у костелі Різдва Пресвятої Богородиці у Комарному на Львівщині	91
Tatiana Vietrova, Viktor Vietrov , Typology and chronology of porcelain tableware from archaeological researches of the eastern part of Medzhybizh castle	93
Joanna Wawrzeniuk , Nieznany wiejski cmentarz z okresu nowożytnego w Dąbrówkach, gm. Wasilków, woj. podlaskie	94
Rafał Niedźwiadek , Reduta Tadeusza Kościuszki w Ogrodzie Botanicznym UMCS – perspektywa badań interdyscyplinarnych	95
Marcin Czarnowicz, Barbara Witkowska, Martin Vojtas, Agnieszka Ochał-Czarnowicz, Anita Szczepanek , Projekt „Karpackie Epizody Wielkiej Wojny”. Poszukiwania grobów i cmentarzy wojennych na terenie gminy Komańcza	96
Agata Salamucha , Badania archeologiczne stanowisk z okresu II wojny światowej na terenie Lublina prowadzone do 2022 r.	97
Viktor Vietrov , Experience of Complex Geo-archaeological and Paleolandscape Studies in the Upper Reaches of the Southern Bug River	98
Dmytro Kiosak , Chronology of the first domestic plants in Ukraine and Moldova: an overview of radiometric evidence	99
Krzysztof Żurek, Tomasz Kalicki , Uwarunkowania środowiskowe i kulturowe funkcjonowania obiektów prehistorycznych w dorzeczu Biebrzy i Narwi	100

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska , Ulów – archeologiczna perła Roztocza. Wielokulturowy zespół osadniczy w świetle wyników badań interdyscyplinarnych. Założenia i cele projektu	102
Rafał Zapala , Inwentaryzacja dziedzictwa kulturowego na terenie lasów Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie oraz Parków Narodowych: Bieszczadzkiego, Magurskiego i Roztoczańskiego na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych. Wprowadzająca charakterystyka koncepcji projektu, przeprowadzonych badań oraz wniosków podsumowujących	103
Marek Lemiesz, Natalia Voytseshchuk , Z lądu i z powietrza. Ukraińsko-polski projekt inwentaryzacji i dokumentacji wojennych strat dziedzictwa kulturowego w obwodach czernichowskim i chersońskim: Ukrainian Heritage Rescue Project 2022–2023	104

Денис Ветров

Інститут археології Національної академії наук України, пр. Володимира Івасюка 12, Київ, 04210, Україна; VetrovD@ukr.net; ORCID: 0000-0002-1879-3163

Гравецькі стоянки басейну річки Велика Вись у Центральній Україні

ключові слова: Центральна Україна, верхній палеоліт, гравець, крем'яний інвентар

За останні майже два десятиліття у Центральній Україні проведено розкопки різночасових палеолітичних стоянок в басейні р. Велика Вись поблизу м. Новомиргорода археологічними експедиціями університету Києво-Могилянської академії та Інституту Археології НАН України. Цей вузол пам'яток був відкритий ще у 80-х рр. ХХ-го століття краєзнавцем з м. Новомиргород П.І. Озеровим.

З-поміж великої кількості пам'яток кам'яної доби цього регіону було виділено та досліджено Л.Л. Залізнякам Д.О. Ветровим, І.М. Хоптинцем низку нових гравецьких стоянок: Троянове 4А, Троянове 4В, Троянове 4С, Троянове 3, Троянове 5, Лікареве, Озерове, Рубаний Міст тощо.

Найбільш повно досліджені стоянки Троянове 4А, Троянове 4В, Озерове. Стоянка Троянове 4А розкопана на площі 96 м² (знайдено 27127 крем'яних артефактів), Троянове 4В досліджена на площі 125 м² (25 363 кр. артефактів), Озерове має розкопану площу 63 м² (1661 кр. артефактів).

Гравецькі стоянки регіону розташовані на мисах утворених давніми балками другої надзаплавної тераси р. Велика Вись по обох берегах річки. Мають проєкцію як у південному (Троянове 4А, В, С, Троянове 5, Рубаний Міст), так і в північному напрямках (Озерове, Лікареве, Троянове 3).

Матеріали гравецьких стоянок залягають у верхніх підгоризонтах бузького лесу, що датується приблизно 27–19 тис. років тому.

У колекції представлені всі етапи обробки кременю від первинного розщеплення до виготовлення знарядь праці. Сировиною для виготовлення знарядь на стоянці слугували досить великі жовна якісного темно-сірого кременю з первинних родовищ.

Основну частину артефактів стоянок складають відходи виробництва (понад 80%). Основною заготовкою слугували великі довгі та широкі пластини з характерним плоским відбивним горбком що свідчать про сколювання за допомогою кістяного чи рогового відбійника. Їхня кількість в усіх комплексах складає близько 15%.

Серед ядрищ абсолютно переважають призматичні одно- та дво- площинні нуклеуси. У комплексі Троянове 4В наявна серія торцевих нуклеусів, відсутніх у колекції з Троянове 4А.

Серед виробів з вторинною обробкою (бл. 6% від колекції кременю) 75% складають пластини з ретушшю та інші ретушовані сколи. Особливістю комплексів стоянок регіону є грубо виготовлені скребла на великих, часто первинних відщеплах.

Найбільш чисельною категорією знарядь праці є серія різців. Переважають кутові різці, трохи менше бічних ретушованих різців та серединних різців. Серед скребачок, яких у два рази менше за різці, переважають кінцеві форми на пластинах. Мікролітичні комплекси стоянок (бл. 1–2% від знарядь) складається переважно з уламків пластинок та мікропластин з притупленим краєм, уламків вістер гравецьких типів, «ножів типу Ргані».

Економічний профіль найбільш повно розкопаних стоянок Троянове 4А, Троянове 4В може бути визначений, як спеціалізовані стоянки-майстерні з транспортуванням частини продукції за

їхні межі. Характерні для гравецької традиції особливості стоянок басейну р. Велика Вись мають аналогії на стоянках Володимирівка на р. Синюха у Побужжі та численних гравецьких стоянках Середнього Дністра: Молодове 1, 5, Косоуци, Межигірці 1, Кормань IV тощо.

Дослідження регіону продовжується. Серед численних нових пунктів кам'яної доби знайдених Д.О. Ветровим та О.І. Нездолієм поблизу с. Бирзулове виявлено матеріали гравецької культурної традиції перспективні для дослідження.

Ігор Піструїл

Одеський археологічний музей Національної академії наук України, вул. Ланжеронівська 4, Одеса, 65026, Україна; pistruiligor@ukr.net;
ORCID: 0000-0002-6193-1963

**Місцезнаходження кам'яної доби поблизу с. Анетівка
(Миколаївська обл., Україна)**

ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, Анетівка, верхній палеоліт, крем'яний інвентар

В долині р. Бакшали на шестикілометровому відрізку, направленому від с. Анетівка до впадіння р. Бакшали в р. Південний Буг, були виявлені більш як 25 пам'яток кам'яного віку, які віднесені, в основному, до епохи верхнього палеоліту. На деяких пам'ятках проведені стаціонарні дослідження, останні представлені підйомним матеріалом. В 2018 році були локалізовані ще два місцезнаходження на захід від с. Анетівка на лівому березі р. Бакшала. Річка в цьому місці круто розвертається, практично на 90°. Окремі крем'яні вироби збирали тут і раніше (в різних місцях на ґрунтовій дорозі між селами Анетівка і Богданівські Хутори та на прилеглих полях). Лівий берег на даній ділянці долини р. Бакшали – пологий і поступово підвищується до вододілу.

Місцезнаходження Анетівка 30 локалізоване на лівому березі р. Бакшали, навпроти с. Анетівка. Підйомний матеріал зібрано на полі (висока заплава), де знаходився в радянський період колгоспний сад. В 90-і роки минулого століття сад був викорчований і протягом довгого часу це місце було покрите травою та спиляними деревами. В останній час дерева були прибрані і на цьому місці проведена оранка. На цьому полі (на площі приблизно 200×50 м) зібрана колекція з 21 кременевого виробу. Серед них осколок (1), відщепи (12), пластини (6), пластина з ретушшю (1), кінцева скребачка (1). Попередньо, дане місцезнаходження можна датувати епохою верхнього палеоліту.

Друге місцезнаходження, Анетівка 31, локалізоване приблизно в 500 м на захід від місцезнаходження Анетівка 30. Геоморфологічно місцезнаходження знаходиться на високій заплаві чи першій надзаплавній терасі. Шурфуванням, що проведено в 2021 році, виявити культурний шар не вдалося. Підйомний матеріал зібраний на площі приблизно 100×50 м та нараховує 54 кременевих вироби. Серед них осколки (5), нуклеуси (3), відщепи (28), пластини (16), кінцева скребачка (2). Техніка первинного розщеплення – призматична. Попередньо, це місцезнаходження, так, як і Анетівку 30, можна датувати епохою верхнього палеоліту.

Виявлені в 2018 році місцезнаходження становлять інтерес своїм достатньо низьким розташуванням відносно сучасного рівня річки, що не характерно для палеолітичних пам'яток цього регіону.

Алла Главенчук

Одеський археологічний музей Національної академії наук України, вул. Ланжеронівська 4, Одеса, 65026, Україна; glavenchuk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2111-5398

Вироби з перламутрових мушель зі стоянки верхнього палеоліту Анетівка 1

ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, Анетівка 1, верхній палеоліт, перламутр

Стоянка Анетівка 1 – верхньопалеолітична пам'ятка, яка знаходиться на західній околиці с. Анетівка. Вона була відкрита та досліджена на площі 35 м² Причорноморською експедицією під керівництвом В.Н. Станко в 1978 році. Археологічний матеріал фіксувався за метричними горизонтами (25 см) та зустрічався від денної поверхні до яскраво-жовтого лесу. В ході камеральної обробки археологічного матеріалу було виділено два «піки» залягання знахідок.

Пізніше, в 1981 р. тією ж експедицією досліджено невелику ділянку, розташовану приблизно в 50 м на південь від розкопу 1978 р. Матеріали цих розкопок свого часу не були введені до наукового обігу. В 2014 та 2018–2021 роках поряд з цією ділянкою був закладений розкоп площею 24 м².

Археологічний матеріал з цієї ділянки фіксувався за умовними мікрогоризонтами, потужністю 7–8 см. Методика досліджень ділянки передбачала суцільний просів та промивку ґрунту з культурного шару. Це дозволило уникнути втрат дрібних артефактів та знайти невідомі під час минулих досліджень Анетівки 1 предмети. Окрім знахідок, виготовлених з кременю (які становлять більшість), тут присутні вироби з інших матеріалів.

Нами було зафіксовано використання для виробництва різних предметів (як утилітарного, так і не утилітарного призначення) перламутрових мушель. Вони знайдені як в вигляді готових виробів, так і в вигляді уламків перламутру. До предметів не утилітарного призначення віднесений залишок дископодібної прикраси з вирізаним всередині отвором (який складається з декількох частин). Це, ймовірно, була прикраса для житла, так як вона, завдяки матеріалу, – дуже тендітна для носіння на одязі, або голому тілі. Окрім цієї прикраси, була знайдена серія навмисно вирізаних невеликих перламутрових пластинок, можливе призначення яких поки що нез'ясоване. Крім цих знахідок, серед виробів, виготовлених з перламутрових раковин, є серія мініатюрних мікровістр.

Всі знайдені археологічні матеріали (1978, 1981, 2005–2006, 2014, 2018–2021 рр.) та підйомний матеріал, який збирали співробітники Анетівської експедиції всі роки її існування (1978–2021 рр.) на вулиці села після дощів, характеризують технологію пам'ятки Анетівка 1 як епіоріньякську, однією з промовистих категорій якої є мікровістря сагайдаксько-муралівського типу, які виготовлялись з кременю, в окремих випадках – з кварцу. Ці мікровістря використовувались як вкладені в мисливське озброєння і були (можливо, за якимось виключенням) одноразового використання. Серія виробів, що схожі на мікровістря сагайдаксько-муралівського типу, виготовлена з перламутрових мушель. Це було дуже цікаве, навіть креативне технологічне рішення первісних мисливців прильодовикового степу, яке дозволило як альтернативу кременю використати інший матеріал, який легко оброблявся і був легкодоступним.

Tomasz Boroń

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; archeo.boron@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9831-3950

Pracownia magdaleńska ze stanowiska Wilczyce 10. Wstępne wyniki badań

słowa kluczowe: Wilczyce, kultura magdaleńska, pracownia, inwentarz krzemienny

Inwentarz krzemienny kultury magdaleńskiej pozyskany w 2020 r. wydobyto z klina mrozowego w odległości około 50 m od głównego centrum osadnictwa magdaleńskiego. Inwentarz zawierał rdzenie, półsurowiec wiórowy i odłupkowy oraz narzędzia i odpadki z ich produkcji, w szczególności rylczaki. Wśród narzędzi dominują rylce. Inne formy takie jak tylczaki, drapacze odnotowano w znacznie mniejszej ilości. Użytkowany surowiec to krzemień czekoladowy i turoński.

Tadeusz Wiśniewski¹, Barbara Niezabitowska-Wiśniewska²

¹ Badacz niezależny, Lublin; krzem7@o2.pl; ORCID: 0000-0003-0107-3220

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; barbara.niezabitowska-wisniewska@mail.umcs.pl, baica@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0001-7557-4488

Badania archeologiczne wielokulturowego stanowiska z epoki kamienia w Lublinie-Zembozycach Górnych III w 2022 r.

słowa kluczowe: paleolit schyłkowy, mezolit, neolit, osadnictwo, Wyżyna Lubelska

Stanowisko archeologiczne w Lublinie-Zembozycach Górnych III położone jest na styku dwóch mezoregionów fizycznogeograficznych należących do Wyżyny Lubelskiej: Wyniosłości Giełczewskiej i Równiny Bełżyckiej. Granica pomiędzy nimi biegnie wzdłuż doliny Bystrzycy, gdzie w prawobrzeżnej jej części na jednej z piaszczystych wydm położone jest omawiane stanowisko (okolice ulicy Rosy i Porannej).

Badania archeologiczne na stanowisku w Lublinie-Zembozycach III przy ulicy Rosy (AZP: 79–81/117–2) były kontynuacją prac wykopaliskowych rozpoczętych w 2017 r. W jednym z licznie występujących tam wybierzyisk piasku odkryto ślady obozowiska związanego z tradycją tylczakową schyłkowego paleolitu oraz relikty osady z okresu środkowego/późnego neolitu (KPL/KAK). W sumie z powierzchni 7 m² uzyskano wówczas 190 zabytków krzemiennych, kamiennych oraz fragmentów ceramiki. W 2022 r. przebadano kolejnych 16 m² uzyskując 148 zabytków, potwierdzających wcześniej rozpoznany wielokulturowy charakter stanowiska.

Spośród inwentarza zabytków wyróżniają się przede wszystkim tylczaki związane z tradycją tylczakową schyłkowego paleolitu. Występują również drapacze krótkie, skrobacze, wiórki retuszowane. Dodatkowo cechy technologiczne innych znalezisk, tj. rdzeni krzemiennych oraz półsurowca wiórowego potwierdzają sugerowaną chronologię znalezisk. Inwentarz uzupełniają również pojedyncze elementy takie jak fragment liściaka dwukątowego, będącego charakterystycznym wyznacznikiem młodszych zespołów paleolitu schyłkowego (kultura świderska) oraz rylcowiec – odpadek powszechnie spotykany w zespołach mezolitycznych.

Wśród wyników dotychczas przeprowadzonych badań na stanowisku w Lublinie-Zembozycach III (AZP: 79–81/117–2) za szczególnie wartościowe uznać należy potwierdzenie istnienia na Wyżynie Lubelskiej osadnictwa związanego z tzw. kulturami o tradycji tylczakowej. Do tej pory trudno było jednoznacznie stwierdzić czy takie osadnictwo rzeczywiście skupiało się tylko na terenach na zachód od Wisły oraz czy w ogóle funkcjonowało ono na Wyżynie Lubelskiej. Z badanym terenem dotychczas związane były jedynie odosobnione, tak interpretowane znaleziska. Pojedyncze znaleziska przypisywane do chronologicznie młodszych zespołów paleolitu schyłkowego i mezolitu (?) mogą wskazywać na znacznie szersze spektrum wielokulturowego charakteru tego miejsca, zwłaszcza na funkcjonowanie osadnictwa społeczności łowiecko-zbierackich paleolitu schyłkowego i mezolitu.

Przeprowadzone prace wniosły również istotny wkład do badań nad osadnictwem neolitycznym. Odkryto nowe stanowisko (osadę) i co bardzo istotne uzyskano datowania bezwzględne za pomocą metody radiowęglowej.

Dotychczasowe badania miały na celu uzyskanie nowych informacji na temat śladów osadnictwa z epoki kamienia na Wyżynie Lubelskiej. Prowadzono również dalsze rozpoznanie w obrębie starych wybierzyisk piasku w najbliższej okolicy stanowiska.

Aldona Kurzawska¹, Iwona Sobkowiak-Tabaka², Małgorzata Mrozek-Wysocka³

¹ Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Rubież 46, 61-612 Poznań; aldonga.kurzawska@wp.pl; ORCID: 0000-0002-8194-4331

² Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; iwosob@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-5913-1177

³ Instytut Geologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Krygowskiego 12, 61-680 Poznań; mrozekm@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8194-4331

**Śladami przeszłości: badania ozdób z pochówków wczesnoneolitycznych
w Samborcu**

słowa kluczowe: neolit, Samborzec, marmur, *Spondylus*, ozdoby

Ozdoby odkrywane w pochówkach jako przedmioty osobiste bezpośrednio związane ze zmarłym, mają ogromne znaczenie w interpretacji przeszłych zachowań. Nasze wcześniejsze badania pokazały, że mogą one stanowić wyznacznik chronologiczny i kulturowy, gdyż konkretne społeczności preferowały różne surowce i typy ozdób, które często miały nie tylko lokalne pochodzenie. Dla społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej ozdoby, szczególnie paciorki wykonane z muszli *Spondylus*, stanowią typowy element wyposażenia grobowego jednak bardzo rzadko spotykany w pochówkach z Polski. W grobach szkieletowych odkrytych na naszym terenie bardziej typowe są znaleziska naczyń, narzędzi, barwników (ochry i grafitu), kości zwierzęcych czy artefaktów kamiennych. Podjęte badania mikroskopowe i analizy chemiczne (SEM, EDS) ozdób odkrytych ponad 60 lat temu na stanowisku nr 1 w Samborcu pokazały na nowo historię dwóch neolitycznych pochówków. Dzięki identyfikacji surowca, z którego ozdoby zostały wykonane, prześledzeniu ich biografii kulturowej (sposobu w jaki zostały wykonane, jak użytkowane), oraz identyfikacji czerwonego barwnika na ozdobach, możliwa była ponowna interpretacja obu badanych pochówków.

Marcin Czarnowicz¹, Barbara Witkowska², Agnieszka Musiał³

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków; marcin.czarnowicz@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2699-1044

² Pracownia „Gaja”, Kraków; bejotwu@wp.pl; ORCID: 0000-0002-1044-2326

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków; agnieszka.musial@student.uj.edu.pl

Znalezisko obsydianowego narzędzia w Woli Michowej, pow. sanocki – dowód wczesnoneolitycznej penetracji wschodnich przełęczy karpackich

słowa kluczowe: wczesny neolit, przełęcz karpackie, obsydian, neolit naddunajski

W roku 2023 podczas badań weryfikacyjnych prowadzonych na nowożytnym stanowisku w Woli Michowej natrafiono na pozostałości osadnictwa wczesnoneolitycznego w postaci narzędzia obsydianowego, towarzyszącego mu półsurowca krzemienno i pojedynczego fragmentu ceramiki. Artefakty odkryte zostały w aluwiach rzecznych bez kontekstu w postaci jamy osadowej lub grobowej. Nie noszą one śladów transportu wodnego, co świadczy o tym, że stanowią dowód pobytu przedstawicieli jednej z kultur neolitu naddunajskiego w tym rejonie. W chwili obecnej jest to najdalej na południowy wschód wysunięte stanowisko wczesnoneolityczne z ziem polskich. Łączyć możemy je z kulturą wstęgową rytą lub kulturą malicką i tym samym datować na VI lub V tys. BC. Chronologia ta jest o tyle zaskakująca, iż odkrycia z młodszej epoki kamienia są na terenie Bieszczad niezwykle rzadkie. Większość z nich pochodzi ze schyłkowego etapu tego okresu. Z późnym neolitem związane są również początki rolniczej eksploatacji tego terenu wyznaczone na podstawie profili pyłkowych, w których pierwsze ślady obecności człowieka widoczne są około drugiej połowy III tysiąclecia. Tymczasem odkrycie z Woli Michowej znacznie przesuwa tę cezurę czasową. Uprawdopodobnia ono również, postulowaną dotychczas jedynie hipotetycznie w literaturze przedmiotu, rolę przełęczy wschodniokarpackich jako traktów komunikacyjnych o orientacji południkowej, łączących dwie strefy osadnictwa wczesnoneolitycznego – Słowację i Polskę południowo-wschodnią.

Dagmara H. Werra¹, Marcin Szeliga², Katarzyna Pyżewicz³, Richard Hughes⁴

¹ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; werra@iaepan.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2233-1663

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; marcin.szeliga@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5185-073X

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; k.pyzewicz@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0001-9228-9347

⁴ Geochemical Research Laboratory, 20 Portola Green Circle Portola Valley, CA 94028, USA; rehughes@silcon.com

Neolityczny inwentarz obsydianowy z Opatowa w świetle wyników najnowszych analiz technologicznych, funkcjonalnych i geochemicznych

słowa kluczowe: neolityczne społeczności naddunajskie, obsydian, dystrybucja, EDXRF, traseologia

W wystąpieniu zaprezentowane zostaną wyniki najnowszych analiz technologicznych, funkcjonalnych (traseologicznych) i geochemicznych (EDXRF) jednego z największych inwentarzy obsydianowych w dorzeczu górnej Wisły, pochodzącego ze stanowiska nr 2 w Opatowie (woj. świętokrzyskie). Zbiór ten pozyskany został podczas badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez Zofię Podkowińską w latach 20. i 60. ubiegłego wieku. Jest on związany z tzw. grupą samborzecko-opatowską, wyznaczającą najstarszy postlinearny horyzont kulturowy na terenach Wyżyny Sandomierskiej. Pozycję chronologiczną stanowiska można, w świetle aktualnego stanu badań, lokować w ogólnym przedziale 4900–4700 BC.

Obejmuje on łącznie 264 artefakty stanowiące pozostałości pełnego procesu obróbki tego surowca w obrębie stanowiska. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują przy tym na wyraźną odmienność morfologiczno-metryczną zbioru w porównaniu do innych zespołów obsydianowych znanych z terenów po północnej stronie Karpat. Wyniki obserwacji traseologicznych oraz analiz geochemicznych dostarczyły również bardzo istotnych danych, pozwalających na precyzyjną lokalizację miejsca pochodzenia surowca. Pozyskane dane wskazują na ważną rolę lokalnych wspólnot wczesnorolniczych w redystrybucji tego surowca na dalej położone obszary. Społeczności te miały istotne znaczenie w całościowym systemie dalekosiężnych kontaktów interregionalnych, funkcjonującym w początku V tys. BC na rozległych terenach po obydwu stronach Karpat.

Badania przeprowadzono w związku z realizacją projektu NCN OPUS 15 2018/29/B/HS3/01540.

**Weronika Czajka¹, Andżelika Gąsior², Raman Hryhel³, Kyrylo Kukhterin⁴, Marcin Lackowski⁵,
Mateusz Rochecki⁶, Agata Salamucha⁷, Patryk Węglowski⁸, Piotr Mączyński⁹**

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin;

¹ weronika.czajka@onet.pl; ² andzelikagasier@wp.pl; ³ grigelromka@mail.ru; ⁴ giacomomiana66@gmail.com; ⁵ marcin.lackowski@interia.pl;

⁶ mateusz.rochecki@gmail.com; ⁷ agatka.smerfik@gmail.com; ⁸ mort.sweet.mort@gmail.com; ⁹ archeolublin@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4690-5089

Historia spisana rysą na skale – badania nad identyfikacją funkcji prehistorycznych narzędzi z obsydianu

słowa kluczowe: obsydian, epoka kamienia, archeologia eksperymentalna, analiza funkcjonalna

Obsydian jest skałą wulkaniczną, która ze względu na bardzo dobrą łupliwość była z powodzeniem wykorzystywana przez społeczności epoki kamienia do produkcji narzędzi. Surowiec ten importowano z terenów dzisiejszej Słowacji oraz Węgier w rejony osadnicze położone na północ od łuku Karpat. Jego pozamiejscowy charakter sprawił, że obsydian zajmuje istotne miejsce w problematyce badawczej, stając się przedmiotem głębokich rozważań oraz różnorodnych analiz, w tym badań zmierzających do określenia funkcji narzędzi z niego wykonanych.

Obecnie jedną z podstawowych i powszechnie stosowanych metod analitycznych, wykorzystywanych przy opracowywaniu narzędzi kamiennych stanowią badania traseologiczne prowadzone z użyciem mikroskopów. Tego typu analizy z powodzeniem wykorzystywane są przy opracowywaniu materiałów krzemianych, dając bardzo dobre rezultaty. Metoda ta ma jednak swoje wady – jej przydatność przy rozpoznawaniu funkcji narzędzi obsydianowych jest dość ograniczona, co wynika z właściwości tego surowca. Głównym problemem, osłabiającym wartość przeprowadzonych analiz jest brak powstawania tzw. wyświecenia, które uznawane jest za kluczowy element diagnostyczny przy określaniu funkcji narzędzi.

W celu lepszego rozpoznania i zrozumienia motoryki powstawania śladów użytkowych na narzędziach wykonanych ze szkła wulkanicznego, w roku akademickim 2022/23 prowadzono projekt, którego zadaniem było stworzenie bazy narzędzi eksperymentalnych. Prace doświadczalne swym zakresem obejmowały obróbkę materiałów mineralnych (kamień, ceramika) oraz organicznych (drewno, kość, poroże, skóra). Równoległe do tych działań prowadzono długotrwałe eksperymenty nastawione na wytworzenie oraz rejestrację śladów mogących powstawać w trakcie przenoszenia wyrobów, czy też związanych ze stosowaniem pochew oraz innego rodzaju pojemników. W ramach wystąpienia prezentujemy wyniki uzyskane podczas pierwszego etapu badań eksperymentalnych. Prace te wzajemności od potrzeb, będą kontynuowane w następnych latach.

Tomasz Boron¹, Miłosz Huber², Piotr Mączyński³, Anita Szczepanek⁴, Jarosław Wilczyński⁵

¹ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; archeo.boron@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9831-3950

² Katedra Geologii, Gleboznawstwa i Geoinformacji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Al. Kraśnicka 2d, 20-718 Lublin; milosz.huber@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0001-7583-6230

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; archeolublin@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4690-5089

⁴ Ośrodek Gór i Wyżyn Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; anitaszczepanek2016@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0936-767X

⁵ Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wilczynski@isez.pan.krakow.pl; ORCID: 0000-0002-9786-0693

Pierwszy grób kultury lubelsko-wołyńskiej z Wilczyc, stan. 10

słowa kluczowe: obiekty funeralne, dary grobowe, eneolit, kultura lubelsko-wołyńska

W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych w 2017 r. na stanowisku nr 10 w Wilczycach dokonano odkrycia silnie zniszczonego obiektu (nr 51). Po zdjęciu oraniny udokumentowano oraz wyeksplorowano spąg jamy o wymiarach 1×0,5 m. W jej wypełniku zachowały się jedynie drobne kości ludzkie oraz fragmenty naczyń ceramicznych. Jej lokalizacja tuż przy granicy wykopu, umożliwiła precyzyjne określenie hałdy, którą usypano z warstwy humusu znajdującego się nad obiektem. Kolejnym krokiem było przesianie usuniętej z wykopu ziemi w celu odzyskania zabytków, które mogły pochodzić ze zniszczonych górnych partii jamy.

W efekcie tych prac zabezpieczono kolejne elementy szkieletu oraz fragmenty naczyń, które dopasowano do tych wydobytych z obiektu. Pozyskano też kilka wyrobów krzemienych, w tym makrolityczny wiórowiec-sztylet, rylec na wiórowcu, półtylczak oraz łuszczeń.

Charakter odkrytych znalezisk (ceramiki oraz wyrobów krzemienych) wskazuje, że obiekt nr 51 jest pozostałością grobu jamowego, w którym pochowano osobę o wysokim statusie należącą do społeczności kultury lubelsko-wołyńskiej. W ramach wystąpienia przedstawiamy wyniki wieloaspektowych analiz pozyskanych w trakcie eksploracji obiektu kości oraz darów grobowych.

Stanisław Wilk

Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, ul. Jana Matejki 28, 58-500 Jelenia Góra; s.wilk@muzeumkarkonoskie.pl; ORCID: 0000-0002-8019-6677

Wczesnoeneolityczne sztylety miedziane z Małopolski. Chronologia i powiązania kulturowe

słowa kluczowe: sztylety, miedź, eneolit, obrządek pogrzebowy

Ludność kultury lubelsko-wołyńskiej i grupy wyciąsko-złotnickiej zamieszkująca Małopolskę pod koniec V i na początku IV tys. BC, pomimo funkcjonowania na peryferiach centrów cywilizacyjnych epoki miedzi, aktywnie uczestniczyła w przejmowaniu nowych wzorców kulturowych. Najważniejszym elementem zapożyczonego z południa pakietu zachowań funeralnych był zwyczaj grzebania zmarłych w sposób jednoznacznie identyfikujący ich płeć oraz pozycję w strukturze grupy użytkującej nekropole. Wśród darów grobowych wyróżniających członków lokalnych elit znajdowały się m.in. przedmioty wykonane z miedzi. W przypadku pochówków kobiet funkcję tę pełniły zausznice, bransolety i naszyjniki, zaś w przypadku pochówków mężczyzn, niezwykle rzadko spotykane, topory, siekiery, dłuta oraz sztylety. Z omawianego okresu pochodzi łącznie siedem sztyletów miedzianych. Trzy z nich odkryto na stanowiskach grupy wyciąsko-złotnickiej, zlokalizowanych w Zachodniej Małopolsce (jeden w grobie 6 na stan. 5 w Krakowie Nowej Hucie-Wyciążu oraz dwa w Jaskini Ciemnej – Oborzysko Wielkie). Kolejne trzy egzemplarze (z grobu 1 na stan. 26 w Strzyżowie, ze stan. 1 w Łaskowie i z powierzchni stan. 12 w Jankach Dolnych) pochodzą ze wschodniej części ekumeny kultury lubelsko-wołyńskiej. Siódmy sztylet został odkryty w grobie 21 kultury lubelsko-wołyńskiej na stan. 2 w Książnicach, na Garbie Pińczowskim. Analizowany zbiór doskonale odzwierciedla główne kierunki impulsów kulturowych docierających do Małopolski w okresie największej prosperity tzw. młodszych kultur naddunajskich, przypadającego, jak się wydaje, między ok. 3950 BC a 3800 BC. Znajdują się w nim zabytki wywodzące się zarówno z tradycji metalurgicznej kultury Cucuteni-Trypolie etapu BII, jak również horyzontu Hunyadialom-Lažňany i późnej kultury Bodrogkeresztúr.

**Michał Przeździecki¹, Miron Bogacki², Bartosz Kontny³, Adam Wawrusiewicz⁴, Vadzim Beliavet⁵,
Marcin Frączek⁶**

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.przedziecki@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8605-3941

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; miron.bogacki@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7545-0589

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; bdkontny@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-3627-046X

⁴ Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Rynek Kościuszki 10, 15-426 Białystok; adamwawrusiewicz@op.pl; ORCID: 0000-0002-2887-387X

⁵ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.beliavets@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-4912-7665

⁶ Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; mfraczek@ujk.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0113-8015

Obozowiska na bagnach – wstępne wyniki prospekcji terenowej w dolinie dolnej Biebrzy

słowa kluczowe: Dolina Biebrzy, epoka kamienia, subneolit, kultura niemeńska

Jeszcze do niedawna nasza wiedza dotycząca osadnictwa z epoki kamienia w dolinie Biebrzy była nader skromna. Opierała się głównie na danych archiwalnych z poszukiwań prowadzonych w tym rejonie pod koniec wieku XIX przez Zygmunta Glogera oraz Ludwika de Fleury. Choć efektem tych prac jest stosunkowo bogaty zbiór kolekcji zabytków krzemienych i ceramicznych, to z oczywistych względów potencjał poznawczy tych materiałów jest mocno ograniczony, nie dając podstaw do głębszych rozważań o charakterze mikroregionalnym. Podobne niedostatki występują w zakresie badań wykopaliskowych, których synonimem przez ponad pół wieku były wyniki prac Elżbiety Kempisty i Hanny Więckowskiej na stanowisku Sośnia I.

Szansę na zmianę tej sytuacji dają prace obejmujące teledetekcję, prospekcję powierzchniową oraz badania wykopaliskowe realizowane przez autorów wystąpienia systematycznie od 2018 r. Nasza dotychczasowa, publikowana lub prezentowana już wcześniej aktywność, skupiała się głównie na górnym i środkowym basenie Biebrzy – wykopaliska w Lipsku, Krasnoborkach czy Lipowie. Od 2023 r. rozpoznaniem objęto również rejon dolnego basenu. Choć dotychczasowe prace objęły tylko niewielki odcinek doliny między Osowcem a Klimaszewicą, to ich wynikiem jest długa lista stanowisk, które dostarczyły licznych i niezwykle interesujących materiałów. W zdecydowanej większości związane są one z osadnictwem subneolitycznych ugrupowań łowiecko-zbierackich odzwierciedlających w tej strefie podstawowy substrat kulturowy.

W wystąpieniu omówione zostaną z jednej strony merytoryczne rezultaty powyższych badań, z drugiej zaś metodyczne aspekty przeprowadzonej prospekcji archeologicznej, dostosowanej do specyficznych warunków obszarów bagiennych i zalewowych (w dolinach rzek niedożywionych/niedopasowanych).

Przedstawione badania stanowią element projektu *Bioregion Biebrza. Rzeka i człowiek* realizowanego przez Biebrzański Park Narodowy, Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Wydział Archeologii UW oraz Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych UJK w Kielcach. Celem projektu jest szerokie spektrum działań obejmujących rozpoznanie, ochronę oraz promocję dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego doliny Biebrzy.

Adam Wawrusiewicz¹, Michał Przeździecki², Vadzim Beliaevs³, Marcin Frączek⁴, Krzysztof Żurek⁵

¹ Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Rynek Kościuszki 10, 15-426 Białystok; adamwawrusiewicz@op.pl; ORCID: 0000-0002-2887-387X

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.przedziecki@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8605-3941

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.beliaevs@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-4912-7665

⁴ Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; mfraczek@ujk.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0113-8015

⁵ Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; chrisu.zurek@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4480-4305

Wyniki interdyscyplinarnych badań na stanowisku Lipsk 81 w dolinie górnej Biebrzy

słowa kluczowe: Dolina Biebrzy, epoka kamienia, subneolit, kultura niemieńska

Stanowisko 81 w Lipsku (pow. augustowski) zlokalizowane jest na wydmy, położonej w obrębie rozległego kompleksu torfowisk górnego basenu Biebrzy. Badania archeologiczne i paleogeograficzne prowadzone są tu w różnym zakresie od 2019 r. Każdy sezon badawczy dostarcza nowych, fascynujących danych związanych głównie z aktywnością ugrupowań subneolitycznych. Obejmuje on ich wczesne, jeśli nie inicjalne etapy rozwoju.

W ostatnim sezonie badania skoncentrowano na południowo-wschodnim krańcu wydmy. Wytypowano ten obszar ze względu na możliwość uchwycenia dobrze zachowanego systemu stratygraficznego, który daje możliwość korelacji fazy osadnictwa z kontekstem paleośrodowiskowym.

W obecnym sezonie badawczym zadokumentowano bogaty inwentarz krzemienisty współwystępuje tu ze znaleziskami ceramicznymi w zamkniętych sekwencjach stratygraficznych, dodatkowo materiały te rejestrowane są w kilku obiektach nieruchomości. Znaleziska materiałów osteologicznych, w tym szczątków ryb umożliwiają przynajmniej częściowe określenie preferencji gospodarczych społeczności łowiecko-zbierackich.

Znaczenie stanowiska w systemie funkcjonowania ugrupowań subneolitycznych, jak i wcześniejszych oraz późniejszych etapach osadniczych wynika z jego lokalizacji topograficznej i uwarunkowań paleogeograficznych. Kluczowym elementem ich rozpoznania są analizy profilu pobranego z centralnej części pobliskiego paleojeziora/rynny glacialnej/starorzecza i późniejszego, holocenijskiego torfowiska.

Марія Лобанова

Одеський археологічний музей Національної академії наук України, вул. Ланжеронівська 4, Одеса, 65026, Україна / Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, вул. Дворянська 2, Одеса, 65082, Україна; lbnvmsh@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8497-8206

Нові дані по хронології сабатинівської групи поселень у Середньому Побужжі

ключові слова: культурний комплекс Кукутень-Трипілля, Кукутень А-Трипілля ВІ, Середнє Побужжя, абсолютна хронологія, AMS датування

Протягом останніх років у регіоні Середнього Побужжя проходили роботи Подільсько-Причорноморської археологічної експедиції. В результаті цих робіт в регіоні була відкрита і дослідження низка нових поселень етапу Кукутень А-Трипілля ВІ. Серед них: Шамраї, Кам'яне-Завалля 1, Козачий Яр 1, Довгий Яр та Тополі. Геомагнітне сканування проводилося на поселеннях Кам'яне-Завалля 1 та Козачий Яр 1. Попередньо, на поселеннях було зафіксовано аномалії, які інтерпретують як оборонні рови.

Для дослідження етапу Кукутень А-Трипілля ВІ також було опрацьовано архівні матеріали та колекції з розкопок Сабатинівки 1 у 1930-1940-х роках та Березівської ГЕС у 1960-рр. Крім цього, на поселеннях було проведено додаткові розвідки Подільсько-Причорноморської археологічної експедиції.

Результатами досліджень стали нові дані з хронології поселень регіону. Нові AMS дати з поселень Сабатинівка 1, Березівська ГЕС, Шамраї та Кам'яне-Завалля 1 свідчать про те, що ці поселення могли існувати у 44–42 ст. до н.е. Також було проведено палеопедологічний аналіз на поселенні Сабатинівка 1. За цими дослідженнями етап переривання ґрунтоутворення на Сабатинівці 1 може бути пов'язаний з початком аридизації наприкінці атлантичного періоду. Ці дані відповідають з результатами нового AMS- датування.

Dmytro Zhelaha

Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; zhelagadmytro@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2390-2563

The Cucuteni-Trypillian Cultural Complex: BI Stage Buildings Discovered in the Voloshkove 6 Settlement

key words: Cucuteni-Trypillian Cultural Complex, BI Stage, Eneolithic, buildings, Middle Dniester area

In 2022, the Dniester Complex Expedition of the Protective Archaeological Service of Ukraine started investigations of the Voloshkove 6 (Horby) settlement in the Dnistrovskiyi raion of the Chernivtsi oblast. Dmytro Chernovol, the chief of the Dniester Complex Expedition, has been exploring this settlement since 2017. The settlement is located on a cape, on the right bank of the Dniester River. This year's research was conducted in the south-eastern part of the cape. Several archaeological layers were discovered: the Early Iron Age – Chornolis culture and the Eneolithic – Cucuteni-Trypillian Cultural Complex (hereinafter referred to as CTCC) of stages BI and CII.

For the first time since the beginning of the investigation of the settlement, ground objects were discovered, which can be defined as CTCC of the BI stage. Two above-ground structures and one utility pit were investigated.

The first structure (ob. 27) had dimensions of about 7.5×3.5 m. It consisted of the remains of burnt structures of the building, which included clay with an organic impurities (wattle and daub building technique). The state of preservation of the clay in some places was quite badly burned, and in some places, "empty spaces" remained, probably due to insufficient burning temperature, or due to the possible intentional destruction of certain places by activities of the early Iron Age population.

In this building, there were no remains of the floor, but the remains of the walls, identifiable by the traces of wattle frame structures on the burnt clay, were fragmentarily preserved. Among the remains of the building, two areas stood out most clearly, which can be interpreted as interior elements. The first one, quite typical for CTCC buildings, was an outdoor surface made of clay mass without organic impurities, which consisted of two layers. The second element of the interior, with dimensions of about 1.2×0.9 m, consisted of a compact arrangement of burnt clay. However, unlike the previous outdoor surface, this clay was fired quite strongly. The surface of this coating was not only leveled but also smoothed. Such a "tile" had no plant impurities and was on average about 1–2 cm thick. Presumably, this element of the interior can be interpreted as a certain home workplace.

The second building (ob. 47) had dimensions of about 4×4.5 m. According to the technological characteristics of the remains of construction structures, this building did not differ from the previously described one. Only single fragments of the remains of the walls were found, along with fragments of the platform (remains of the floor). The platform was built directly on the ground, as evidenced by the downward direction of the burning of these fragments. In general, the platform was preserved quite poorly and remained only as a few ridges. Among the remains, there were no clearly preserved elements of the interior – only fragmentary parts of the "trough", namely their sides, as well as fragments of burnt clay, where on one side the surface is smoothed, and on the other, imprints of thin, arranged plant remains similar to leaves/branches.

Next to this structure (ob. 47), a household pit with dimensions of about 4.8×3 m and a depth of 2.1 m was investigated. Pottery, flint products, and faunal remains were found in the filling of the pit. The

most interesting among the fillings were the remains of interior structures that were thrown into the pit, presumably from a nearby building.

Andrey Havinskyj¹, Małgorzata Rybicka²

¹ Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Kozelnytska st., Lviv, 79026, Ukraine; andrham@ukr.net; ORCID: 0000-0002-8466-0959

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; mrybicka@interia.eu; ORCID: 0000-0001-9889-348

Ceramika kultury pucharów lejkowatych z osiedli z zachodniej Ukrainy w kontekście grupy południowo – wschodniej tej kultury i etapu CII kultury trypolskiej. Wstępne studia

słowa kluczowe: Zachodnia Ukraina, kultura pucharów lejkowatych, kultura trypoliska, krąg badeński, grupa wschodnia kultury pucharów lejkowatych, grupa południowo-wschodnia kultury pucharów lejkowatych

W wyniku prowadzonych od kilkunastu lat badań nad osadnictwem kultury pucharów lejkowatych na zachodniej Ukrainie przez zespół archeologów z Ukrainy i Polski zidentyfikowano zbiory ceramiki odpowiadające cechom charakterystycznym zarówno dla grup wschodniej, jak i południowo-wschodniej tej kultury, a także liczne odniesienia do grup Brynzeny i Gordinești kultury trypolskiej. Prace te są obecnie realizowane w ramach grantu NCN Opus 15 no. 2018/29/B/HS3/01166, “Gordinești II-*Stinca goală* as a model example of development and decline of fortified settlements of the Tripolye Culture at the end of the 4th mill. BC”.

W ostatnich latach wykonano szereg datowań prób pochodzących z dobrych kontekstów reprezentujących kulturę pucharów lejkowatych i etap CII kultury trypolskiej, które dają podstawę do umieszczenia w czasie osiedli pucharowych z zachodniej Ukrainy, jak i datowania obecnej w zbiorach z nich ceramiki drugiej z wymienionych jednostek. Szczególnie ważne są stanowiska kultury pucharów lejkowatych, takie jak Kotoryny, Winniki-Żupan i Winniki-Lisiwka oraz osiedla grup Brynzeny i Gordinești. Daje to możliwość oceny cech charakteryzujących ceramikę tych jednostek reprezentujących okres 3600–3300/3100 BC. Umożliwia ponadto porównanie przemian stylistyki naczyń zachodzących w obrębie zachodnioukraińskiej ekumeny kultury pucharów lejkowatych w kontekście jej grup wschodniej i południowo-wschodniej. Bardzo ważna jest również ocena znaczenia nawiązań do etapu CII kultury trypolskiej, zarówno w odniesieniu do kwestii chronologicznych, jak i relacji między społecznościami wymienionych kultur.

Jarosław Wilczyński¹, Sylwia Pospuła², Lena Matyaszczyk³, Iwona Sobkowiak-Tabaka⁴

¹ Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wilczynski@isez.pan.krakow.pl; ORCID:0000-0002-9786-0693

² Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; pospula@isez.pan.krakow.pl; ORCID:0000-0002-3675-4715

³ Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; matyaszczyk@isez.pan.krakow.pl; ORCID:0000-0002-0185-7220

⁴ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; iwosob@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-5913-1177

**Najsmaczniejszy przyjaciel człowieka.
Szczątki psów ze stanowisk kultury pucharów lejkowatych**

słowa kluczowe: tafonomia, archeozoologia, neolit

Pies, jako pierwszy udomowiony gatunek zwierzęcia, towarzyszy człowiekowi od co najmniej kilkunastu tysięcy lat. W tym czasie pełnił funkcję stróża, pasterza, a niekiedy jako dostarczyciela skór czy mięsa. W naszym wystąpieniu chcielibyśmy przedstawić wyniki najnowszych badań zespołów kostnych zwierząt zebranych ze stanowisk kultury pucharów lejkowatych z obszaru Polski. W naszych badaniach interesowały nas nie tylko same szczątki psów, ale również wpływ, jaki gatunek ten wywierał na zachowany materiał kostny. Nasza prezentacja skupia się na populacjach psów, ich wielkość ciała, przyjrzymy się bliżej również szczątkom pod kątem obecności ewentualnych śladów pozostawionych przez ludzi i zwierzęta mięsożerne. Na tej podstawie prześledzimy bliskie powiązania społeczeństw KPL z ich czworonożnymi towarzyszami. Zagadnienie to jest bardzo ważne nie tylko ze względu na wagę samego badania relacji człowiek-zwierzę, ale także z powodu roli, jaką psy odgrywają w tworzeniu akumulacji szczątków zwierzęcych kształtując ich ilość, jakość i wartość.

Michał Kubera¹, Anna Jączek²

¹ Pracownia Archeologiczna „Archelius”, ul. Krańcowa 26a, 21-100 Lubartów; mkubera@o2.pl; ORCID: 0009-0008-3300-4119

² Badacz niezależny, ul. Łany 1, 22-500 Hrubieszów; anna.rokicinska@wp.pl

Nowe dane na temat grobowców kultury pucharów lejkowatych z Lublina-Sławinka (AZP 77–81/47–1)

słowa kluczowe: Lublin-Sławinek, kultura pucharów lejkowatych, grobowce, cmentarzysko

Stanowisko nr AZP 77–81/47–1 (dawniej Lublin-Sławinek stan. II) znane jest głównie jako cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych oraz cmentarzysko wczesnośredniowieczne. Wraz z sąsiednimi stanowiskami nr 2 i 3 tworzy ono rozległy kompleks sepulkralno-osadniczy o wielokulturowym i wielofazowym charakterze. Wykopaliskowe badania przedinvestycyjne wykonano na powierzchni 7,67 ara, łącznie zarejestrowano 15 obiektów zagłębionych: 2 o chronologii nieokreślonej, 7 obiektów kultury pucharów lejkowatych, 6 nowożytnych. Spośród kilkudziesięciu odnalezionych zabytków ruchomych (ceramika, kafle, przedmioty metalowe) większość związana jest z okresem nowożytnym (XVI–XVII w.). Na czasy kultury pucharów lejkowatych datowanych jest zaledwie 6 fragmentów ceramiki.

W badanym obszarze wystąpiły obiekty stanowiące pozostałości konstrukcji grobowych, których kształt w podstawie przypominał wydłużony trapez, nawiązujących do grobowców kujawskich. Zbadano części wierzchołkowe dwóch tego typu obiektów, spośród trzech znanych dotąd na stanowisku. Obiekty te były rozpoznane w różnym stopniu w latach wcześniejszych. Po zdjęciu warstwy humusu manifestowały się one jako liniowe zaciemnienie (rów) tworzące zarys obstawy lub ścian grobowca w jego największej części. Rów tworzący koniec jednego z grobowców miał zaokrąglony wierzchołek, w miejscu tym widoczny był brak ciągłości rowu na długości 0,25 m. Szerokość rowów mieściła się w przedziale około 0,25–0,5 m, zaś ich głębokość 0,12–0,45 m. Bezpośrednio przy obiektach, od ich strony północnej wystąpiły zagłębienia identyfikowane jako miejsca, z których pozyskiwano materiał do wykonania grobowca. Inne części tego typu jam zostały zarejestrowane w latach poprzednich. Dzięki przeprowadzonym badaniom można wskazać przybliżone wymiary dwóch grobowców (trzeci przebadany w całości został rozpoznany w latach wcześniejszych). Pierwszy z obiektów miał długość 42–44 m, przy szerokości czoła 7,8 m i szerokość w części wierzchołkowej 3,3 m. Drugi obiekt miał wymiary: długość – 44–46 m, szerokość czoła – 8,7 m, szerokość części wierzchołkowej – 5,7 m.

Piotr Włodarczak

Ośrodek Gór i Wyżyn Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wlodarczak.piotr@gmail.com; ORCID 0000-0003-0359-7386

Ze stepów na Bałkany. Projekt badań kurhanów z IV i III tysiąclecia p.n.e. w Górnej Tracji

słowa kluczowe: kurhany, Bułgaria, kultura jamowa, wczesna epoka brązu

Badania wykopaliskowe kurhanów w Górnej Tracji (południowo-wschodnia Bułgaria) były realizowane w ramach szerszego projektu studiów nad rolą ekspansji wschodnioeuropejskich społeczności stepowych w przemianach kulturowych i demograficznych na obszarze Europy w IV oraz III tys. p.n.e. Zrealizowano je w latach 2018–2021 w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki (NCN OPUS nr 2017/25/B/HS3/02516). Prace terenowe prowadzono nad środkową Tundżą w okolicach miast Jamboł i Elhowo. Kolejno przebadane zostały kurhany w miejscowościach Mogila, Drażewo, Zimnica i Małomirowo. W pierwszych latach odkryto pochówki z okresu trackiego oraz z I/II w. Dopiero wykopaliska kurhanu w Małomirowie przyniosły odkrycie oczekiwanej sekwencji grobów z IV i III tysiąclecia p.n.e. Stała się ona punktem wyjścia dla analiz chronometrycznych i modelowania cyklu zmian w kurhanowym obrzędzie pogrzebowym społeczności lokalnych oraz alochtonicznych z końca IV i początków III tys. p.n.e. Pozyskano przy tym odpowiednie materiały do studiów bioarcheologicznych, w tym analiz kopalnego DNA. Wyznaczono horyzont pochówków kurhanowych ze zmarłymi orientowanymi głową na wschód, poprzedzający groby wczesnej kultury Jamna. Spektakularny pochówek tej ostatniej kultury (grób nr 17 z Małomirowa), będący obiektem centralnym dla fazy pierwszej nadbudowy kurhanu, stał się przedmiotem intrygujących analiz specjalistycznych (w tym do badań na problemem użycia koni do jazdy wierzchem w okresie kultury Jamna).

Na podstawie odkryć znad środkowej Tundży przeprowadzono weryfikację danych dotyczących obrzędu pogrzebowego w całej Górnej Tracji uwzględniając również skupisko kurhanów nad Maricą (gr. Evros). W ich wyniku zaproponowano model chronologiczny dotyczący etapu przedjamowego oraz wczesno- i późnojamowego. W przypadku najstarszego etapu, wykazano związek rytuału kurhanowego zarówno z nurtem stepowym (Černavoda/Niżnaja Michajłowka), jak i z obrzędowością lokalnych społeczności w początkach wczesnej epoki brązu (Ezero/Coțofeni).

**Marzena Szmyt¹, Przemysław Makarowicz², Vasyl Ilchyshyn³, Maryna O. Yahodinska⁴, Oleksandra Kozak⁵,
Jan Romaniszyn⁶, Vitalii Rud⁷, Piotr Włodarczak⁸, Danuta Żurkiewicz⁹**

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań / Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, ul. Wodna 27, 61-781 Poznań; marzena@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0002-5975-4494

² Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; przemom@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0003-4452-7704

³ Zalitzsi Museum of Local Lore, 51 Schevchenka st., Zalitzsi, 47243, Ukraine; w.ilchyshyn@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9476-7530

⁴ Ternopil Regional Center for Protection and Research of Cultural Heritage Sites, 3a Kyivska st., Ternopil, 46016, Ukraine; tokiopik2@gmail.com

⁵ Department of Bioarchaeology, Institute of Archaeology of National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; akozak26@ukr.net; ORCID: 0000-0003-2094-4490

⁶ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; janrom89@wp.pl; ORCID: 0000-0002-0562-7414

⁷ Institute of Archaeology of National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; rud.vitalii12@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8087-2236

⁸ Ośrodek Gór i Wyzyn Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wlodarczak.piotr@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0359-7386

⁹ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; danuta@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0002-5219-0622

Z najnowszych badań nad osadnictwem społeczności kultury amfor kulistych na Podolu

słowa kluczowe: kultura amfor kulistych, III tys. BC, osadnictwo, grobowce wielopochówkowe

W wystąpieniu przedstawione zostaną wyniki najnowszych badań i studiów nad osadnictwem ludności kultury amfor kulistych na Podolu. Bazą dla referowanych rozważań są zarówno efekty nowych badań terenowych, jak również rezultaty analiz specjalistycznych. Są one konsekwencją ścisłej współpracy zespołów archeologów z Polski i Ukrainy, trwającej mimo toczącej się wojny.

Nowe relikty osadnictwa to przede wszystkim kamienne grobowce odkryte w obwodach chmielnickim i tarnopolskim, w miejscowościach: Iliatka, Biały Potok czy Ozerjany. W każdym z nich zdeponowane były szczątki kilku osób oraz towarzyszące im wyposażenie w postaci artefaktów (głównie naczyń glinianych). Poza tak spektakularnymi odkryciami dysponujemy również skromniejszymi śladami osadniczymi. Jest to np. ceramika poświadczająca obecność omawianej ludności na wschodnim Podolu, w obwodzie winnickim, odkryta podczas badań w Tokarivce. Materiałów tego typu jest jednak więcej i odnotowano je w rozmaitych częściach badanego regionu. Łącznie wymienione wyżej nowe źródła nie tylko powiększają dotychczasowy stan wiedzy, ale przede wszystkim dokumentują stabilność sieci osadniczej społeczności kultury amfor kulistych na Podolu w pierwszej połowie III tys. BC.

Parametry chronometryczne i cechy biologiczne tych społeczności uzyskały w ostatnich latach nową ewidencję w postaci serii datowań radiowęglowych, analiz izotopów stabilnych oraz badań archeogenetycznych. Te stosunkowo bogate serie danych umożliwiają bardziej precyzyjne niż kiedykolwiek wcześniej usytuowanie badanych społeczności nie tylko na osi czasu, ale i w kontekście zachodzących ówczynie przeobrażeń kulturowych i społecznych, a także formowania się struktury genetycznej populacji europejskich.

Олександр Смирнов¹, Леонід Смирнов², Денис Бондаренко³

¹ Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського, вул. Нікольська 24, Миколаїв, 54000, Україна; smyrnovl@ukr.net; ORCID: 0000-0002-7849-3840

² Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського, вул. Нікольська 24, Миколаїв, 54000, Україна; gnom-8@ukr.net; ORCID: 0000-0002-1955-9117

³ Комунальний заклад «Миколаївський обласний Центр, національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради, вул. Севастопольська 63, Миколаїв, 54055, Україна; bondarenkod1987@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6703-6196

Дослідження кургану епохи бронзи на (правобережжі нижньої течії Дніпро-Бузьського лиману) у минулому сезоні

ключові слова: археологічна культура, курган, поховання, кістяні ремінні бляшки, інвентар, IV–II тис. до Р.Х.

У минулому сезоні, саме перед початком перших морозів та снігу, Миколаївською археологічною експедицією, проведено дослідження кургану на території Куцурубської територіальної громади. Дослідницька робота здійснювалась у рамках договору з ТОВ «ПІВДЕННО-УКРАЇНСЬКА ВІТРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ».

Курган знаходиться в 3 км на захід від села Каталине Миколаївської області. Діаметр кургану був більше 40 м, при висоті до 1 м. Верхні шари та насип дуже пошкоджені сільськогосподарськими роботами (оранка та вирощування однолітніх культур). Роботи проводились за допомогою важкої техніки (бульдозеру Caterpillar) паралельними траншеями орієнтованими за напрямком Південь–Північ (оскільки на Заході курган прилягав до вітрозахисної лісосмуги, що унеможлилювало розташування відвалів). Центральну бровку було розмічено довжиною 40 м, її ширина склала 1 м.

Усього досліджено 12 поховальних комплексів, серед них – ями та ями з кам'яними закладами.

Центральні поховання № 11 та 12 ямної історико-культурної спільноти безінвентарні були пограбовані ще в старовину (скоріш за все в античний час (виходячи з фрагментів кераміки римського часу в перевідкладеному ґрунті заповнення могильної ями)).

Поховання № 1 впускне, дитяче, можливо, попередньо віднести до катакомбної археологічної культури (безінвентарне).

Інші поховання, а саме з 2-ого по 10-те належать бабинській археологічній культурі (виходячи з археологічного матеріалу та типу трупопокладення). Поховання № 4, 8, 9 інвентарні. З індивідуальних знахідок слід відзначити кераміку бабинського типу, кістяні ремінні бляшки та унікальну пастову намистину з різками.

Попередньо можемо говорити, про цікавий археологічний об'єкт IV–II тисячоліття до Р.Х.

У ході дослідження з'ясовано, що курган побудований носіями ямної археологічної культури (археологічна культура кінця мідної доби (енеоліту) та ранньої бронзової доби (3600–2300 до н.е.)). Потім використовувався як родовий могильник носіями бабинської археологічної культури Дніпро-Прутської локальної групи (XXI–XVII ст. до н.е. інші класифікації культура багатоваликової кераміки, багатопружкової кераміки, бойових колісниць), що змінила на фінальній фазі середньої бронзи локальні групи/культури західної частини катакомбної культурної області та існувала упродовж XXII–XVIII століть до Р.Х.

У зв'язку з повномасштабною війною росії проти України лабораторна робота з дослідження артефактів та антропологічного матеріалу ускладнена та триває.

**Przemysław Makarowicz¹, Jan Romaniszyn², Vitalii Rud³, Viktor Kosakivskiy⁴, Vasyl Kovbasa⁵,
Paweł Jarosz⁶, Stanisław Skamrot⁷, Marcin Ławniczak⁸, Vasyl Ilchyshyn⁹, Igor Kochkin¹⁰,
Jakub Niebieszczański¹¹, Iwona Hildebrandt-Radke¹², Waldemar Spsychalski¹³**

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; przemom@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0003-4452-7704

² Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; janrom89@wp.pl; ORCID: 0000-0002-0562-7414

³ Institute of Archaeology of National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; rud.vitalii12@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8087-2236

⁴ Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 32 Ostroz'koho st., Vinnytsia, 21100, Ukraine; vitkos1962@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9187-5539

⁵ Zaliztsi Museum of Local Lore, 51 Schevchenka st., Zalizhtsi, 47243, Ukraine; w.ilchyshyn@gmail.com, vasyilkovbasa@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1511-0707

⁶ Ośrodek Gór i Wyzyn Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; ptjarosz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9481-3007

⁷ Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, ul. Wodna 27, 61-781 Poznań; stachu.skamrot@gmail.com

⁸ Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, ul. Wodna 27, 61-781 Poznań; m.lawniczak88@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5435-8372

⁹ Zaliztsi Museum of Local Lore, 51 Schevchenka st, Zalizhtsi, 47243, Ukraine / Department of History and Teaching Methods of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Institute of T. Shevchenko Ukraine, 1 Litseyna av., Kremenets, 47003, Ukraine; w.ilchyshyn@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9476-7530

¹⁰ Department of Ethnology and Archeology Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko av., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine; kochkin.i@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6755-8602

¹¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; jakubniebieszczanski@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2147-7620

¹² Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. B. Krygowskiego 10, 61-680 Poznań; hilde@amu.edu.pl; ORCID: 0000-0001-7028-3235

¹³ Wydział Rolnictwa, Ogrodnictwa i Bioinżynierii Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań; waldemar.spsychalski@up.poznan.pl; ORCID: 0000-0002-9646-3039

**Nekropola z wczesnej epoki brązu w miejscowości Volitsia,
obw. tarnopolski, zachodnia Ukraina, w świetle chronologii radiowęglowej AMS**

słowa kluczowe: cmentarzysko kurhanowe, wczesna epoka brązu, kultura ceramiki sznurowej, chronologia radiowęglowa AMS

Badania polsko-ukraińskiej Ekspedycji Górnodniestrzańskiej Instytutu Archeologii UAM w Poznaniu i Instytutu Archeologii NAN Ukrainy w Kijowie w miejscowości Volitsia, obw. tarnopolski, Ukraina, zrealizowane w maju i czerwcu 2021 r., zaowocowały pozyskaniem nowych, interesujących poznawczo, informacji archeometrycznych. Badania nieinwazyjne, wykopaliskowe i analityczne wykonano w ramach grantu NCN nr 2018/31/B/HS3/01326 „Kontynuacja i zmiana. Społeczności kurhanowe III i II tysiąclecia przed Chr. w dorzeczu górnego Dniestru w świetle badań multidyscyplinarnych”.

Cmentarzysko było badane przez archeologów z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach 30. XX w. Zarejestrowano wówczas 11 kopców, z których cztery zbadano wykopaliskowo, dokumentując materiały kultury komarowskiej ze środkowej epoki brązu.

W roku 2019 przeprowadzono badania powierzchniowe i nieinwazyjne metodą magnetometryczną, dokumentując 28 kurhanów. Cztery z nich (13, 14, 15, 21) zakwalifikowano do badań wykopaliskowych, które przeprowadzono w czerwcu i lipcu 2021 r. W prezentowanych referacie skoncentrujemy się na chronometrii cmentarzyska oraz interpretacji kulturowo-chronologicznej pozyskanych materiałów. Dzięki uzyskaniu 19 oznaczeń C^{14} chronologię czterech zbadanych wykopaliskowo kurhanów można sytuować w okresie 2400–2200 BC, a więc znacznie wcześniej niż wskazywały wyniki badań przedwojennych. Datowane materiały wskazują na użytkowanie nekropoli przez społeczności późnej kultury ceramiki sznurowej (faza „episzurowa”) oraz – synchronicznie – społeczności związane genetycznie z ugrupowaniami wczesnobrązowymi z Kotliny Karpackiej.

Anna Hyrczała¹, Dorota Lorkiewicz-Muszyńska², Julia Sobol³, Józef Niedźwiedź⁴

¹ Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Sztuki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin; ahyrchala@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8749-1583

² Zakład Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, ul. Rokietnicka 10, 60-806 Poznań; dlorkiew@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8868-8812

³ Zakład Medycyny Sądowej Uniwersytetu Zielonogórskiego, ul. Zyty 28, 65-046 Zielona Góra; soboljul@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8430-6901

⁴ Badacz niezależny, Zamość; jozefniedzwiedz@interia.pl

Rytuał czy rabunek?**Próba interpretacji naruszania grobów we wczesnym okresie epoki brązu**

słowa kluczowe: wczesny okres epoki brązu, kultura strzyżowska, naruszanie grobów, medycyna sądowa, nacięcia i ślady narzędzi

Przeanalizowane groby kultury strzyżowskiej, materiały pozyskane i zbadane w ostatniej dekadzie oraz wyniki analiz antropologicznych dostarczyły nowych informacji na temat zwyczaju naruszania grobów we wczesnym okresie epoki brązu. Na podstawie analiz można zasugerować i przedstawić zupełnie nowe wnioski dotyczące obrzędów pogrzebowych kultury strzyżowskiej.

Autorzy skupili się także na analizie charakterystyki ubytków kostnych wykonując złożone i wieloetapowe badania szczątków z grobu nr 13 z cmentarzyska w Hrubieszowie-Podgórzu, w celu przybliżonego ich wydatowania i określenia cech grupowych narzędzia (narzędzi) użytego do spowodowania stwierdzonych uszkodzeń. Przeprowadzono badania makroskopowe oraz mikroskopowe z wykorzystaniem mikroskopów cyfrowych Leica Emspira 3 i Keyence VHS-7000. Wyodrębniono kilka grup uszkodzeń kości w postaci: powierzchniowych liniowych nacięć, nacięć w kształcie klina, wyżłobień oraz towarzyszących szczelin złamania w przypadku uszkodzeń jednej z kości miednicznych. Zaobserwowane cechy ubytków prawej kości strzałkowej i obu kości biodrowych wskazują na wystąpienie uszkodzeń pośmiertne, prawdopodobnie w zbliżonym okresie czasu, przy użyciu narzędzia (narzędzi) ostrokrawędzistego. Uwzględniając charakter uszkodzeń można wnioskować, iż w czasie ich powstawania kości były elastyczne, a nie łamliwe. Dodatkowo lokalizacja i charakterystyka cech narzędzia (narzędzi) odwzorowanego na kościach strzałkowych i biodrowych wskazuje, że w trakcie tworzenia uszkodzeń szczątki były w stanie zeszkieletowania/częściowego zeszkieletowania. Odstęp czasu pomiędzy śmiercią kobiety z grobu 13 a uszkodzeniem kości mógł być na tyle krótki, że osoba zmarła pozostawała jeszcze w pamięci społeczności.

Podjęto próbę ponownego przeanalizowania pod kątem praktyk podepozycyjnych materiałów z cmentarzysk i na tej podstawie wyodrębniono ponad 40 naruszonych pochówków, które poddano dogłębnej analizie i wydzielono pięć sposobów postępowania ze szczątkami zmarłych:

- naruszenie górnej części szkieletu, przy pozostawieniu kończyn dolnych w porządku anatomicznym;
- naruszenie całego pochówku, gdzie wszystkie partie szkieletu były przemieszane;
- groby zbiorowe, które były prawdopodobnie otwierane w celu dołożenia kolejnych szczątków;
- pochówki, w których zmarłemu dokładano pojedyncze kości innego osobnika;
- groby, w których nie było szkieletu lub takie, w których pozostały wyłącznie pojedyncze kości przy nienaruszonym zestawie darów grobowych.

Marcin Przybyła¹, Damian Stefański², Jarosław Wilczyński³

¹ Firma archeologiczna „Pryncypat Marcin Przybyła”, Pl. Serkowskiego 8/3, 30-512 Kraków; archeo.pryncypat@interia.pl; ORCID: 0000-0002-4695-0752

² Muzeum Archeologiczne w Krakowie, ul. Senacka 3, 31-002 Kraków; harruncio@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-7203-6796

³ Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; wilczynski@isez.pan.krakow.pl; ORCID: 0000-0002-9786-0693

Wielofazowa osada otwarta i obronna kultury mierzanowickiej w Sadowiu pow. krakowski – podsumowanie szerokopłaszczyznowych badań z lat 2016–2022

słowa kluczowe: wczesna epoka brązu, kultura mierzanowicka, osada obronna, pochówki na osadzie

Osada kultury mierzanowickiej na stanowisku 2 i 3 w Sadowiu pow. krakowski była badana wykopaliskowo w latach 2016–2022 w związku z budową drogi ekspresowej S7. W efekcie przeprowadzonych prac odsłonięto wielohektarowy kompleks osadniczy z wczesnej epoki brązu. Sekwencję osadniczą rozpoczyna niewielka, ale dość bogata osada fazy protomierzanowickiej. W fazie wczesnej następuje przesunięcie zasiedlonego obszaru na sąsiednie, większe wzniesienie. Długotrwała osada z materiałami o cechach fazy wczesnej miała charakter otwarty, choć na jej obszarze odkryto półksiężycowaty, odcinkowy rów. Poza bardzo bogatym inwentarzem ceramicznym, krzemionym, kościanym i kamiennym na stanowisku odkryto liczne szczątki zwierzęce, również w postaci depozytów szkieletów lub ich części. W kilku jamach osadowych odkryto pochówki ludzkie, w tym jeden o unikalnych cechach. W fazie późnej KM na stanowisku powstał rozległy, wieloelementowy system fortyfikacji. Związany jest on z grupą pleszowską KM.

Agnieszka Pawlina¹, Agata Hałuszko², Marcin Maciejewski³

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; apawlina15@gmail.com; ORCID: 0009-0000-3627-8432

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; agata.haluszko@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0001-8312-3222

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; marcin.maciejewski@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950

Zróżnicowanie geometryczno-morfometryczne siekierek brązowych ze skarbu społeczności łużyckich pól popielnicowych z Roska nad Notecią

słowa kluczowe: łużyckie pola popielnicowe, późna epoka brązu, wczesna epoka żelaza, skarby brązowe, metoda geometryczno-morfometryczna

W ostatnich latach, do badań przedmiotów metalowych, w tym tych pochodzących ze skarbów, wykorzystywane są nowe narzędzia analityczne. Jeden z depozytów, w przypadku których są one chętnie stosowane, jest skarb z Roska nad Notecią (gm. Wieleń, stan. 47). Wynika to z szeregu unikalnych cech tego znaleziska związanych ze składem i kontekstem depozycji. Historia jego odkrycia sięga pierwszej połowy XX w., kiedy to dokonano niwelacji nasypu kamiennieo-ziemnego. W tym miejscu w 1985 r. podczas prac melioracyjnych natrafiono na liczne przedmioty metalowe, które dopiero na początku XXI w. trafiły do archeologów, wtedy też przeprowadzono badania wykopaliskowe w tym miejscu. Ogólnie depozyt składa się z 71 artefaktów, w tym 67 siekierek z brązu. Skarb datuje się na schyłek epoki brązu (HaB2–HaB3).

W oparciu o stylistykę odkrytych siekierek przyjmuje się, że wywodzą się one przynajmniej z trzech regionów kręgu kultur pól popielnicowych, a mianowicie z terenu Wielkopolski i Dolnego Śląska, Pomorza Środkowego oraz terenów Węgier. Najliczniej reprezentowane są siekierki typu Czarków i Przedmieście, stanowiące 91,5% całego depozytu. Ze względu na subiektywne różnice stylistyczne oraz wielkość zbioru siekierek z Roska, możliwe było zastosowanie metody geometryczno-morfometrycznej (GMM – *geometric-morphometric method*), w celu uwydatnienia i uchwycenia różnic w zmienności podobnych morfologicznie artefaktów. GM to metoda wykorzystywana głównie w naukach przyrodniczych, a jej podstawową funkcją jest możliwość porównywania i mierzenia zmienności kształtów przedmiotów, części szkieletów, itp., z wyłączeniem pomiarów bezwzględnych ich długości, wysokości, szerokości czy grubości.

Spośród zachowanych siekierek z depozytu z Roska, analizom GM poddano 64 artefakty. Z badań wyłączono 3 przedmioty ze względu na ich niekompletny stan zachowania. W celu określenia zmienności kształtów przedmiotów wyznaczono 23 punkty orientacyjne, tzw. landmarki, dla których określono współrzędne kartezjańskie w obrazowaniu dwuwymiarowym (2D). Dokonano transformacji Prokrusta uzyskanych danych 2D, względem osi głównej. Siekierki pogrupowano wg typów głównych i ich podtypów, dzięki czemu możliwe było ich statystyczne porównanie wg analizy składowych głównych (PCA).

Na podstawie uzyskanych wyników statystycznych stwierdzono, że siedem pierwszych PC opisuje ponad 90% zmienności. Pierwsze dwie PC osiągnęły wariancję na poziomie 40,36 i 29,29, dlatego wyniki dalszych analiz oparto na wartościach tych PC. Rezultaty przeprowadzonej analizy PCA wskazują na bardzo duże podobieństwo siekierek typu Czarków, wariant C z typem Przedmieście, wariant E. Zróżnicowanie kształtów ogółu siekierek obserwowane było w smukłości oraz charakterystycznych częściach morfologicznych, dotyczących tulejki oraz części środkowej artefaktów. W przypadku siekierek najbardziej zbliżonych morfotypowo (Czarków C i Przedmieście E) zauważalna była ciekawa wewnętrzna dychotomiczność obu tych grup. W ich przypadku największe różnice obserwowano w części

ostrza oraz tulejki. Uzyskane dane mogą sugerować stosowanie dwóch różnych warsztatów lub form do produkcji tych typów siekierek. Z kolei zróżnicowanie w części ostrza najprawdopodobniej wiązać należy z obróbką technologiczną i przygotowaniem siekierki do użytkowania.

Analizy te stanowią wstępne wyniki badań, będących przedmiotem pracy licencjackiej Agnieszki Pawliny realizowanej w IA UMCS i wpisują się w tematykę działań podjętych w projekcie NCN nr 2021/41/B/HS3/00038.

Кирило Горбенко¹, Юрій Жирок²

¹ Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського, вул. Світла 14, кв. 65, Миколаїв, 54003, Україна; dikiyasad1@gmail.com; ORCID:0000-0002-0510-3792

² Миколаївський ліцей № 38 імені В.Д. Чайки, вул. Богородична 4, кв. 2, Миколаїв, 54003, Україна; suprematicspace@gmail.com; ORCID:0000-0002-8582-1101

Житлово-господарський комплекс «передмістя» городища Дикий Сад

ключові слова: фінальний бронзовий вік, білозерська культура, городище, житло, артефакти

Городище епохи фінального бронзового віку Дикий Сад розташоване на рівному плато при злитті річок Південний Буг та Інгул (сучасне місто Миколаїв). Загальна площа понад 4,0 га. Час існування – 13/12 – 11 ст. до н.е. (постсабатинівський–ранньобілозерський час). Умовно площу городища можна розподілити на три частини – цитадель (0,6 га), передмістя (2,5 га), посад (точно відомо про 1,0 га). На сьогодні досліджено 55 археологічних об'єктів (житлові, господарські та культові будівлі; оборонні споруди та громадський простір), що розташовувалися рядами уздовж річки Інгул та практично примикали один до одного, створюючи єдиний архітектурний комплекс.

Житлово-господарський комплекс розташовувався майже в центрі передмістя городища, на відстані 50 метрів на північний захід від цитаделі та складався з трьох невеликих наземних споруд (приміщення 3, 4, 5), що примикали одне до одного.

Приміщення 3 прямокутної форми (3,5×2,5 м, заглиблення в материк – 0,3 м). Вхід мав форму похилого спуску шириною 1,1 м, довжиною 0,9 м. Заповнення: сіро-золистого кольору із залишками дрібного вапнякового буту, кістками тварин (ВРХ, МРС), риби, ріг ВРХ, фрагментами керамічний посуд (горщики, миски тощо). Стіни – глинобитні з використанням дрібного вапняку. Дах спирався на стіни і був односхилим (нахил у бік входу), перекритим соломною або очеретом. Підлога рівна, глиниста і прожарена.

Приміщення 4 квадратної форми (6,0×3,5 м, заглиблення в материк – 0,4 м). Вхід мав форму похилих спусків шириною 0,8 м, довжиною 1,1 м. Заповнення: сіро-золистого кольору із залишками дрібного вапнякового буту, кістками тварин (ВРХ, МРС), риби, фрагментами керамічного посуду, бронзове шило. Стіни – глинобитні. У східній частині приміщення на рівні підлоги зафіксовано цеглу-сирець (0,35×0,2 м), ймовірно, це залишки від завалів стін приміщення. Дах приміщення односхилий, перекритий соломною або очеретом (нахил у бік входу). Підлога рівна, глиниста і прожарена. За рівнем підлоги приміщення зафіксовано дві господарські ями та одне вогнище (діаметром 0,35 м, товщина прожареного шару 0,1 м). Ями округлої форми (діаметром 0,7 м та глибиною 1,2 м). У заповненні ями № 1 зафіксовано залишки розвалу горщика із залишками зерен просо та кістки великої рогатої тварини.

Приміщення 7 округлої форми (2,6×2,5 м, заглиблення в материк – 0,4 м). Вхід знаходився у південній частині, мав форму похилих спусків шириною 0,85 м, довжиною 0,5 м. Заповнення: гумус з суглинком та залишками дрібного вапнякового буту, кістками тварин, риби, фрагментами керамічного посуду. Стіни – глинобитні. Дах приміщення, ймовірно, був у формі намету, перекритий очеретом. Підлога приміщення рівна, світло-жовто-глинистої структури.

Отже, зазначені приміщення практично схожі за конструкцією та створюють єдиний житлово-господарський комплекс, де приміщення 4 (житлове, площа 21,0 м²), центр комплексу, а приміщення 3 та 7 (господарські, площею 8,75 м² та 6,5 м²), тобто допоміжні споруди. Подібні конструкції характерні для білозерської культури Надчорноморського регіону.

Дмитро Пефтіць

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», вул. Лаврська 9, Київ, 01015, Україна; filoktet18@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7368-5595

Шахові мотиви в геометричних орнаментах початку ранньозалізної доби

ключові слова: геометричні орнаменти X–VIII ст. до н. е., шахові мотиви

Однією з ознак геометричних орнаментів ранньозалізної доби на теренах Східної Європи було розповсюдження візерунків, побудованих за шаховим принципом. Подібні мотиви передбачають чергування заштрихованих та чистих полів, трикутних або чотирикутних за формою. Серед них є як суцільне шахове поле, так і заповнення простору окремих фігур у вигляді картатих трикутників та ромбів. Прямокутна панель з шаховим заповненням часто розділяє орнаментальний пояс на окремі зони.

Для території Дністро-Дніпровського межиріччя шахові орнаменти відомі вже в орнаменталії чорноліського посуду. Зазвичай це багаторядне пасмо, яке може поєднуватися з традиційним фризом з трикутників. Проте масовими і різноманітними вони стають вже в системі жаботинської геометрики. Тут присутні всі основні їх мотиви, а особливості компонування та стилістичні особливості вказують на традиції Пізньої Сахарни та Басарабі. Саме шахові орнаменти є одним з маркерів гальшатизації в розвитку геометричного стилю. Цей процес отримав назву «орнаментального вибуху», утворення якого передбачало передусім тривалий розвиток місцевої традиції, якою вже був накопичений широкий набір технік та мотивів. Вихід на якісно новий рівень був спровокований припливом інноваційних принципів компонування візерунків, завдяки чому їх варіативність набула високого рівня.

З лісостеповими культурами пов'язують появу в степових похованнях передскіфського часу серії посудин з складним геометричними композиціями, серед яких є і шахові орнаменти. В цей же час вони з'являються в орнаменталії кераміки Криму та Кавказу, де така традиція відсутня в попередні періоди. Можна констатувати поширення різних проявів шахової орнаменталії у IX–VIII ст. до н. е. на доволі великі території – від Балкан через Карпато-Подунав'я та Північне Причорномор'я до Криму та Кавказу. Це вказує на формування на певному етапі стійкого зв'язку між двома лініями розвитку причорноморської геометрики – балкано-дунайською та кавказько-кримською.

Новітні геометричні композиції, неодмінним елементом яких стають шахові орнаменти, базуються на вертикальному розділенні орнаментованого пасма на окремі зони. Такий спосіб організації орнаментів стає прикметною ознакою візерунків кераміки Козії-Сахарни, звідки поширюється на Дніпровський Лісостеп та Північне Причорномор'я. Він суттєво змінює загальний вигляд геометрики, яка докорінно відрізняється від багаторівневих «фризів» пізньобронзової орнаментики. Саме на цей час приходиться розквіт аттичного геометричного стилю, однією з рис якого був метопний принцип. Пік його розвитку приходиться на VIII ст. до н. е., і саме в цей час він здійснив потужний вплив як на культури Егейського світу так і за його межами – в Малій Азії, Фрігії та Персії.

Anzhelika Kolesnychenko

Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., 01015 Kyiv, Ukraine; magtaban1984@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4598-5929

Mixed-alkali glasses in the transitional period between Bronze Age to the Iron age in Europe and Black Sea region: moving objects or moving ideas

key words: Late Bronze Age, Iron Age, Black Sea region, mixed-alkali glass, beads

The Late Bronze Age saw revolutionary changes in the societies of Europe. Along with the beginning of the use of iron, glass of a special composition called Mixed-alkali glass (LMHK) appeared. In the period 1200–1000 BC beads were made in large quantities from this type of glass. They were widespread in Europe. They are recorded on the sites of Ireland, the United Kingdom, France, Germany, Switzerland, Italy, Slovenia, the Czech Republic and Poland. A large number of (LMHK) beads were found on the territory of Ukraine and Moldova at the sites of the Bilozerka culture. Such beads could have been produced in Fratesina's workshop, although there is no direct evidence of this. The arrival of beads on the territory of Poland could be connected with the amber trade route. While the appearance of glass beads in the Northern Black Sea region was associated by M. Kashuba with the connections of the local population with Northern Italy along the Trans-Danubian trade route. Further study of the amber beads from Hordiivka cemetery and Bilozerka sites will probably give results in support of the amber route of glass beads arrival. The chemical composition (LMHK) of the glasses indicates possibly different sources of raw materials for glass production. A. Ostroverkhov suggested the existence of local Bilozirka glass production. Glass beads (by macroelements) from the burials of the Bilozerka culture have more similarity with glass from Poland than glass from Frattesina. Thus, the wide distribution of a special type of glass indicates the movement of ideas rather than things.

Konrad Grochecki¹, Marcin Maciejewski², Elżbieta Małgorzata Kłosińska³, Michał Tracz⁴, Piotr Bartmiński⁵

¹ Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju, ul. Tadeusza Kościuszki 87, 23-400 Biłgoraj / Muzeum Regionalne w Krasnymstawie, ul. Marszałka J. Piłsudskiego 5A, 22-300 Krasnystaw; archeologia@muzeumkrasnystaw.pl; ORCID: 0009-0009-9595-3122

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; marcin.maciejewski@umcs.pl; ORCID: 0000-0002-5032-9950

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; e-klosinska@o2.pl; ORCID: 0000-0002-5050-8676

⁴ Katedra i Zakład Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego w Lublinie, ul. Doktora Kazimierza Jaczewskiego 8b, 20-400 Lublin; michaltracz@umlub.pl

⁵ Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Al. Kraśnicka 2d, 20-718 Lublin; piotr.bartminski@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-1495-7458

Skarb z Czernięcina Poduchownego (gm. Turobin, pow. Biłgoraj), wstępne wyniki badań i perspektywy analityczne

słowa kluczowe: wczesna epoka żelaza, wieloaspektowe badania skarbów, znaleziska przedmiotów metalowych

Skarb z Czernięcina Poduchownego odkryty został podczas legalnych, amatorskich poszukiwań z detektorem metalu w styczniu 2023 r. Przekazany został do Muzeum Ziemi Biłgorajskiej, które nawiązało współpracę z Uniwersytetem Marii Curie-Skłodowskiej w celu naukowego opracowania tego znaleziska.

Znalezisko składa się z 11 przedmiotów metalowych – ozdób – datowanych na wczesną epokę żelaza, HaD ewentualnie HaC. Sposób podjęcia zabytków nie daje możliwość wnioskowania na temat ewentualnego intencjonalnego układu. Badania wykopaliskowe przeprowadzone w miejscu odkrycia dały dość niespodziewane wyniki. Planowane są kolejne badania, głównie nieinwazyjne, poszerzającej rozpoznanie okolicy, nastawione zarówno na rekonstrukcję krajobrazu naturalnego, jak i kulturowego. W tym celu pobrane zostały również próby glebowe.

Artefakty pokryte są grubą warstwą korozji, konieczna jest konserwacja, przed jej podjęciem wykonano dokumentację mikroskopową, podczas której zarejestrowano prawdopodobne pozostałości organiczne. Wykonano także zdjęcia RTG oraz w przypadku wybranych artefaktów również tomografię komputerową. Planowane są kolejne analizy, których plan zostanie przedstawiony podczas referatu.

Zakres proponowanych analiz nastawiony jest na pozyskanie jak największego zasobu danych, spełnia standardy metodyczne XXI w. Realizowane jest w oparciu o zaplecze Muzeum Ziemi Biłgorajskiej i Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej oraz środki finansowe tych instytucji. Naszym referatem chcieliśmy nie tylko zaprezentować to znalezisko, ale również wskazać z jakim nakładem pracy i środkami finansowymi wiąże się naukowe opracowanie znalezisk pochodzących z amatorskich poszukiwań.

Elżbieta Małgorzata Kłosińska¹, Tomasz Jacek Chmielewski², Jolanta Orzeł³, Łukasz Wyszyński⁴

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; e-klosinska@o2.pl; ORCID: 0000-0002-5050-8676

² Badacz niezależny, Wrocław; tjch.archo@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3077-4018

³ Instytut Nauk Chemicznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 2, 20-031 Lublin; jolanta.orzel@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0001-8854-7956

⁴ Tomaszów Lubelski; zimno84@gmail.com

**Pracownia metalurgiczna z wczesnej epoki żelaza w Jezierni, stan. 13
(gm. Tomaszów Lubelski, pow. Tomaszów Lubelski, woj. lubelskie)
w kontekście współczesnego osadnictwa w dorzeczu Huczwy**

słowa kluczowe: metalurgia, okres halsztacki, kultura łużycka

Pracownia metalurgii brązu na stanowisku 13 w Jezierni nieopodal Tomaszowa Lubelskiego została odkryta jesienią 2019 r. podczas nadzorów archeologicznych prowadzonych przy budowie drogi ekspresowej S17. Do obiegu naukowego zostaje wprowadzona dopiero teraz, po uzyskaniu analizy metalu i datowaniu metodą C¹⁴.

Za pracownię metalurgiczną uznano niewielki obiekt nr 8 o zniszczonej części stropowej. Wypełnisko obiektu stanowiły warstwy piasku o różnej intensywności nasycenia popiołem. Odkryto tu ceramikę, rozcieracz oraz liczne fragmenty tygielków metalurgicznych, dwa fragmenty stopionego brązu, „żuźła” oraz stopionego piasku. Udało się uzyskać datę C¹⁴ z próbki spalenizny z wnętrza jednego z naczyń. Obiekt pochodzi z wczesnej epoki żelaza, potwierdza to również ceramika, charakterystyczna dla późnej fazy kultury łużyckiej.

Na pierwszy rzut oka odkrycie to nie wydaje się może zbyt spektakularne, jednak dla archeologii wczesnej epoki żelaza na terenie Lubelszczyzny obiekt jest swoistym unikatem. Do tej pory relikty metalurgii brązu w postaci pracowni znane były tylko z nieodległej osady we Wronowicach, zamieszkiwanej przez ludność kultury łużyckiej w tym właśnie wycinku pradziejów.

Dorzecze Huczwy jest bardzo interesującym terytorium jeśli chodzi o osadnictwo ludności kultury łużyckiej we wczesnej epoce żelaza. Zlokalizowane tu zostały stosunkowo liczne osady i punkty osadnicze, pojedyncze groby oraz dwa skarby zawierające garnitury ozdób brązowych (Wakijów i Wożuczyn). To co czyni ten region wyjątkowym, to wyraźne nasycenie wyrobami brązowymi (pojedynczymi żelaznymi) i ceramicznymi, pochodzącymi ze wschodu lub naśladowującymi wzorce wschodnie.

Iryna Shramko

Museum of Archaeology of V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine; i.b.shramko@karazin.com; ORCID: 0000-0003-1009-9262

Early Scythian metalware from the territory of Forest-Steppe Scythia

key words: Northern Black Sea Region, Forest-Steppe Scythia, Bilsk Gorodishche, copper forged cauldrons, 6th century BC

Among the items of material culture originating mainly from the forest-steppe burials of the end of the 7th and the first half of the 6th centuries BC few things of Near Asian, Caucasian or even Egyptian origin, brought by nomads to the Ukrainian forest-steppe after the end of military campaigns to Western Asia deserve special attention. A powerful collection of the most expressive products originates precisely from the Bilsk city-site, located on the territory of the Dnipro forest-steppe Left Bank. Similar artifacts were found both in deposits of ash mounds and in barrow burials. Recently, the collection was replenished with another find. In 2021, a thin-walled copper cauldron with handles made in the Near-Asian style was discovered near the settlement, in the floodplain of the Stara Vorskla River. Unlike cauldrons of an earlier period, the found vessel is made of a single piece of thin sheet metal without the use of rivets.

The object was preserved in fragments, but it provides a fairly complete picture of the appearance and manufacturing technique, and the results of X-ray fluorescence analysis of the metal make it possible to attribute the artifact to the products of Caucasian production centers that specialized in the manufacture of metal dishes of various shapes, including thin-walled cauldrons.

The peculiarity of the cauldron found by chance are two bronze handles (attaches), designed in the form of a stylized bird with spread wings and the presence of a perpendicularly located ring for attaching movable handles. Similar figured overlays, for example with protomes of bull heads, are well known on the territory of Urartu, in other regions of Eastern Asia, the image of a bird with spread wings was complemented by other fantastic figures.

Before that, only two similar finds were known on the territory of Forest-Steppe Scythia. One of them comes from tomb 2 of the "Repyakhuvata Mohyla" barrow in the Middle Dnipro region, and the other comes from a burial in a barrow near the village of Kruglyk in Middle Transnistria. Both complexes belong to the early Scythian period. Despite some differences in the shape and size of the vessels, all cauldrons are made of similar metal in composition, which has significant differences from the technological traditions of ancient and Near Eastern masters. These features do not allow us to consider the found cauldrons as objects of antique or pre-Asian import. We can only talk about the Urartian idea in the design of the handles, which was used by the Caucasian masters in the manufacture of the indicated cauldrons to the order of the nomads. Approximately in the first half of the 6th century BC to the beginning of AD thin-walled copper cauldrons found their way to the Ukrainian forest-steppe. Two of the three were left in the burials of the nomadic aristocracy, one was accidentally found near the Bilsk fortified settlement.

Stanislav Zadnikov¹, Oleh Shaporda²

¹ Museum of Archaeology of V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine; belsk.archaika@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0425-2312

² Municipal institution "Historical and cultural reserve "Bilsk" of Poltava regional council, 13 Pokrovaska st., Kotelva, 38600, Ukraine; oleg.shepard1609@gmail.com; ORCID: 0009-0005-3806-3431

Research of the settlements of the Scythian period in the district of Bilsk Gorodyshche in 2022

key words: rescuers reseach, Bilsk fortified settlement, Scythian times, settlements, ceramics

In 2022, the expedition of the Historical and Cultural Reserve "Bilsk" with the support of the International alliance for the protection of heritage in conflict areas (ALIPH) decided to conduct small rescue studies of two ancient settlements damaged by the invasion of the Russian Federation to Ukraine in February 2022.

Both settlements are located on the first floodplain pine terrace on the left bank of the Vorskla River. Today, the territory of the settlements is partially destroyed by large-scale sand mining.

The Saryi Karier settlement was discovered by the employees of the Historical and Cultural Reserve "Bilsk" in 2021. In 2022, two excavations are planned. In excavation 1 on an area of 135 square meters. 16 household pits and one cellar were discovered. During the excavations, a large number of objects of material culture were found, which indicate that the local agricultural population lived here during the Scythian period. This craft is clearly indicated by the discovery of two fragments of iron sickles. In addition, two awls, fragments of knives, a pin, and a fragment of bit were found among the iron products. Bronze products are represented by seven arrowheads and a lock-shaped pendant from horse harness. Fragments of clay cult statuettes indicate the existence of some ideological cults among the local population. Interesting the find of a lamp which made from astragalus of cattle. Greek imports are represented only by fragments of container amphorae produced in Northern Ionia (the so-called "proto-Fassian"), Lesbos, Chios, Klazomenian and Phasos. Based on the discovered Scythian material, we can date the existence of the settlement within the last quarter of the 6th – the first quarter of the 5th centuries BC. In addition, the excavation revealed layers of the Bronze Age dating back to the 12th–8th centuries BC and mostly belong to the Ivanivka culture of the post-zrybna period.

Excavation 2 with a total area of 160 square meters. m. was laid to the southeast of excavation No. 1, but the main part of the materials found in this excavation belongs to the Bronze Age (Lebediv, Belozer, Bondarikha cultures).

The Kotelva II settlement is located 1.200 m south of the Saryi Karier settlement. Known according to local residents since the mid-70s of the 20th century. For the first time, archaeological explorations were carried out by I.M. Havrylenko in 1996. In 2021, a small excavation 1 was conducted on the settlement. In 2022, two more excavations (2 and 3) were conducted, but the main research was carried out in excavation 2. Here, 365 sq. m. on which 39 household pits were discovered. The analysis of planigraphic materials and material remains allows us to single out 1–2 estates in general. Findings of an iron cutter, a chisel, a bronze splash, a bronze arrowhead with a calf, a small cattle horn with cutting marks, indicate the productive nature of the economy of the local population. The iron armor plate should be marked. On the other hand, there are practically no products on these estates that would indicate farming. For the first time, two plaques with a convex shield and a small loop from horse harness were found in Middle Vorskla region. An interesting fact is that they were both found in the same settlement, which may indicate the local production of similar products. It should be noted that five bronze arrowheads of different types were found in object 33, and the discovery of a point with a shank in the

cultural layer may indicate their local production. The range of amphorae is represented by vessels produced in Northern Ionia (the so-called "proto-Phassian"), Lesbos, Chios, Klazomenian and Phasos. Greek table ware are represented by gray clay vessels of Olvia production. Based on the analysis of the discovered material, we can date the existence of the settlement within the last quarter of the 6th – the first quarter of the 5th centuries BC, which corresponds to the Bilsk-D horizon of the periodization of the Bilsk hillfort according to I.B. Shramko. In addition, minor Bronze Age layering was recorded in Excavation 2.

Thus, materials from the excavations of the settlements of Staryi Karier and Kotelva II in 2022 indicate their simultaneous existence with the settlements of the Western and Eastern Fortifications and in the tracts of Tsarina Mohyla, Lisovyi Kut, and Barvinkova Gora within the boundaries of the Bilsk microregion. Due to their close location to the settlement, the villages of Staryi Karier and Kotelva II were probably included in its functional zone.

Evelina Kravchenko¹, Oleksandra Kozak², Alina Stupak³

¹ Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; evekavchenko@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7238-7417

² Institute of Archaeology of National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyra Ivasuka av., Kyiv, 04210, Ukraine; evekavchenko@gmail.com, akozak@iananu.org.ua; ORCID: 0000-0003-2094-4490

³ National Museum of Natural History of National Academy of Science of Ukraine, 15 Bohdan Khmelnytsky st., Kyiv, 01030, Ukraine; usyleakey@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5178-498X

Japallah – the Cemetery of the Natives of the Hellenistic Period in the Crimea

key words: Early Iron Age, archaeology, anthropology, archaeozoology, Kyzyl Koba culture

The research deals with archaeological, anthropological and archaeozoological material of the one of foothill cemetery in Crimea.

One of the most interesting historical periods is the Late Scythian and the development of the Crimean Scythia. This is the subject of research on materials from the Prehistoric Expedition of the Institute of Archaeology of Academy of Sciences of the Ukrainian Republic (Kyiv) 1956–1957 by A.M. Leskov. This comprises the excavations of the Japallah burial mound in the north of the Crimean Mountains, the materials of which have not yet been completely analyzed.

Thus, given the presence of two compact groups of finds dating from the beginning of the Taurian period of the Kyzyl Koba culture (8th (7th) centuries BCE) and its end about the 4th (3rd) century BCE, it should be assumed that the burial in the Japallah area appeared around the second half of 8th – early 7th centuries BCE. We described burial barrows with stone cists as a main grave in Yukharina Balka on the Herakleian peninsula and in the central Foothills, where they have the same dating. The second period of their use dates to the time of the marginalization of the Kyzyl Koba ethnic component – Tauri and the beginning of the formation of the Late Scythians ethnic massif, which dates back to about 4th century BCE. The burial custom of Tauri is changing at this time and earlier burial barrows are reused, cleared of previous burials. Probably, a stone pavement with funeral feast under the barrow also belongs to this late period, as the late Kyzyl Koba pottery of the East Crimean types was found beneath it. Stone pavement, accompaniment and the method of arrangement of the burial as a cist are typical for row cemeteries of the late stage of the Taurian period of the Kyzyl Koba culture.

The presence of traditional Taurian handmade pottery of east Crimean types in the Scythian burial barrows of the steppe of the 4th century BCE suggests the existence of a certain Scythian tribe, which was in direct contact with the inhabitants of the central and eastern foothills of the Crimea. Such contacts could have created a new ethnic group that, in the space of a few centuries, formed the first barbaric state in the Crimea – the Crimean Scythia, thus continuing the general process of the formation of early Hellenistic monarchies in the area of the Pontus Euxinus. The fact that the marginalization of the Tauri began with the transformation of the burial customs indicates the primacy of changes in the ideological preferences of the Taurian ethnic component, and changes in the religion and cults of this population. It is also worth talking not about the transformation of funeral traditions, but about their complete change. Given the fact that the religion of the Tauri, according to the available sources proposed in recent studies, was quite primitive and based on the paradigms of Bronze Age ideology, a completely change is more likely than a transformation. In fact, a little later, the ancient Roman authors use a new ethnonym – Taurian-Scythians or Scythian-Taurians.

**Olena Dzneldze¹, Denis Sikoza², Oleksandr Symonenko³, Beata Polit⁴, Renata Czech-Błońska⁵,
Ewelina Miśta-Jakubowska⁶, Rafał Siuda⁷**

¹ Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; dzynya@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3564-217X

² Regional Inspectorate for the Protection of Historical and Cultural Sites of the Department of Cultural Heritage, Tourism and Resorts of the Kherson Regional State Administration, 5 Teatral'na av., Kherson, 73000, Ukraine; archeolog111@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7287-3084

³ Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine, 12 Volodymyr Ivasiuk av., Kyiv, 04210, Ukraine; simonal@ukr.net; ORCID: 0000-0001-6878-556X

⁴ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin / Muzeum Narodowe w Kielcach, Pl. Zamkowy 1, 25-010 Kielce; polit.beata@gmail.com, beata.polit@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0003-0087-3365

⁵ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; rczech@iaepan.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7043-7246

⁶ Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków / Narodowe Centrum Badań Jądrowych, ul. Sołtana 7, 05-400 Otwock; Ewelina.Mista@ncbj.gov.pl; ORCID: 0000-0002-0053-8711

⁷ Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Żwirki i Wigury 93, 02-089 Warszawa; rsiuda@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-4153-8539

**Intrygująca czerwień: identyfikacja minerału z grobu 155 na cmentarzysku
Chervony Mayak, obwód chersoński, Ukraina**

słowa kluczowe: kultura późnoscytyjska, cynober, SEM-EDS, XRD

Na cmentarzysku Chervonyj Mayak (obwód chersoński/Ukraina) w późnoscytyjskim grobie katakumbowym 155 datowanym na I – pierwszą połowę II w. po Chr. odkryto trzy nieduże fragmenty intensywnie czerwonego minerału. Zarejestrowano je w okolicy czaszki i klatki piersiowej jednej z dwóch pochowanych tam kobiet (pochówek nr 2). Tego typu minerały nie były rejestrowane w utworach osadowych, w których wydrążono jamę grobową, dlatego uznano je za element (dar grobowy) celowo złożony przy zmarłej.

Substancje w różnych odcieniach czerwieni spotykane są również na innych stanowiskach funeralnych kultury późnoscytyjskiej. W większości znanych nam przypadków nie były one poddane analizom, a w publikacjach opisywano je jako „realgar” bądź „róż”.

Badania składu pierwiastkowego (SEM-EDS) i strukturalnego (XRD) surowca odkrytego w grobie 155 na cmentarzysku Chervonyj Mayak wykazały, iż mamy do czynienia z minerałem zwanym cynober (siarczek rtęci). Jest to pierwszy przypadek występowania tego rodzaju surowca w grobie późnoscytyjskim, który został potwierdzony za pomocą badań archeometrycznych.

Prace wykonane zostały w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (nrprojektu: 2020/37/N/HS3/03745).

Marcin Matera

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; marcinmatera@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-4913-0749

Grodzisko Konsułowskoje – niedokończona opowieść

słowa kluczowe: grodzisko późnoscytyjskie, fortyfikacja, Dniepr

Konsułowskoje należy do grupy tak zwanych grodzisk późnoscytyjskich. Powstanie i funkcjonowanie sieci grodzisk naddnieprzańskich związane jest z opisanym przez Strabona antycznym regionem etno-kulturowym określanym mianem Scythia Minor. Stanowisko położone jest na prawym brzegu Dniepru w pobliżu wsi Respublikaniec (Ukraina, obwód chersoński, rejon berysławski).

W latach 2015–2021 na jego terenie prowadzone były wspólne polsko-ukraińskie wykopaliska archeologiczne. Ze strony ukraińskiej w pracach udział brali archeolodzy z Instytutu Archeologii NAN Ukrainy i Muzeum-Rezerwatu „Chortyca”, ze strony polskiej z Wydziału Archeologii UW. Brutalna agresja Rosji na ziemię Ukrainy przerwała prace terenowe, lecz nie zakończyła współpracy pomiędzy badaczami z Polski i Ukrainy.

W literaturze przedmiotu grodzisko Konsułowskoje po raz pierwszy wzmiankowane było jeszcze w XIX w. Pierwszy bardziej szczegółowy opis stanowiska przyniosły jednak dopiero wykopaliska przeprowadzone na jego terenie w początkach XX w. przez ówczesnego dyrektora Chersońskiego Muzeum Krajoznawczego Wiktora Goszkiewicza. Po jednym sezonie prac terenowych wykopaliska przerwano.

Systematyczne badania archeologiczne grodziska Konsułowskoje rozpoczęły się dopiero w roku 2015. Przeprowadzone do tej pory prace skoncentrowane były głównie na badaniu systemu fortyfikacji. Odkryto flankowane basztami mury obronne (zarówno głównej części stanowiska, jak i jego cytadeli), rów obronny oraz rejon bramy prowadzącej do wnętrza grodziska. Przebadane zostały też pierwsze obiekty o charakterze mieszkalnym. Na podstawie rezultatów dotychczasowych badań udało się ustalić ogólne ramy chronologiczne funkcjonowania stanowiska. Powstało ono najprawdopodobniej w I w. przed Chr. i funkcjonowało do II w. po Chr.

Poza pracami wykopaliskowymi badania grodziska Konsułowskoje objęły również próbę rekonstrukcji środowiska przyrodniczego. W tym celu przeprowadzone zostały analizy gleboznawcze i palinologiczne.

Зоя Ільчишин¹, Олександр Сілаєв²

¹ Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна; zoya.arch@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1944-6400

² Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна; silayevs@ukr.net; ORCID: 0000-0002-8267-6025

Розвідки в долині р. Яричівки (басейн Західного Бугу)

ключові слова: розвідки, Яричівка, поселення, археологічний кадастр, Львівська область

В останні роки Науково-дослідним центром «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України розпочато дослідження долини р. Яричівки – лівосторонньої притоки р. Полтви (басейн Західного Бугу). Ці роботи здійснювалися в рамках державної програми суцільних археологічних обстежень, започаткованої Львівською обласною державною адміністрацією за проектом «Археологічний кадастр України: Львівська область». Експедицією виконано суцільні обстеження частини Львівського та Золочівського районів Львівської області. Загальна площа території досліджень складала 62 кв. км. Вишукування проводились на мало обстеженій площі басейну, що обіймає нижню течію річки.

Перед початком польових робіт було опрацьовано архівно-бібліографічні дані про відомі об'єкти археології. Загалом відомо 26 таких пунктів: 6 пам'яток археології місцевого значення та 20 щойно виявлених об'єктів археології. Останні локалізовані в результаті розвідок Рятівної археологічної служби у 2008–2013 рр. біля сіл Гамаліївка, Запитів, Старий Яричів та смт. Новий Яричів. Експедицією НДЦ «РАС» проведено їх повторне обстеження та графічна фіксація.

Окрім цього додатковими обстеженнями в сучасних межах Львівської, Новояворівської та Мурованської громад Львівського району, а також Буської та Красненської громад Золочівського району зафіксовано 66 нових об'єктів археологічної спадщини.

Варто відзначити істотну концентрацію нових пам'яток від місця впадіння до Яричівки декількох допливів в околицях смт. Новий Яричів до її злиття з р. Полтвою. На цьому відрізку основна течія спрямлена одним великим меліоративним каналом, однак в рельєфі досі добре спостерігається старе русло та рукави річки, які в давнину огинали меандрами мережу невеликих острівців в заплаві. Саме тут концентрується переважна більшість виявлених поселень.

Біля смт. Новий Яричів, окрім 7 відомих об'єктів археологічної спадщини, виявлено 3 нові пункти – поселення *Новий Яричів-8-10*, які датуються добою бронзи, ранньозалізним віком, римським часом та давньоруським періодом.

Поряд з селом Великі Підліски підтверджено локалізацію 3 відомих поселень та виявлено 19 нових об'єктів – *Великі Підліски-4-22*. Це поселення епохи неоліту, енеоліту, доби бронзи, ранньозалізного віку, римського часу та слов'яно-руського періоду.

В межах і на околицях села Задвір'я відомі 2 пам'ятки місцевого значення. Натомість вздовж обох берегів Яричівки виявлено 30 нових поселень – *Задвір'я-3-32*. Культурно-хронологічні межі існування цих пам'яток включають епохи неоліту, енеоліту, доби бронзи, ранньозалізного віку, римського часу та слов'яно-руського періоду.

На південь від с. Новосілки підтверджено локалізацію однієї пам'ятки, а також виявлено 7 нових об'єктів археології – *Новосілки-2-8*, розташованих в долині і на надзаплавних терасах лівого берегу Яричівки. Серед них: 1 курган невизначеного часу, шість поселень та два місцезнаходження, з яких зібрано матеріали доби бронзи, ранньозалізного віку, римського часу та давньоруського періоду.

На північ від с. Полтва, неподалік від місця впадіння Яричівки до р. Полтви, локалізовано

три багаточарові поселення (*Полтва-3-5*) і одне місцезнаходження (*Полтва-6*) з матеріалами енеоліту, доби бронзи, ранньозалізного віку, римського часу та давньоруського періоду.

Нове поселення давньоруського часу *Старий Яричів-7*, локалізовано на східній околиці с. Старий Яричів. Також підтверджено локалізацію відомих поселень *Старий Яричів-1-6*.

На південь від с. Хренів знайдено два поселення – *Хренів-1* та *Хренів-2*, які були розташовані в межах верхньої тераси лівого берегу р. Яричівки. Матеріали першого датуються ранньозалізним віком і давньоруським часом, другого – добою бронзи.

Під час першого етапу розвідок обстеження завершені на частині території басейну р. Яричівки. В наступні роки планується продовжити дослідження верхньої частини течії річки, від її витоків в районі смт. Брюховичі до долини між сс. Малі Підліски та Гамаліївка, а також в долині лівосторонньої притоки Яричівки – річки Млинівки.

Юрій Башкатов¹, Тетяна Слободян²

¹ Інститут археології Національної академії наук України, пр. Володимира Івасюка 12, Київ, 04210, Україна; juriy.bashkatov@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4286-7441

² Інститут археології Національної академії наук України, пр. Володимира Івасюка 12, Київ, 04210, Україна; slobodyan.ti@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7185-8774

Міждисциплінарні дослідження могильника I – II ст. н.е. біля с. Івківці (Чигиринський р-н., Черкаська обл.): стан, перспективи, можливості

ключові слова: біоархеологічні дослідження, пізньозарубинецькі пам'ятки

На межі тисячоліть в Східній Європі відбувається низка подій, яка суттєво вплине на її історію в майбутні кілька сотень років. До них можна віднести певні кліматичні зміни, початок наступу Риму на території германців та кельтів і становлення Імперії, трохи пізніше, на півночі з території Скандинавії починається переселення готських племен, в степах України сармати встановлюють свою владу, витісняючи скіфські племена, встановлюється протекторат Риму над Боспорським царством і завоювання Понтійського.

Більшість сучасних дослідників вважають, що на початку I тис. н.е. до фіналу підходить існування пам'яток класичної зарубинецької культури. Припиняють існування городища, великі могильники, змінюється топографія поселень з корінного берега на заплаву. Відбувається певне «спрощення» керамічного комплексу в бік зменшення столових форм.

Починаючи з 2017 року почались дослідження поселення та могильника в с. Івківці Чигиринського р-ну Черкаської обл. Вони розташовані на високій частині плато в межах ур.Троянка. Найближчим водотоком є заболочена права притока р. Івка – правої притоки р. Тясмин, розташована в кількох кілометрах, у підніжжя плато. Вже досліджено одинадцять поховань на могильнику та житло і комплекс господарських ям на поселенні. Для покращення результатів робіт було задіяно геофізичні дослідження (д.г.н Бондар К.М.), палеоботанічні (к.і.н. Горбаненко С.О.), ортозйомка (Черниш С.О.), біоархеологічні (к.і.н. Слободян Т.І.) та палеозологічні дослідження (Бітковська Т.В.).

Окрема увага приділена дослідженню могильника. Виявлені тут поховання є тілопальними, їх фіксація та подальші дослідження проводилось мультидисциплінарно – з врахуванням біоархеологічних методик дослідження такого типу поховань.

Антропологічне вивчення решток давніх кремаційних поховань є достатньо інформативним джерелом та важливим напрямком у біоархеологічних та танатологічних дослідженнях. Попри значну фрагментарність, вивчення решток тілопальних поховань дає можливість дослідити не тільки індивідуальні морфологічні характеристики похованих людей (стать, вік, морфологічні особливості, патологічні ознаки), а й відповісти на питання про обставини і деталі поховального обряду.

Встановлення температури поховального вогнища, особливості розміщення тіла під час процесу кремації та поховального реквізиту, норми відбору решток з поховального вогнища та укладання до могили, виділення індивідуальних, парних та колективних поховань тощо – це далеко не весь спектр представлених можливостей біоархеологічних досліджень.

Івківці є унікальною пам'яткою, матеріали отримані під час робіт дають підстави до виділення нової групи пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я окрім типу Лютіж. До такого висновку підводять велика кількість здебільшого римських імпортів (різні типи фібул, фрагменти червонолакового посуду, скляні намистини, фаянсові плакетки (леви, скарабей), значна кількість фр-нтів амфор). Окремо стоять знахідки зброї які мають аналогії у пшеворській культурі – залізний умбон, вістря стріли. Також є знахідки з поселення та могильника які можуть бути віднесені до сарматських імпортів – фрагменти дзеркал, дротяна фібула, фрагменти характерного ліпного посуду. Все це робить пам'ятку надзвичайно цікавою для вивчення.

Piotr Łuczkiwicz

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin;
piotr_luczkiwicz@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-5320-1816

Zakończona historia. 100 lat badań na cmentarzysku w Malborku-Wielbarku

słowa kluczowe: młodszy okres przedrzymski, okres rzymski, Pomorze, cmentarzysko

Badania na eponimicznym, birtualnym cmentarzysku kultury wielbarskiej prowadzone były przez niemieckich archeologów od 1927 do 1936 r., a następnie kontynuowane w latach 2008–2019, przez J. Kleemanna oraz P. Łuczkiwicza. W latach 2017–2021 prace prowadzone były w ramach projektu NCN „Niedokończona historia. Ponad 100 lat odkryć w Malborku-Wielbarku” (nr projektu 2016/21/B/HS3/03159), realizowanego w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej przez dr hab. P. Łuczkiwicza prof. UMCS. Na cmentarzysku odkryto w sumie ponad 2100 pochówków. W strefach nie objętych badaniami prawdopodobnie znajduje się jeszcze ok. 300, może nawet do 400 dalszych grobów. Liczba ta została oszacowana na podstawie gęstości występowania grobów na przebadanym obszarze. Pierwotnie na cmentarzysku prawdopodobnie mogło być ok. 2500 pochówków.

Okres użytkowania nekropoli obejmuje ponad 500 lat, od początków młodszego okresu przedrzymskiego (faza A_{1b}–A_{2a}) po okres wędrówek ludów (faza D₁). Duża część grobów była naruszona już w czasach antycznych. Większość z nich datowana jest na okres rzymski (przede wszystkim fazy B₂–C₁). Z młodszym okresem przedrzymskim można wiązać zaledwie ok. 12% grobów (czyli jakieś 120–150 pochówków). Cmentarzysko w Malborku-Wielbarku jest w zasadzie jedynym stanowiskiem z tzw. „strefy gockiej”, które dostarczyło nieprzerwanej serii materiałów od początku młodszego okresu przedrzymskiego po początki okresu wędrówek ludów.

Marta Stasiak-Cyran

Muzeum Narodowe w Lublinie, ul. Zamkowa 9, 20-117 Lublin / Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin; martacyran@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-4222-880X

Nowe źródła – nowe wnioski. Najciekawsze przykłady zabytków luźnych z kolekcji przekazanej do Muzeum Narodowego w Lublinie przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie

słowa kluczowe: zachodnia Lubelszczyzna, znaleziska luźne, kultura przeworska, kultura wielbarska

Od końca 2021 do początku 2023 r. do Muzeum Narodowego w Lublinie, na podstawie porozumienia z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Lublinie, zostało przekazanych 67 zabytków pochodzących z przypadkowych odkryć lub legalnych (prowadzonych na podstawie zezwolenia LWKZ) poszukiwań amatorów posługujących się wykrywaczami metali. W kolekcji dominuje broń, ozdoby, są też dwie antyczne figurki. Obiekty wykonano z żelaza, metali kolorowych oraz krzemienia. Pochodzą głównie z miejscowości zlokalizowanych w zachodniej i północnej Lubelszczyźnie.

Na szczególną uwagę zasługują artefakty z zachodniej Lubelszczyzny datowane od młodszego okresu przedrzymskiego po wczesny okres wędrówek ludów, związane z kulturami przeworską i wielbarską. Nowe znaleziska uzupełniają w istotny sposób mapy i katalogi stanowisk wymienionych kultur oraz zestawienia importów prowincjonalnorzymskich. Pozwalają na uaktualnienie bazy źródłowej do badań nad osadnictwem i przemianami kulturowymi w okresach rzymskim i wędrówek ludów na tym terenie. Stwarzają nowe możliwości wnioskowania, na przykład na temat procesu zastępowania osadnictwa kultury przeworskiej przez osadnictwo kultury wielbarskiej oraz intensywności zasiedlenia poszczególnych obszarów. Pozwalają również na podjęcie próby ponownego datowania etapów przemian osadniczych w tym rejonie.

Anna Mucha

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin / Muzeum im. ks. Stanisława Staszica, ul. 3-go Maja 11, 22-500 Hrubieszów; anna.maria.mucha@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-1525-3495

Mieniany – nowe stanowisko z okresów rzymskiego i wędrówek ludów w Kotlinie Hrubieszowskiej

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, znaleziska luźne, okres rzymski, okres wędrówek ludów, grupa masłomęcka

W roku 2015 do siedziby Muzeum im. ks. St. Staszica w Hrubieszowie zgłoszono informację o znacznej ilości materiału archeologicznego zalegającego na jednym z pól uprawnych w miejscowości Mieniany, gm. Hrubieszów. Pracownicy Działu Archeologicznego Muzeum w Hrubieszowie we wskazanym miejscu przeprowadzili badania powierzchniowe, w trakcie których odnotowano zbiór 315 fragmentów naczyń lepionych w ręku oraz wykonanych na kole garncarskim, w tym m.in.: fragmenty wylewów, uch, brzuśców, części przydennych oraz den. Wśród materiału zarejestrowano również fragment paciorka szklanego oraz grudki polepy, przedmioty żelazne, kości zwierzęce, zabytki krzemienne i fragment płyty szlifierskiej. Wstępna analiza wykazała, iż chronologicznie w większości materiał należy łączyć z okresem rzymskim.

W latach 2020–2021 w tej samej miejscowości, ale w obrębie innej działki, grupa detektorystów – działających na terenie Kotliny Hrubieszowskiej na podstawie pozwolenia Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – przeprowadziła badania powierzchniowe przy użyciu wykrywaczy metali. Zbiór zabytków metalowych odkrytych w trakcie tych poszukiwań został przekazany do zbiorów Działu Archeologicznego Muzeum w Hrubieszowie. Ramy chronologiczne odkrytego materiału są bardzo szerokie i można je zawrzeć w przedziale od fazy B₂/C₁–C_{1a} po fazy C₃–D₁.

Działki rolnicze, na których odnotowano wspomniany materiał, znajdują się w obrębie dwóch obszarów AZP 88–84 oraz 88–95. Przed rozpoczęciem wspomnianych badań nie odnotowano na nich żadnych stanowisk archeologicznych. Dokładna lokalizacja zabytków pozwoliła na wydzielenie dwóch skupisk ich występowania. Pierwsze z nich oznaczono jako Mieniany, stan. 24 (AZP 88–95/81), a drugie jako Mieniany, stan. 25 (AZP 88–94/117). Oba stanowiska określono jako wielokulturowe, ze śladami osadnictwa z epoki brązu, okresów rzymskiego i wędrówek ludów oraz wczesnego i późnego średniowiecza.

Andrzej Kokowski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; berig1@gazeta.pl; ORCID: 0000-0001-7275-4395

Krajna – Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum nr 6

słowa kluczowe: importy rzymskie, korpus importów, Krajna

Przez lata Krajna uchodziła za obszar mało atrakcyjny dla badań archeologicznych. Międzywojenne wykopaliska Friedricha Holtera na cmentarzyskach z wczesnej epoki brązu nieco to przekonanie podważyły, ale dla badaczy okresu rzymskiego region ten był ciągle nie tylko egzotyczny kulturowo, ale również pozbawiony gwarancji naukowego sukcesu. Dość powiedzieć, że niemal cała aktywność powojenna uzależniona była od działań archeologów bydgoskich, którzy penetrowali głównie wschodnią część regionu.

Podsumowanie wiedzy o znaleziskach importów rzymskich może okazać się inspirująca dla przyszłych badaczy, tym bardziej, że przy okazji ich analizy zweryfikowano radykalnie historię osadnictwa na Krajnie. Ujawniono sporo nowych znalezisk, równoważnie dużo zweryfikowano, uzupełniając publikowane informacje.

Tom opracował zespół w składzie Andrzej Kokowski (UMCS), Robert Kraszczuk (Wałcz), Jakub Kuna (UMCS), Józef Łoś (Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy), Kirilo Myzgin (UW), Jarosław Pietruszak (UMCS) Jarosław Rola (Muzeum Okręgowe w Pile), Jolanta Szatkowska Łoś (Muzeum Okręgowe w Bydgoszczy), Mateusz Zawadzki (UMCS). Dowodzi on również, że Instytut Archeologii UMCS potrafi tworzyć zespoły interdyscyplinarne i interregionalne.

Vital Sidarovich

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.sidarovich@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-3994-1732

Narew i Jasiołda jako możliwe szlaki migracji i komunikacji ludności kultur kręgu gockiego w świetle znalezisk numizmatycznych

słowa kluczowe: kultura wielbarska, denary rzymskie, okres wpływów rzymskich

Wschodnie granice kultury wielbarskiej pozostają nadal jednym z nierozwiązanych problemów w badaniu kultur kręgu gockiego. O ile obecność ludności wielbarskiej w białoruskiej części dorzecza Bugu nie budzi wątpliwości, to jej penetracja do dorzecza Jasiołdy (największego lewego dopływu górnej Prypeci) nie została dotychczas wiarygodnie potwierdzona przez badania archeologiczne.

Z całą pewnością można stwierdzić obecność ludności wielbarskiej na Polesiu Pińsko-Stolińskim. Według Wadzima Bielawca przenikanie w ten rejon kultury wielbarskiej mogło nastąpić od południa, czyli od górnego biegu prawych dopływów górnej Prypeci, od zachodu – od białoruskiej części dorzecza Bugu lub od północnego zachodu – wzdłuż rzeki Jasiołda. Istnienie ostatniego z proponowanych szlaków jest nadal kwestionowane. Niestety w dorzeczu Jasiołdy, a tym bardziej szerzej na terenie Zaharodzia, czyli terytorium pomiędzy rzekami Prypeć, Jasiołda i Muchawiec, stanowiska z okresu wpływów rzymskich zostały zbadane bardzo słabo, co nie pozwala nam z całą pewnością założyć obecności ludności wielbarskiej w tym regionie.

Należy zaznaczyć, że w górnym biegu Narwi (na terenie Polski) stanowiska kultury wielbarskiej tworzą wyraźną kumulację. Stanowiska wielbarskie są znane również w białoruskiej części Puszczy Białowieskiej. Z tego powodu istnienie rzeczno-szlaku komunikacyjnego z tego terenu do Polesia Prypeckiego przez Narew i Jasiołdę, których źródła znajdują się dosłownie kilkaset metrów od siebie, wydaje się całkiem prawdopodobne.

Na korzyść tej hipotezy świadczą stosunkowo liczne znaleziska numizmatyczne. Są to przede wszystkim skarby denarów Cesarstwa Rzymskiego, które we wschodnim Barbaricum związane są niemal wyłącznie z kulturami kręgu gockiego. Do najciekawszych należy skarb spod wsi Malecz, w którym monety umieszczono w wielbarskim naczyniu (typ IB wg R. Wołągiewicza), a także skarb ze wsi Pieski, który oprócz denarów zawierał ozdoby z IV–V w.

Najwcześniejszymi znaleziskami numizmatycznymi w dorzeczu Jasiołdy są dwa denary Republiki Rzymskiej, które można wiązać z ludnością kultury przeworskiej. Jak dotąd nie ma jednak prawie żadnych podstaw do tego. Oprócz znalezisk denarów niewątpliwie zainteresowanie budzi zespół solidów z IV w. z okolic wsi Bronnaja Hara. Podobne znaleziska w tym regionie można przypisać wyłącznie ludności kultur kręgu gockiego.

Tym samym znaleziska numizmatyczne mogą świadczyć o istnieniu szlaku komunikacyjnego wzdłuż rzek Narew i Jasiołda w okresie wpływów rzymskich i wczesnym okresie wędrówek ludów. Korzystanie z tego szlaku mogło rozpocząć się podczas przemieszczania ludności wielbarskiej w kierunku Polesia i Wołynia pod koniec II i w pierwszych dziesięcioleci III w. Narew i Jasiołda mogły być wykorzystywane do komunikacji pomiędzy różnymi grupami ludności w okresie kształtowania się i rozkwitu kultur kręgu gockiego w III–IV w., a także do ekspansji w kierunku północnym, w szczególności na potrzeby wypraw wojskowych Hermanaryka.

Można przypuszczać, że szlak Jasiołda-Narew zyskał szczególnie ważną rolę w dobie kryzysu i rozpadu wspólnoty kultur kręgu gotyckiego na początku okresu wędrówek ludów, kiedy pod naporem Hunów pewne grupy ludności wschodniogermańskiej mogły przenieść się w kierunku dorzecza Niemna.

Świadczą o tym skarby monetarno-kruszcowe z drugiej połowy IV–V w., m.in. wspomniane znalezisko ze wsi Pieski, a także skarby z dorzecza Niemna.

Марина Філатова

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.filatova@karazin.ua; ORCID: 0009-0007-7721-5762

Знахідки римських монет на території України в останні роки: особливості онлайн досліджень

ключові слова: римські монети, Східний Барбарікум, черняхівська культура

З квітня по жовтень 2022 року в рамках двох стипендій, наданих мені Американським нумізматичним товариством та Міжнародною нумізматичною радою та в рамках стипендії Національного Центру Науки Польщі, яку я реалізовувала між 1 жовтня 2022 року та 30 вересня 2023 року на Факультеті археології Варшавського університету, я займалася в тому числі фіксацією знахідок римських монет на території України. Головним чином, мій інтерес був зосереджений на новітніх відкриттях (починаючи з 2019 року), зроблених як випадково, так і під час археологічних досліджень. Основною метою дослідження був збір нумізматичного матеріалу для його подальшої статистичної обробки. Я намагалась при можливості, фіксувати не тільки фото речей, але також інформацію про їх контекст та місця знахідок. Беручи до уваги доволі низку активність археологічних досліджень останніх років, особливо після 24 лютого 2022 року, головна моя увага була зосереджена на інформації про знахідки монет від так званих «аматорів» (або шукачів скарбів). Ця інформація міститься у відкритих джерелах, але також мені вдавалося її брати безпосередньо від «детектористів». Головним Інтернет-джерелом був сайт «Violity», але також спеціальні групи у Facebook, Instagram, Telegram, і, навіть, відео на Youtube. Звісно, кожна така інформація піддавалась ретельному критичному аналізу, проте вже зараз можна констатувати нові інформаційні реалії у зборі даних про нумізматичні знахідки у Східній Європі. Звісно, засуджуючи нелегальний пошук артефактів в Україні як такий, на мій погляд, слід одночасно враховувати ці реалії і максимально фіксувати подібні знахідки, створюючи їх спеціальні бази даних.

Усього станом на 1 серпня 2023 року мені вдалося зібрати інформацію про майже 8747 знахідок римських монет, які включають такі категорії (поодинокі знахідки та скарби) як денарії та їх копії (плакировані та литі), золоті та срібні наслідування римських монет, монети провінційних випусків, ауреуси, антонініани, монети Боспорського царства, монети IV–V ст. різних номіналів. Значна кількість монет була знайдена безпосередньо на археологічних пам'ятках пізньоримського часу, на що вказують супутні речі, знайдені поряд (наприклад, фрагментовані та цілі фібули, пряжки, та інші артефакти, пов'язані передусім з черняхівською культурою). Зібраний нумізматичний матеріал відображає переважно обіг римських монет та їх ерзаців в ареалі черняхівської культури і суттєво доповнює існуючі дослідження у Східному Барбарікумі.

Kyrylo Myzgin

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; k.myzgin@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-5881-3376

Najnowsze znaleziska późnorzymskich monet złotych z terenów Europy Wschodniej: od połączeń stempli do połączeń hipotez

słowa kluczowe: okres późnorzymski, solidy, połączenia stempli monetarnych, sztuczna inteligencja

Od 2019 r. na Wydziale Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego realizuje się projekt badawczy pt. „Neuronowa sieć solidów. Kontakty pomiędzy światem rzymsko-bizantyńskim i barbarzyńskim w świetle połączeń stempli złotych monet znalezionych w Europie i w Azji Środkowej”, finansowany przez Narodowy Centrum Nauki (2020/39/B/HS3/01513). Projekt ten skupia się głównie na analizie znalezisk złotych monet z IV–VI w. na terenach Barbaricum, które są doskonałym źródłem dla badań nad kontaktami politycznymi zarówno między Rzymianami a Barbarzyńcami, jak i między plemionami barbarzyńskimi w określonym czasie. Jedną z metod badawczych projektu jest „die-links analysis”, czyli analiza połączeń znalezisk monet, wybitych tymi samymi stemplami. Daje to możliwość nie tylko na ustalenie ewentualnych kierunków kontaktów pomiędzy światem Rzymian a Barbarzyńców, ale również daje szansę na zbadanie konkretnych szlaków rozprzestrzenienia poszczególnych monet lub ich partii w świecie starożytnym. Owszem „ręczne” wyszukiwanie połączeń stempli monetarnych jest bardzo pracochłonne, dlatego kolejnym celem projektu było opracowanie metodologii innowacyjnego wykorzystania oprogramowania do rozpoznawania obrazów do badania powiązań stempli monetarnych. Obecnie w trakcie opracowania znajduje się oprogramowanie „Artificial Intelligence Coin Network” (AICN), które zostało stworzone na bazie konwolucyjnej sieci neuronowej zbudowanej dla obrazów stempli monetarnych i ich połączeń. Częścią tego oprogramowania jest baza danych, zawierająca zdjęcia późnorzymskich i wczesnobizantyńskich monet złotych, w tym ze znalezisk na terenie Cesarstwa i Barbaricum. Ważną rolę w tej bazie odgrywają znaleziska złotych monet z omawianego okresu, zarejestrowanych na terenach Europy Wschodniej, w tym najnowszych. Do ostatnich odnosi się w dużej mierze znaleziska, zarejestrowane z otwartych źródeł, związanych z poszukiwaczami skarbów, a także – co jest niewątpliwie najcenniejszym – z badań archeologicznych. Są to głównie monety z okresu dynastii Konstantyna, Walentyniana oraz, w mniejszej mierze, Teodozjusza. Monety datowane na pierwsze trzy ćwierci IV w. związane są głównie z intensywnymi kontaktami Gotów (kultury wielbarska i czerniachowska) z Cesarstwem Rzymskim, natomiast monety z ostatniej ćwierci IV – pierwszej połowy V w. odnoszą się raczej do dominacji Hunów w tym regionie. Połączenie analizy nowych znalezisk monetarnych z użyciem najnowszych innowacyjnych metod humanistyki cyfrowej pozwala na ciekawe i obiecujące wnioski, dotyczące chronologii i kierunków napływu późnorzymskich monet złotych na tereny Europy Wschodniej, o czym bardziej szczegółowo zostanie powiedziane w referacie.

Vadzim Believets¹, Michał Przeździecki², Adam Wawrusiewicz³

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; v.believets@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-4912-7665

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.przedziecki@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8605-3941

³ Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Rynek Kościuszki 10, 15-426 Białystok; adamwawrusiewicz@op.pl; ORCID: 0000-0002-2887-387X

Materiały epoki żelaza z wielokulturowej osady w Lipsku stan. 81 (pow. augustowski, woj. Podlaskie), badania 2019 i 2022 r.

słowa kluczowe: okres rzymski, dorzecze Biebrzy, stanowiska typu Suraż-Trascianica, wschodnioeuropejska strefa leśna, zachodniobałtycki krąg kulturowy

Wielokulturowa osada w Lipsku st. 81 zlokalizowana jest na wydmy położonej nad prawym brzegiem Biebrzy w jej górnym biegu. Wykopaliska koncentrują się głównie w torfowej części stanowiska, obfitującej w materiały epoki finalnego paleolitu i subneolitu (kultury niemeńskiej). Badania prowadzone są od 2019 r. przez zespół specjalistów pochodzących z Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (kierownik mg. A. Wawrusiewicz) i Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (kierownik dr. M. Przeździecki).

W dwóch sondażach położonych u podnóża mineralnej części stanowiska – morfologicznie i krajobrazowo na skłonie wydmy – odkryto materiały z epoki żelaza oraz wczesnego średniowiecza. Jest to kolekcja fragmentów ręcznie lepionych naczyń z okresu żelaza (157 fragmentów łącznie) o powierzchniach gładkich, zdobionych sztrychowaniem oraz chropowatych i glancowanych. Wylewy garnkowatych i wazowatych naczyń zdobią nacięcia, a załomy brzuśców są zaszczypywane. Najbardziej dystynktywne fragmenty pozwalają powiązać omawiane materiały do horyzontu stanowisk położonych w międzyrzeczu Bugu i Niemna w Białorusi oraz na wschodnim Podlasiu. W archeologii polskiej stanowiska z tego typu materiałem ceramicznym są określane jako stanowiska *suraskiej grupy kultury ceramiki sztrychowanej* (wg. H. Olczak i D. Krasnodębskiego), w białoruskiej zaś – stanowiska *typu Suraż-Trascianica* (wg. W. Bielawca). Lipsk st. 81 obecnie stanowi najdalej na północ wyniesiony punkt okrycia materiałów typu *Suraż-Trascianica*. Na podstawie analogii z lepiej rozpoznanych osad tego typu, materiał z Lipska st. 81 należy datować na okres około przełomu er – w przedziale od młodszego okresu przedrzymskiego po starszy okres rzymski łącznie.

Pozornie skromna kolekcja omawianych fragmentów naczyń stanowi istotny krok w badaniach nad pradziejami regionu.

1. Wyniki sondażu w 2022 r. i ich kontynuacja w roku 2023 pozwalają na kulturowe określenie podobnych materiałów, uzyskanych w ramach prospekcji AZP, tak też wcześniejszych przypadkowych odkryć. Wskazują one na prawdopodobieństwo występowania stanowisk typu *Suraż-Trascianica* w całym międzyrzeczu Narwi i Biebrzy.

2. Położone nad Biebrzą stanowiska mieszczą się na pograniczu kultur wschodnioeuropejskiej strefy leśnej i zachodniobałtyckiego kręgu kulturowego. Nieliczne, ale charakterystyczne fragmenty naczyń sugerują podtrzymywanie kontaktów ludności, która wykorzystywała omawiane stanowisko w Lipsku, z osadnictwem kultury kurhanów zachodniobałtyckich w młodszym okresie przedrzymskim, Natomiast w okresie rzymskim – z osadnictwem kultury bogaczewskiej.

3. Prawdopodobnie, badania nad stanowiskami tego typu w dorzeczu Biebrzy pozwolą z czasem na odtworzenie procesów i mechanizmów współdziałania osadnictwa zachodniobałtyckiego kręgu

kulturowego a wschodnioeuropejskiej strefy leśnej, które były sygnalizowane przez badaczy już od prawie połowy stulecia.

Iwona Lewoc¹, Paweł Szymański²

¹ Fundacja Terra Desolata, ul. Rembrandta 6/20, 03-531 Warszawa; iwonalewoc@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0001-6256-1485

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; pmszyman@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0754-5874

Badania powierzchniowe w Puszczy Boreckiej – wstępne wyniki i nowe perspektywy

słowa kluczowe: archeologia bałtyjska, Puszcza Borecka, okres wpływów rzymskich, okres wędrówek ludów, wczesne średniowiecze

Od 2023 r. Fundacja Terra Desolata oraz Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego prowadzą wspólny projekt, dotyczący rozpoznania archeologicznego Puszczy Boreckiej, położonej na północno-wschodnich Mazurach. Strefa ta bowiem, zamieszkała od wczesnej epoki żelaza do okresu wczesnego średniowiecza przez plemiona zachodniobałtyjskie, była dotąd niezbyt dobrze poznana. Jednym z nielicznych badanych współcześnie stanowisk było bowiem cmentarzysko kurhanowe kultury sudowskiej w Czerwonym Dworze. Punktem wyjścia omawianego projektu są prowadzone systematycznie poszukiwania powierzchniowe, głównie w okolicach nekropoli ale także stopniowo nieco dalej, wzdłuż rzeki Czarnej Strugi przecinającej Puszcę z północy na południe. Dostarczyły one informacji na temat kilku nowych stanowisk archeologicznych o chronologii sięgającej od wczesnego okresu wpływów rzymskich wiążanego z kulturą bogaczewską po okres wczesnego średniowiecza. Dane te następnie zostaną weryfikowane zarówno metodami nieinwazyjnymi jak i wykopaliskowymi. Należy sadzić, że zachowany w ostępach leśnych dawny krajobraz kulturowy dostarczy nowych danych do studiów nad: wschodnią strefą osadnictwa kultury kurhanów zachodniobałtyjskich i kultury bogaczewskiej, grupą gołdapską kultury sudowskiej oraz zachodnimi rubieżami ziem jaćwieskich.

Wiktoria Makowska¹, Mikołaj Plawiński², Wiktoria Tarasiewicz³

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; makouskayav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2408-0637

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.plawinski@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0660-7298

³ Badacz niezależny; tarasevichvika475@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2106-1382

Kompleks stanowisk archeologicznych Svila-1 (rejon głębocki, obwód witebski) – wstępne wyniki badań w 2022 roku

słowa kluczowe: białoruskie dorzecze Dźwiny, kultura Bancerowszczyzna, kultura smoleńsko-połockich długich kurhanów

Kompleks stanowisk archeologicznych Svila-1 znajduje się w rejonie głębockim, w obwodzie witebskim. Stanowisko centralne tego kompleksu – grodzisko Svila-1 – jest dobrze znane w literaturze archeologicznej i często wzmiankowane w kontekście badań zasiedlenia Słowian i formowania wczesnych form państwowości w białoruskim dorzeczu Dźwiny. Wykopaliska na grodzisku były przeprowadzone w 1967 r. przez G. Sztychowa (na powierzchni 16 m²), w 1974 r. przez A. Mitrafanowa (168 m²) oraz w latach 1989–1990 przez W. Szadyrę (294 lub 314 m²). Niestety tylko część materiałów z tych badań została opublikowana, a dokumentacja jest pobieżna i fragmentaryczna, co nie pozwala ustalić dokładnej chronologii funkcjonowania i przynależności kulturowej mieszkańców grodziska. Nie wzbudza wątpliwości jednak fakt, że w trakcie omawianych wykopalisk były znajdowane materiały kultury Bancerowszczyzna z trzeciej ćwierci I tys. i kultury smoleńsko-połockich długich kurhanów ostatniej ćwierci I tys., która utożsamiana jest z *Krywiczami* ze źródeł pisanych. Grodzisko Svila-1 zwraca szczególną uwagę badaczy przede wszystkim tym, że w trakcie wykopalisk było znalezionych kilka (nie mniej niż dwa) pochówków ciałopalnych kultury smoleńsko-połockich długich kurhanów.

Oprócz grodziska w skład kompleksu osadniczego wchodzi cmentarzysko kurhanowe oraz kilka odrębnych kurhanów, z których część prawdopodobnie nie przetrwała do naszych czasów. Wykopaliska na kurhanach były przeprowadzone przez G. Sztychowa (1974 r., 1 kurhan, prawdopodobnie z X w.) i przez W. Szadyrę (1989–1990 r., 6 kurhanów, tylko jeden był datowany przez badacza na IX–X w.). Materiały z tych wykopalisk również nie zostały opublikowane.

Głównym celem badań w 2022–2023 r., prowadzonych pod kierownictwem W. Makowskiej, było określenie stanu zachowania i zewidencjonowanie stanowisk archeologicznych kompleksu Svila-1 oraz weryfikacja informacji o stratygrafii grodziska przez przeprowadzenie nowych wykopalisk.

W 2022 r. na majdanie grodziska był założony wykop o powierzchni 19 m², w którym zostały znalezione materiały kultury późnej ceramiki kreskowej, kultury Bancerowszczyzna oraz kultury smoleńsko-połockich długich kurhanów. W trakcie eksploracji warstwy kulturowej znaleziono również fragmenty przepalonych kości (35,92 g.), których jednak nie można powiązać z żadnymi obiektami czy skupiskami.

Poza tym w 2022 r. na południowy wschód obok grodziska była zlokalizowana osada otwarta. W założonym tam wykopie sondażowym o powierzchni 1 m² były znalezione ewidentne materiały kultury Bancerowszczyzna.

W kwietniu 2023 r. na terenie kompleksu stanowisk Svila-1 były przeprowadzone badania nieinwazyjne w postaci powietrznego skanowania laserowego z drona, wykonane na terenie grodziska, osady oraz cmentarzyska kurhanowego.

Analiza materiałów z wykopalisk przeprowadzonych w latach 1967, 1974, 1989–1990 i 2022 pozwala przypuszczać, że kompleks stanowisk mógł funkcjonować w ciągu prawie całego I tys.,

natomiast okres najbardziej aktywnego funkcjonowania stanowiska centralnego (grodziska) przypada na trzecią i szczególnie na ostatnią ćwierć I tys.

Wyniki przeprowadzonych w latach 2022–2023 prac stanowią solidną bazę dla przyszłych badań kompleksu stanowisk Svily-1, który jest niewątpliwie jednym z najważniejszych kompleksów osadniczych z drugiej połowy I tys. w części zachodniej białoruskiego dorzecza Dźwiny.

Viktoryia Tarasevich

Independent researcher; tarasevichvika475@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2106-1382

**Fashion or local tradition? Female attire of the Kryvičy women based
on archeological find from the Barki burial mound
(Polack district, Viciebsk region, Belarus)**

key words: female attire, Kryvičy, Smolensk-Polack Long Barrows Culture, burial mound, 2nd half of the 1st millennium AD

The Barki burial mound is located near the village of the same name in Polack district, Viciebsk region, Belarus, 0.5 km from the Drysa riverbed. It was discovered in 1967 by R. Štychaŭ, who investigated here 9 barrows out of 18 known at the time of discovery. In four of them were found burials according to the cremation rite with a representative set of inventory characterizing the female attire of the Smolensk-Polack Long Barrows Culture (known in the annals as the Kryvičy).

Unfortunately, the publication of the excavation materials is fragmentary, which necessitated repeated processing and analysis of the materials.

On the basis of this work, we can assume that the population that left behind the barrow burial mound of Barki, namely its female part, had a certain "tendency or fashion" for certain elements of burial attire. /*Common for the studied female burials is the presence of one variant of neck jewellery: necklaces and/or patches on the upper edge of the garment. Such composite necklaces (patches) are found throughout the entire area of the Smolensk-Polack Long Barrows Culture in the form of a set of fragmented miniature spirals, trapezoidal pendants of small sizes and beads. Earlier such a set of inventory was correlated with composite necklaces, the appearance of which was reconstructed as follows: spirals were placed one above the other and separated by a bead; trapezoidal pendants could be suspended as an addition to them.

On the territory of the Belarusian Dzvinia region and the Interfluve of the Western Dzvinia and Neman this variant of jewellery was found in a burial without a burial mound according to the cremation rite on the territory of the necropolis of Naŭry II, Miadziel district, Minsk region. Similar jewellery can be found on the territory of the Smolensk Dnepr region.

As a result of the processing of excavation materials from the Barki burial mound, it was possible to reconstruct comprehensively the female funerary attire, as well as to expand the territory of distribution of such a category of finds as round ornamented plaques with an umbo-shaped protrusion, which were previously identified in the west of the culture area.

Preliminarily, on the basis of the discovered inventory, the burial ground can be dated from the second half of the 8th century to the 10th century.

Agata Prus

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; agata.prus96@gmail.com

Skandynawskie zapinki z terenu Pomorza Zachodniego

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, Skandynawia, biżuteria, zapinki

Skandynawowie w okresie tzw. epoki wikińskiej datowanej na IX–XI w. wytworzyli charakterystyczne zdobnictwo. Pojawiają się wtedy style w złotnictwie nazwane od stanowisk, na których odnaleziono charakterystyczne zabytki (nie tylko biżuteria) tj. Terslev, Borre, Oseberg. Ozdabiane tak przedmioty nie pojawiają się nigdzie indziej niż w miejscach zamieszkania Skandynawów. Dzięki temu można ustalić, że na Pomorzu Zachodnim żyła i tworzyła ludność, która przybyła z Północy. Najczęstszym stylem jaki pojawia się na tych terenach jest Terslev – zapinki tarczowate lub zawieszki z punktem centralnym oraz dookólną plecionką. Wykonane były głównie ze srebra na matrycy lub patrycy przy użyciu filigranu oraz granulacji.

Zapinki te, były ważnym elementem ubioru. Nie pełniły tylko funkcji ozdobnej ale również użytkową – podtrzymywanie odzieży. Noszone były w zależności od płci po konkretnej stronie. Szpile pierścieniowate, zapinki podkowiaste, charakterystyczne dla mężczyzn umiejscowione były w okolicy ramienia po prawej stronie. Dzięki temu można ustalić płeć osób złożonych do grobu. Interpretuje się to jako wyznacznik statusu oraz pochodzenia. Przedmioty te produkowano na użytek ludności lokalnej. Nie były przeznaczone na eksport, uznaje się je za wyznacznik ludności przybyłej ze Skandynawii.

W Świelubiu pow. Kołobrzeg znajduje się cmentarzysko, na którym pochowani zostali Szwedzi. Pochówki nawiązywały do skandynawskiej tradycji chowania zmarłych – obrządku ciałaopalnego podkurhanowego. Kobiety zostały bogato wyposażone. Wśród przedmiotów złożonych do grobów można wyróżnić zapinki żółtliwe, pojedynczą zapinkę trójlistną, szklane i kamienne paciorki, używane głównie w Skandynawii pasamonty (ozdobne plecionki wykonane ze sprężynowego srebrnego drutu), a także przęśliki rogowe z wybijanymi kóleczkami. Niektóre zabytki mają swoje analogie w szwedzkiej Birce (jedna z największych osad handlowo-wytwórczych z czasów „wikińskich”) co pozwala stwierdzić, że zmarli pochodzili z tamtych terenów. Przykładowo zapinka trójlistna typu JP 88 ma swoje ścisłe analogie na cmentarzysku w Birce.

Innym miejscem, gdzie możemy znaleźć przykłady sztuki złotniczej oraz przedmioty użytkowe pochodzenia skandynawskiego jest Wolin. Są to na przykład oprawy zdobione plecionkami w stylu Borre, czy też dwie srebrne zapinki z dzielnicy Ogrody wykonane w stylu Terslev i zdobione filigranem oraz granulacją. Kolejnym zabytkiem pochodzenia skandynawskiego jest odkryta przy Zalewie Szczecińskim brosza, która nawiązuje kształtem do typu żółtliwego, jednak posiada niespotykaną formę oraz typ.

Również w skarbie z Piasków-Dramina pośród pozostałości srebrnych przedmiotów odkryto ozdoby typu skandynawskiego. Wyróżniamy tu fragment ramienia zapinki równoramiennej o bliżej nieokreślonych analogiach oraz zapinkę reprezentującą typ Terslev.

Renata Czech-Błońska¹, Ewelina Miśta-Jakubowska², Rafał Siuda³, Władysław Duczko⁴

¹ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; rczech@iaepan.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7043-7246

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków / Narodowe Centrum Badań Jądrowych, ul. Sołtana 7, 05-400 Otwock; Ewelina.Mista@ncbj.gov.pl; ORCID: 0000-0002-0053-8711

³ Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Żwirki i Wigury 93, 02-089 Warszawa; rsiuda@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-4153-8539

⁴ Akademia Humanistyczna im. A. Geysztora AFiB Vistula, ul. Mickiewicza 36B, 06-100 Pułtusk; wladyslawduczko@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9037-8944

Skład chemiczny paciorków ze szkła arsenowego z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Bodzi jako wskaźnik proveniencji surowcowej i technologicznej

słowa kluczowe: szkło z siarczku arsenu, ozdoby mineralne, siarczki arsenu, cmentarz wczesnośredniowieczny w Bodzi, XRF, EPMA, spektroskopia Ramana

Na wczesnośredniowiecznym cmentarzu w Bodzi (woj. wielkopolskie) odnaleziono w bogatym pochówku kobiety unikalny duży zbiór 85 małych czerwono-brunatno-pomarańczowych paciorków. Analizę składu chemicznego i struktury wybranych paciorków przeprowadzono za pomocą mikroskopy elektronowej (EMPA), spektroskopii fluorescencji rentgenowskiej (XRF) i spektroskopii Ramana (RMS). Te badania archeometryczne wykazały, że są one wykonane z amorficznego szkła siarczku arsenu/szklawa arsenowego. Szkło to otrzymano poprzez stopienie naturalnego siarczku arsenu – orpimentu. Zabytki formowano plastycznie w temperaturze około 350°C. Podwyższona zawartość antymonu, ołowiu, miedzi, telluru i selenu może wskazywać, że użyty orpiment współwystępował ze stibnitem oraz innymi siarczkami i sulfosolami miedzi i ołowiu. Takie współwystępowanie minerałów jest typowe dla niskotemperaturowych hydrotermalnych złóż polimetalicznych z regionu Maramuresz w Rumunii. Dodatkowo w zbiorze paciorków można wydzielić kolorystycznie i morfologicznie dwa typy – paciorki czerwone i czerwono-brązowe. Wyniki badań materiałowych wskazują na srebrzenie tych ostatnich. Udowodnienie użycia szkła arsenowego w Bodzi jest dotychczas jedynym przypadkiem potwierdzonym badaniami multi-istrukturalnymi.

Dziękujemy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, w tym dr. Pawłowi Sankiewiczowi za udostępnienie materiału z Dziekanowic do badań porównawczych. Dr hab. Andrzejowi Janowskiemu za informację o znalezisku z Wolina, dr hab. Iwonię Sobkowiak-Tabace za udostępnienie ArchaeoMicroLab na Wydziale Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz dr Aldonie Kurzawskiej za cierpliwość i wsparcie w pracy laboratoryjnej. Badania zostały wsparte finansowo przez Narodowe Centrum Nauki (nr projektu: 2020/37/N/HS3/03745).

Ewelina Mišta-Jakubowska¹, Władysław Duczko², Renata Czech-Błońska³, Dariusz Rozmus⁴, Aleksandra Pankiewicz⁵, Ryan Mathur⁶, Bartłomiej Sz. Szmoniewski⁷

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków / Narodowe Centrum Badań Jądrowych, ul. Sołtana 7, 05-400 Otwock; Ewelina.Mista@ncbj.gov.pl; ORCID: 0000-0002-0053-8711

² Akademia Humanistyczna im. A. Geysztora AFiB Vistula, ul. Mickiewicza 36B, 06-100 Pułtusk; wladyslawduczko@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9037-8944

³ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; rczech@iaepan.edu.pl; ORCID: 0000-0002-7043-7246

⁴ Muzeum Miejskie "Szttygarka", Legionów Polskich 69, 41-300 Dąbrowa Górnicza; rozmusd@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-3264-8923

⁵ Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław; ohlap@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-1831-6367

⁶ Geology Department, Juniata College, 1700 Moore St, Huntingdon, PA 16652, USA; MATHURR@juniata.edu; ORCID: 0000-0001-9095-852

⁷ Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; bartheque@yahoo.fr; ORCID: 0000-0003-0737-434X

**Rola złóż srebra i ołowiu z terenu Wyżyny Śląskiej i Krakowa
we wczesnym średniowieczu**

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, badania proveniencji, izotopy ołowiu, złoża z regionu Wyżyny Śląskiej i Krakowa

Badania proveniencji wykorzystujące oznaczenia izotopów ołowiu (LIA: lead isotope analysis) jako *fingerprints* złoża w zabytku archeologicznym nazwano trzecią rewolucją w archeologii. Obecnie rozwijane jest również badanie pochodzenia na podstawie frakcjonowania izotopowego dla cyny i srebra.

W ostatnich latach, skupiając się na górnictwie kruszcowym Ag-Pb pogranicza Górnego Śląska i Małopolski, dzięki wynikom LIA materiału archeologicznego udało się cofnąć datowanie tamtejszych wychodni o około 1500 lat w stosunku do istniejącej wiedzy. Złoża ołowiu z okolic Olkusza były wykorzystywane lokalnie już we wczesnej epoce żelaza.

Badania izotopowe wykorzystujące frakcjonowania izotopów cyny uzyskane dla materiału pradziejowego i wczesnośredniowiecznego wstępnie wskazują na zróżnicowanie pochodzenia surowca. We wczesnym średniowieczu surowiec pochodził m.in. ze Słowacji, a zanikła jego dostawa z Rudaw. Istotny stał się szlak nadbałtycki i pozyskiwanie cyny z Wysp Brytyjskich, Bretanii i Anatolii.

Ten sam kierunek określają wyniki LIA dla zabytków niemonetarnych ze skarbów srebrnych z X i początków XI w. Badania surowcowe potwierdziły istnienie dwóch horyzontów stylistycznych (czeskiego i ruskiego) w obrębie granulowanych i filigranowych ozdób srebrnych. Ozdoby z obu grup były wykonywane głównie z przetopu srebra azjatyckiego masowo docierającego do początków XI w. na tereny Europy środkowej w postaci dirhemów. Co jest istotne, prócz użytkowania wtórnego dirhemów w obu grupach, produkcja złotnicza w grupie czeskiej bazuje na lokalnych surowcach z okolic Olkusza. Złotnicy ruscy dodatkowo używają surowca srebrnego z zachodu, z Francji i Niemiec, co wskazuje na nadmorski kierunek dostaw. W wynikach LIA widoczna jest kupelacji srebra z użyciem ołowiu z okolic Olkusza, a w przypadku grupy ruskiej również ołowiu zachodniego.

Ołów we wczesnym średniowieczu miał znaczenie na równi ze srebrem. Był używany do produkcji złotniczej i szklarskiej. Dane LIA i badania traseologiczne dla płaskich form ciężarków ołowianych (X–XII w.) wskazują na ich funkcję płatniczą a wstępne wyniki LIA dla wczesnopiastowskiego srebra monetarnego wskazują już na znaczący udział srebra lokalnego, wskazujący, iż kruszec docierający z Azji został ograniczony i lokalna produkcja srebra zaczęła odgrywać znaczącą rolę.

Badania zostały realizowane w ramach finansowania przyznanego przez Narodowe Centrum Badań Jądrowych: nr UMO-2017/27/B/HS3/00554 oraz UMO-2016/22/M/HS3/00210.

Marek Florek

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; marek.florek@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-9917-710X

Trójca przy przeprawie wiślanej – zapomniane wczesnośredniowieczne emporium handlowe. Wstępne wyniki badań 2020–2022

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, Trójca, handel, przeprawa wiślana

Od 2020 r. prowadzone jest systematyczne rozpoznanie terenów dawnej wsi Trójca (obecnie część miasta Zawichost) metodą badań powierzchniowych, w tym z użyciem wykrywaczy metali, oraz sondazy archeologicznych. W jego trakcie pozyskano zespół kilku tysięcy zabytków z różnych okresów: neolitu, epoki brązu, okresów rzymskiego i wędrowek ludów, wczesnego średniowiecza, średniowiecza i czasów nowożytnych. Najliczniejsze i najbardziej interesujące materiały pochodzą z czasów od końca X do końca XII w. Są to m.in. monety (ponad 300 pojedynczych i dwa skarby), odważniki, elementy wag, plomby, ozdoby i elementy stroju, dewocjonalia, militaria, przedmioty codziennego użytku. Duża ich część to importy z terenów nadbałtyckich i z Europy Wschodniej oraz ich naśladownictwa. Odkryto także pozostałości świadczące o lokalnej wyspecjalizowanej produkcji rzemieślniczej, w tym produkcji przedmiotów, głównie ozdób, z ołowiu. Wyniki dotychczasowych badań wskazują, że na terenie Trójcy, między końcem X a końcem XII w. funkcjonowała osada handlowo-rzemieślnicza o znaczeniu ponadlokalnym, którą możemy określić jako pierwotny Zawichost, uczestnicząca w handlu międzynarodowym. Jej powierzchnię można szacować na ok. 20 ha. Znaczenie osady w Trójcy, mającej charakter emporium handlowego, pod względem znaczenia być może drugiego po Krakowie w Polsce południowej, wynikało z jej położenia przy przeprawie przez Wisłę, na przecięciu szlaków komunikacyjnych łączących Europę Wschodnią z Zachodnią oraz wybrzeże Bałtyku z terenami na południe od Karpat. Istnieją przesłanki, wskazujące, że z osadą związane były: niewielki powierzchniowo gród oraz cmentarz szkieletowy, które lokalizować należy w sąsiedztwie miejsca, gdzie w drugiej połowie XII w. wzniesiono kościół p.w. Świętej Trójcy. Upadek Trójcy należy wiązać ze zmianami koryta Wisły i miejsca przeprawy przez nią oraz przeniesieniem centrum handlowo-administracyjno-kościelnego Zawichostu na obecne miejsce – tzw. wyspę miejską, o naturalnych walorach obronnych, co miało miejsce w ciągu XIII w.

Marek Florek¹, Wojciech Rudziejewski-Rudziewicz²

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; marek.florek@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-9917-710X

² Nadwiślańska Grupa Poszukiwawcza Stowarzyszenia „Szansa”, Annopol; rudziejewski@interia.pl

Wczesnośredniowieczny dwór rycerski (?) w Darominie, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie. Wyniki poszukiwań prowadzonych w 2022 r.

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, dwór rycerski, importy

W trakcie prowadzonych w 2022 r. na terenie wsi Daromin nad Opatówką poszukiwań zabytków zlokalizowano nieznane wcześniej stanowisko archeologiczne. Poza materiałami pradziejowymi, przede wszystkim z okresu rzymskiego (monety, zapinki) odkryto bogaty zespół zabytków z wczesnego średniowiecza, datowanych w większości na XI–XII w. Są to fragmenty naczyń, monety, odważniki żelazne powlekane brązem i ołowiane, dewocjonaalia, ozdoby ze srebra, ołowiu i ze stopów miedzi, przedmioty codziennego użytku oraz militaria i elementy wyposażenia jeździeckiego. Część z nich to importy z wczesnośredniowiecznej Rusi bądź terenów nadbałtyckich lub ich lokalne naśladownictwa. Zabytkiem nie mającym analogii na ziemiach polskich jest ołowiana zawieszka z przedstawieniem ptaka z jednej strony, z drugiej zaś prawdopodobnie protoheraldycznym znakiem kreskowym. Charakter znalezisk może świadczyć o istnieniu w Darominie w XI–XII w. wczesnego dworu rycerskiego usytuowanego przy przeprawie przez dolinę Opatówki.

**Tomasz Dzieńkowski¹, Monika Maziarczuk², Patryk Maruszczak³, Łukasz Pospieszny⁴,
Robert Ryndziejewicz⁵, Marcin Wołoszyn⁶**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; dzienkowski@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-3899-3170

² Centrum Ecotech-Complex Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ul. Głębocka 39, 20-612 Lublin; mmonika797@wp.pl

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; patryk.maruszczak@onet.pl

⁴ Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, ul. Rubież 46, 61-612 Poznań / Department of Anthropology and Archaeology, University of Bristol, 43 Woodland Road, Bristol BS8 1UU, United Kingdom; lukasz.pospieszny@iaepan.poznan.pl; ORCID: 0000-0003-4676-5802

⁵ Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa; robert.ryndziejewicz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8443-8362

⁶ Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów / Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Reichsstraße 4-6, 04109 Leipzig, Deutschland; marcinwołoszyn@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5319-6746

**Czermno, stan. 2: podgrodzie – osada – gród? Problem archeologiczny i konserwatorski.
Badania weryfikacyjne**

słowa kluczowe: Czermno-Czerwień, Grody Czerwieńskie, X–XIII w., badania podgrodzia

W 2022–2023 realizowany jest projekt MKiDN, którego celem są badania archeologiczne na stanowisku 2 w Czermnie określanym jako podgrodzie. Prace na stanowisku obejmują wykonanie sondażu, badania georadarowe, analizy materiału zabytkowego i przyrodniczego oraz datowania absolutne. Wyniki tych prac mają na celu pozyskanie informacji na temat stratygrafii stanowiska, zasięgu zabudowy i jego struktury oraz kultury materialnej, a w konsekwencji chronologii i funkcji stanowiska. Stanowisko 2 położone jest na terasie nadzalewowej doliny Huczwy i rozciąga się na prawie pięciu hektarach pól uprawnych. Stanowisko jest stale niszczone w wyniku orki oraz rabowane przez detektorystów.

W tegorocznych badaniach wykopaliskowych założono trzy wykopy, których lokalizacja wynikała z konieczności rozpoznania południowej części stanowiska. Udokumentowano relikty osadnictwa wczesnośredniowiecznego (22 obiekty) oraz wydzielono dwie fazy użytkowania stanowiska (X–XI i XII–XIII w.). W wykopie 3, 3A odkryto relikty osadnictwa w postaci obiektów gospodarczych oraz część fosy. Relikty konstrukcji drewnianych oraz jamy osadnicze odsłonięto w kolejnych wykopach 4, 4A i 5. Były to pozostałości traktu wewnętrznego w postaci układanych belek. Z konstrukcji pobrano próbki do datowania dendrochronologicznego i C¹⁴. Z warstwy, ale i obiektów pozyskano ogromne liczby zabytków – ceramiki naczyniowej (około 20 tys.), kości zwierzęcych oraz zabytków wydzielonych – bransolety szklane, paciorki, przęśliki, plomby typu drohiczyńskiego, pierścionki, noże, okucia kościane i rogowe.

Wiktoria Makowska¹, Mikołaj Plawiński²

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; makouskayav@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2408-0637

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; m.plawinski@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0660-7298

Wstępne wyniki badań wykopaliskowych cmentarzyska kurhanowego Skrabianiec (rejon głębocki, obwód witebski) w 2022 r.

słowa kluczowe: cmentarzysko kurhanowe, pochówki szkieletowe, księstwo połockie

Cmentarzysko kurhanowe Skrabianiec (rada wiejska Podswile w rejonie głębockim, w obwodzie witebskim) jest znane w literaturze naukowej od końca XIX w. Jego opis zawiera mapa archeologiczna guberni wileńskiej sporządzona przez Fiodora Pokrowskiego i opublikowana w 1893 r. Na cmentarzysku znajdowało się wówczas około 200 kurhanów. W 1973 r. informacja o cmentarzysku została zweryfikowana w trakcie badań powierzchniowych przez Michała Tkaczowa, który powtórzył informację Pokrowskiego o obecności tam około 200 kurhanów.

Pierwsze badania wykopaliskowe kurhanów w Skrabiancu przeprowadziła Ludmiła Duczyc w 1992 r. Według jej obliczeń na terenie nekropolii znajdowało się ponad 50 kurhanów, z których sześć zostało zbadanych. We wszystkich zbadanych kurhanach stwierdzono pochówki szkieletowe, zorientowane głowami na zachód. Są datowane przez badaczkę na XI w.

We wszystkich sześciu przypadkach ciała zmarłych umieszczano w jamach grobowych pod kurhanami, których wielkość znacznie przekraczała wymiary wymagane z przyczyn sanitarnych. Właśnie ten fakt zwrócił naszą uwagę na nekropolię Skrabianiec w 2022 r. Z materiałów wykopaliskowych z 1992 r. można było wnioskować, że społeczność, która wykorzystywała to cmentarzysko kurhanowe jako swój cmentarz w średniowieczu, miała pewne wyobrażenie o pseudokomorowym obrządku pogrzebowym (jedna z form elitarnego kurhanowego obrządku pogrzebowego ludności zachodnich regionów księstwa połockiego w końcu X–XII w.).

Ponowne badania wykopaliskowe na stanowisku były przeprowadzone w 2022 r. pod kierownictwem Wiktorii Makowskiej. Na terenie nekropolii założono sześć wykopów i jeden sondaż o łącznej powierzchni 292 m². Objęły one sześć kurhanów, które zawierały pochówki szkieletowe w podkurhanowych jamach grobowych, przy czym w kurhanie 2 stwierdzono dwa odrębne groby. Wielkość większości jam grobowych znacznie przekraczała wymiary wymagane do pochówku ciał zmarłych z przyczyn sanitarnych. Wszystkie jamy grobowe przykryte były konstrukcją z materiałów organicznych, prawdopodobnie z drewna.

Zmarli byli zorientowani głowami w kierunku zachodnim (cztery osoby) lub wschodnim (trzy osoby). Odrębne pochówki żeńskie (pochówek 2 w kurhanie 2; pochówki w kurhanach 3 i 5) zawierały stosunkowo bogaty inwentarz grobowy, który jest obecnie w trakcie konserwacji i opracowania naukowego. Z tego powodu zmuszeni jesteśmy na razie zrezygnować z określania wąskich ram chronologicznych budowy poszczególnych kurhanów i ograniczyć się jedynie do ogólnych sugestii na temat datowania badanych w 2022 r. pochówków. Wszystkie można datować na XI w., a w przypadku części z możliwością rozciągnięcia go na pierwszą połowę XII w.

Oprócz wykopalisk na cmentarzysku kurhanowym w Skrabiancu w 2022 r., w kwietniu 2023 r. przeprowadzone zostało skanowanie laserowe z wykorzystaniem drona. Wyniki analizy pozyskanych danych pozwoliły określić liczbę kurhanów zachowanych na cmentarzysku na co najmniej 150 kopców. Dokładniejsze określenie liczby kurhanów jest problematyczne, gdyż cały teren nekropolii, a przede wszystkim same nasypy, są mocno zniszczone przez jamy z różnych czasów.

Ірина Луцик

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна; irynalutsyk00@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3364-6089

Похоронний стрій на території Галицько-Волинських земель XI–XIV ст.

ключові слова: похоронний стрій, текстиль, поховання, могильники, середньовіччя

На території Галицько-Волинських земель одяг та його складові елементи віднайдено у 136 християнських похованнях XI–XIV ст. У зазначену категорію артефактів виділено предмети чи їх фрагменти, що репрезентують: костюм (із текстилю, шкіри), гудзики, пояси та їхні складові, пряжки, застібки, взуття. Посмертні шати у межах досліджуваних поховань виявлено в 53 похованнях. Більшість із них – це залишки сорочок. Їх традиційно прикрашали декоративними елементами, які розташовували на строго визначених місцях. Вони мали не лише естетичне, а й апотропеїчне значення. Окрім поширених оздоб голови у вигляді скроневих кілець, у 27 похованнях зафіксовано рештки чілець.

Переважають знахідки оздобного текстилю в ділянці шиї чи грудей. Серед них домінують золото- та сріблотнокі тасьми з шовковою основою, шати, оздоблені гаптуванням. Презентативною та єдиною фахово опрацьованою є колекція текстилю із Грудка Надбужного. Його рештки зафіксовано у 13 похованнях: в чотирьох чоловічих і шістьох жіночих, у трьох випадках статі визначити не вдалося. Проте, знахідки текстилю, в тому числі й золото- та сріблотнокі фрагментів, відкрито й на низці інших пам'яток: Пересопниці, Пліснеську, Звенигороді, Городку, Зеленому Гаї, Остап'є, сакральних комплексах Галича (Крилосі, Шевченковому, Залукві, Пітричі), Городниці, Олешкові, Василеві, Сокільці, Бакоті, Чермню.

Винятковою є колекція текстилю із могильників княжого Галича. Найбільша їхня кількість відома із Залукви. З-поміж них привертають увагу два фрагменти. Перший – частина бордюра зі суцільно зашитих золотою ниткою кіл (наслідування колового рапорту візантійського орнаменту), центральний простір між якими оздоблений вісьмома намистинками бісеру зі скла ($d = 2$ мм). Другий – фрагмент гаптованої тканини, знизу підшитий корою. Наявність твердої основи притаманна саме для комірців-стійок. До таких належать і знахідки зі Звенигорода, шкіряні комірці яких гаптовані складним плетеним орнаментом.

До цікавих екземплярів прикрашених орнітоморфним орнаментом належать знахідки із Залукви та Городниці. У першому випадку вишита постать птаха обернена у бік рослинного орнаменту, який варто гадати символізує «дерево життя». Натомість вишитий золотою ниткою бордюр комірця із Городниці оздоблений зображенням ряду птахів, кожен із яких, поміщений в окремі арки. Доповнює композицію розташований вгорі ряд вишитих «лунниць».

На те, що манжети похоронних сорочок були також прикрашені золототканним шитвом вказують знахідки з Пітрича та Залукви. Фрагменти мішковини зафіксовано на лікті правої руки та кистях рук у похованні в Буську. Однак чи були останні частинами костюма, чи шматками збереженого савану – сказати складно. Фрагмент зотлілої вовняної тканини віднайшли в дитячому похованні у саркофазі при Спаській церкві в Шевченковому.

Частий елемент похоронної сорочки – гудзики: металеві (суцільнолиті, пустотілі, що спаяні із двох половинок, бубонці) – 120; скляні – 4; кістяні – 3. Всього їх відзначено у 72 похованнях. Найчастіше (41 випадках) комір оздоблював один гудзик, рідше (11) – два або три (6). Чотири відзначено лише у трьох похованнях, п'ять – у двох, шість – в одному. Найбільшу кількість – сім – виявлено у двох випадках. В одному із поховань на Залукві – вертикальний ряд із семи гудзичків

розміщений на грудях ліворуч. Нашивні бляшки як оздоби одягу відкрито лише в одному – дитячому похованні у Чермно.

До нечисленних знахідок належать застібки (фібули, шпильки). Показово, що фібули виявлено в більш ранніх похованнях у Ромоші, Рівному, Перемишлі. Такі аксесуари строю, як ремені, представлені здебільша пряжками різної форми. Із 16 виявлених пряжок, визначити типи вдалося лише в 7: ліроподібні – 3; округлі – 2; прямокутна – 1; D-подібна – 1. Поясні кільця знайдені в п'яти похованнях. Виділяються з-поміж типових знахідки плетених металевих поясів – срібного зі Звенигорода та мідного із Залукви. В обох випадках це плетені з тонкого дроту оздоби, що творять здвоєний ялинковий орнамент.

Рештки шкіряного взуття відзначено лише в п'яти похованнях: у костниці у Василеві та чотирьох похованнях біля церкви Ів. Хрестителя у Перемишлі.

Ігор Возний

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського 2, Чернівці, 58002, Україна; www.voznyj.igor@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5808-7127

Каменотесне ремесло на теренах північної частини Буковини в X–XIV ст.

ключові слова: обробка каменю, жорна, надмогильні плити, саркофаги, точильні бруски

Обробка каменю відіграла значну роль у житті місцевого населення. Більшість виробів з каменю могли виготовляти на місці. Сировини для цього було достатньо (туфові породи, аргіліти, вапняки, пісковики).

Важливим виробництвом з каменю було виготовлення жорен. На сьогодні, на досліджуваній території, слідів точно ідентифікованих центрів їх виробництва поки що не виявлено, хоча більшість жорен витесані з місцевих вапняків. Виготовлення жорен вимагало певних мінералогічних знань, наявності спеціальних інструментів. Тому, такі вироби виготовляли висококваліфіковані майстри.

Із каменеобробним ремеслом майстрів можуть бути пов'язані кам'яні надмогильні плити, вирізані з місцевого дністровського вапняку. До цього ж виду можна віднести кам'яний надгробок з могильника на поселенні Мусорівка, ур. Коноплиско. Стовп висічений з дністровського вапняку. Його верх оформлений у вигляді квадратної плити.

Про уміння місцевих майстрів працювати з каменем свідчать залишки тесаних блоків, колон та капітелей від декору білокам'яного храму у літописному Василеві.

Місцеві каменотеси вмів виготовляти кам'яні саркофаги, костяниці з місцевого вапняку, які виявлені у Василеві та на поселенні Мартинівка.

Ще одним важливим масовим виробом з каменю були точильні бруски та оселки, які використовували для загострення робочого краю знарядь праці. Для заточування великих інструментів – сокир, кіс, бралися камені крупнозернистих порід (пісковики), а для заточування дрібних інструментів – ножів, шил, тобто тонкої доводки – гладкі сланці. Всі вони мають шарувату структуру і легко відколюються у вигляді плиток. Очевидно ці знаряддя виготовлялися по мірі необхідності в кожному господарстві.

Точильні камені зустрічаються практично на всіх відкритих поселеннях X–XIV ст. Буковини. Виготовлення готових виробів не потребувало спеціальних навичок. Аналогічні знаряддя широко представлені серед матеріалів відкритих давньоруських поселень з інших територій. На поселеннях виявлені точильний камінь із зеленого алевроліту та точильний брусок рибоподібної форми з отворами на одному з країв.

З привізного пірофілітового сланцю на місці могли виготовляти пряслиця, які зустрічаються на пам'ятках досліджуваної території.

Очевидно, майстерню з виробництва предметів дрібної кам'яної пластики було досліджено в Онуті. Нею виявилися рештки давньоруської наземної споруди з підвалом. Тут знайдено камінь-пісковик з добре відшліфованою поверхнею, декілька цілих і фрагментованих кам'яних плиток з аргіліту круглої та підпрямокутної форми. На багатьох із них проступають нечіткі зображення та вгадуються обриси літер. Поряд виявлено крем'яні відщепи: одні з гострими ріжучими частинами, інші з спеціально затупленими кінцями. Виявлені у підвальному приміщенні матеріали, особливо аргілітові плитки та крем'яні різці заслуговують на значну увагу. Адже саме в XII – першій половині XIII ст. набули поширення кам'яні натільні іконки різної форми із зображенням християнських символів і святих.

Крім того, для потреб чинбарства та будівництва необхідне було вапно. З випалюванням вапняку пов'язана піч виявлена на поселенні XII – першої половини XIII ст. в с. Біла.

З місцевих порід каменю могли виготовляти й культові предмети. Це, в першу чергу, стосується кам'яних хрестиків, які часто зустрічаються на давньоруських пам'ятках краю.

Таким чином каменетесне ремесло на теренах Буковини було на загальноруському рівні.

Олена Черненко

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка 53, Чернігів, 14013, Україна / Faculty of Archaeology, University of Warsaw, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warsaw; o.chernenko@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-0627-9095

Використання крейди населенням Подесення у середньовіччі (за матеріалами новітніх археологічних досліджень)

ключові слова: крейда, середньовіччя, Подесення, будівельне виробництво

Подесення – історико-географічний регіон в басейні р. Десна (лівий доплив Дніпра). Відповідно до писемних джерел, у X – на початку XI ст. його включено до меж держави Рюриковичів. На цей час припадає ряд зрушень в матеріальній культурі місцевої людності, в тому числі у використанні природних ресурсів. Фіксується не лише перехід до більш активної їх експлуатації, але й включення до виробничого процесу нової сировини, як то крейди.

Природні відслонення крейди знаходяться на території т. зв. Середнього Подесення, в межах сучасного Новгород-Сіверського району Чернігівської області (Україна). Використання цього ресурсу давнім населенням раніше не було об'єктом спеціального вивчення.

Залюднення Подесення відбувається за часів палеоліту. Однак до X ст. н.е. відомо лише спорадичне використання крейди носіями різних місцевих культур у якості барвника. Початок активної експлуатації її покладів припадає на XI–XIII ст. та пов'язаний з розвитком будівельного виробництва.

Запровадження будівельних технологій на Подесенні відбувається у 30-ті рр. XI ст. та пов'язане із заснуванням Спасо-Преображенського собору в Чернігові. Цем'янковий розчин, використаний для його спорудження, виготовлявся на основі вапна, випаленого з крейди. Джерелом цієї, як і інших будівельних технологій, можна впевнено вважати Візантію. Усього на території Подесення відомо 18 монументальних споруд XI–XIII ст. різного призначення (Чернігів, Новгород-Сіверський), збудованих з використанням вапняно-цем'янового розчину. Це дає підстави говорити про масштаби видобутку крейди у регіоні в цей період часу. Піч 70-х рр. XI ст. для випалу вапна, досліджена 2017 р. у Чернігові, дозволяє детальніше реконструювати процес його подальшого випалу. Тепло-технічна споруда, складена з цегли-плінфи являла собою т.зв. «непрохідну» піч. Вона була споруджена поблизу Спасо-Преображенського собору та використовувалася, судячи з усього, під час ремонту його південної прибудови (досліджена 2012 р.), після чого піч демонтували. Виявлена в печі сировина є крейдою з району Новгорода-Сіверського. З середини XIII ст. цей промисел занепадає та відновлюється лише на початку XVII ст., під час входження Подесення до складу Речі Посполитої.

Використання крейди населенням Подесення впродовж X–XIII ст. не обмежувалося потребами будівельного виробництва. На сьогодні це єдиний регіон, де засвідчено виготовлення крейдяних ювелірних форм. Усього виявлено три стулки форм. Дві, для підвіски (X ст., городище Свердловське 1) та хрестика (XI ст., городище Горобове), походять з районів відслонення крейди. Ще одна – також для виготовлення хрестика, знайдена у Чернігові (XI ст. – ?). Експериментальне відтворення виробничого процесу з використанням моделей з ідентичного матеріалу засвідчує, що ці форми могли слугувати для литва виробів з легкоплавких металів. Окрім цього, з Чернігова походить крейдяний різьблений хрестик (XII ст. – ?), якій міг слугувати матрицею для глиняної ливарної форми. Цікавим свідченням експериментів місцевого населення з новим матеріалом є також вирізьблені з крейди пряслиця X ст. з городища Свердловське 1. Їх форма наслідує пірофілітові (шиферні) пряслиця, поширені в регіоні з середини X ст. Виготовлення пряслиць з

крейди потребувало менших зусиль, однак їх придатність для використання сумнівна. Невипадково подібні вироби надалі не набули розповсюдження.

Юрій Мазурик

Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, вул. Богдана Хмельницького 1, Луцьк, 43025; vok_s_lutsk_rada@bigmir.net; ORCID:0009-0002-1422-3611

**Давній Угровськ, як «церковний центр» за літописними
і археологічними матеріалами
(до 800-річчя перенесення резиденції єпархії з Угровська до Холма)**

ключові слова: монастир, башта, місто, XIII ст., Угровськ

Історія Угровська охоплює майже все XIII століття, літопис сім разів згадує про місто. Ця кількість повідомлень вказує на помітну роль міста в житті Південно-Західної Русі. Зокрема, він також був релігійним і церковним центром краю. Тут до переведення у Холм, розміщувався осідок єпископа Іоасафа (1223, 1237 роки). У місті ще існував монастир Даниїла [Стовпника], який також формував його інфраструктуру як «церковного центру» (1267 рік).

В другій половині XIX–XX ст., одним із напрямків діяльності дослідників був пошук та вивчення давніх і вже не існуючих православних церков і монастирів. Зокрема, великий краєзнавчий інтерес був проявлений до Угровська. Проте з післявоєнного часу довгий час проблема локалізації давньоруського Угровська була дискусійним питанням.

Справа вивчення надбужанської пам'ятки зрушилася з місця зсереди 1990-х років, коли була створена спільна археологічна експедиція Волинського і Любомльського краєзнавчих музеїв (Ю. Мазурик, С. Панишко, О. Остапук). Було повторно локалізовано городище літописного Угровська коло села Новоугрузьке на Волині. Результати польових досліджень дозволили стверджувати, що городище має три укріплені площадки (урочища «Церковка», «Стовп» і «Стовпове поле»). Тобто було відкрито комплекс міста (граду), що зокрема дало можливість стверджувати про локалізацію монастирського комплексу, на одній із укріплених площадок, урочище «Церковка».

В ході досліджень культурного шару виявлено речовий матеріал представлений артефактами з кераміки, кольорового та чорного металу, скла, дерева, тощо. Колекція артефактів представлена типовою для періоду Волинсько-Галицького князівства.

Зіставляючи літописні повідомлення (єпископський осідок; монастир) + топографічні (урочище «Церковка») + археологічні матеріали (два некрополя, місця поховання представників світських, церковних і монаших громад; залишки монументальної споруди (церкви); енкалпійон; фрагмент чаші на піддоні (потир?); фрагмент книги тощо) дозволяють стверджувати про можливу локалізацію монастирського комплексу Даниїла [Стовпника] і можливо єпископського осідку Надбужжя – на першій укріпленій площадці, яка залишилася в народній пам'яті, як урочище «Церковка».

Також дослідження дали доволі неочікуваний результат, було виявлено залишки двох будівельних періодів. Наявність в нижньому горизонті культурного шару включень сажі та горілого дерев'яного настилу свідчить про потужну пожежу на первинному поселенні. Згідно стратиграфічних спостережень над румовищем через короткий проміжок часу було насипано потужний шар ґрунту до трьох метрів для нівелювання території під новий монастирський комплекс. Зокрема, до структури східної частини оборонної системи входили: вал, дерев'яний частокіл і зовнішній ескарп. Тобто після пожежі були проведені будівельні роботи, було проведено

підсіпку верхньої площадки пагорба, що покращувало оборонні якості першої укріпленої площадки, урочище «Церковка».

Очевидно одночасно було розширення території міста, тобто будівництво другої укріпленої площадки з оборонною баштою, розміри фундаменту 7,4×9,3 м, урочище «Стовп», де можливо була резиденція Данила Романовича.

Таким чином, результати археологічних досліджень дозволяють стверджувати, що було проведено комплекс масштабних будівельних робіт по відбудові міста, що очевидно було зафіксовано в літописі під близько 1237 роком: *«Коли ото Данило княжив у Володимирі, спорудив він город Угровськ і поставив у ньому єпископа [Поасафа]»*.

Остання літописна згадка про Угровськ під 1267 роком, як довго існувало місто після — невідомо. Археологічно зафіксовано сліди пожежі, що знаменувало кінець історії давнього Угровська.

Tomasz Dzieńkowski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; dzienkowski@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-3899-3170

Między Wschodem a Zachodem. Książęca rezydencja typu *motte* z XIII w. w Chełmie – kulturowa rewolucja na pograniczu

słowa kluczowe: rezydencja książęca w Chełmie, XIII w., *motte*, badania archeologiczne

W 2019 r. ukazała się monografia podsumowująca ostatnią dekadę interdyscyplinarnych badań nad średniowieczną rezydencją książęcą w Chełmie. Co jednak istotne – jeden z intrygujących wątków badawczych wciąż czeka na rozwiązanie, a jest nim architektoniczna forma założenia – niezwykle nowatorska i zdradzająca silne oddziaływania kulturowe płynące z Europy Zachodniej. Nie byłoby w tym nic nadzwyczajnego, gdyby nie fakt, iż średniowieczny ośrodek chełmski znajdował się wówczas w granicach Rusi Halicko-Włodzimierskiej, która pozostawała we władaniu dynastii Romanowiczów – rodu o znakomitych tradycjach rusko-bizantyńskich. Skąd zatem na peryferiach Rusi tak silne zjawisko okcydentalizacji? Wyjaśnia to poniekąd fakt, iż najwybitniejszy przedstawiciel dynastii, książę Daniel Romanowicz (1201?–1264), od 1253 r. król Rusi, był zaangażowany politycznie i kulturowo w sprawy europejskie. Warto przypomnieć jego osobiste doświadczenia, a mianowicie kilkuletni pobyt na dworze króla węgierskiego Andrzeja II. Więzy te sprawiły najpewniej, iż młody ruski władca budując swoją pozycję polityczną wznosił nową „stolicę” w Chełmie sięgnąwszy po wzorce zachodnioeuropejskie. Hipotezę tę jeszcze mocniej wsparły wyniki ostatnich badań archeologiczno-architektonicznych, w czasie których odsłonięto relikty założenia typu *motte* o zachodnioeuropejskiej genezie. Siedziby te, o charakterze rezydencjalno-obronnym powstawały na terenie Europy Zachodniej, Północnej i Środkowo-wschodniej pomiędzy końcem X a XV w., jako fundacje królewskie, książęce, rycerskie i wyższego duchowieństwa. O ich popularności w Europie świadczy fakt, iż na terenie Anglii i Walii udokumentowano ponad 700 *motte-and-bailey castles*. W Polsce i zachodniej Ukrainie oraz Białorusi założenia tego typu pojawiły się około połowy XIII w., choć kwestia ta jest ciągle badana, ale prezentowane tu wyniki zdają się być krokiem milowym w kierunku jej rozwiązania.

Rezydencja książęca w Chełmie, zarówno w fazie I, jak i II spełnia większość kryteriów, na podstawie których wyróżnia się obiekty typu *motte*. W fazie I mamy do czynienia z dwoma oddzielnymi nasypami-członami różniącymi się konstrukcją, ale strukturalnie nawiązującymi do podwójnego *motte* (*Doppelmotte*), otoczonego dookólną fosą. Północny człon był typowym drewniano-ziemnym kopcem, południowy zaś ze względu na odmienną konstrukcję i zastosowanie kamiennego muru obwodowego wymyka się standardowej ocenie. Na obu podniesionych dziedzińcach wzniesiono kamienne budowle rezydencjalne i sakralne – dwie wieże, kaplicę oraz budynki drewniane. Założenie w fazie II miało już charakter typowego obiektu *motte* o licznych europejskich analogiach. O ile jednak *motte* w Europie cechuje głównie ziemna i ziemno-drewniana konstrukcja, np. kopiec w Elmendorf (Dolna Saksonia, Niemcy), czy Büderich koło Düsseldorfu (Nadrenia, Niemcy), to z kolei chełmski nasyp południowy „spięty” kamiennymi murami nie ma bezpośrednich analogii poza murem oporowym ograniczającym kopiec w Montmiral (dep. Drôme, Francja) oraz wzmacniającym, kamiennym murem zastosowanym w Goltho (Lancashire, Anglia). Co interesujące, najbliższe technicznie rozwiązania zastosowano w XIII w. w założeniach z terenu Niderlandów, czy Austrii, gdzie wydzielono grupę obiektów o przejściowym charakterze między *motte* a zamkiem. Powstawały w ten sposób obiekty na planie owalu lub wieloboku, otoczone murem kamiennym lub ceglany, wewnątrz zasypane ziemią (np. Borssele, Bronkhorst, Niderlandy), czy zamki o czworokątnym narysie (Ebenfurth, Dolna Austria). Na tak uformowanym

dziedzińcu wznoszono murowane lub drewniane budowle – donżon/wieża, jak i budynki mieszkalno-gospodarcze.

Jak można odczytać z powyższego *resume* wyników badań archeologicznych – założenie rezydencjalno-obronne w Chełmie z początków XIII w. jest przykładem obiektu odbiegającego formą od typowych grodów książęcych znanych zarówno z terenu Polski piastowskiej jak i Rusi. Nawiązuje natomiast do klasycznych europejskich założeń typu *motte* pojawiających się w Europie Środkowo-Wschodniej dopiero około połowy XIII w. Rodzą się w związku z tym pytania o wczesną chronologię założenia w Chełmie. Datowanie ośrodka na 3–4. dekadę XIII w. pozwala na uznanie rezydencji za jeden z najstarszych udokumentowanych obiektów typu *motte* fundacji książęcej na obecnych ziemiach Polski i historycznej Rusi.

Сергій Панишко

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, пр. Воли 13, Луцьк, 43025, Україна; panishko63@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4188-1089

Новий тип середньовічних укріплень Волині і їх земляні фортифікації

ключові слова: motte, ескарп, вал, фас, моделювання

Одним із актуальних завдань сучасної української археології є вивчення давньої військової історії, зокрема, розвитку фортифікаційного мистецтва. При цьому важливим є формування якісної бази такого дослідження, у процесі якого важливим елементом є класифікація джерел. Це стосується як оборонних комплексів в цілому, так і окремих елементів їх укріплень.

На території Волині впродовж останнього десятиліття автор виділив окремих тип пам'яток західноєвропейської традиції «motte and bailey», які є залишками феодальних лицарських дворів (Ратне, П'ятидні, Фалемичі, Хотинь, Коршів, Городище біля Луцька, Яловичі) або осередками дрібних феодальних міст (Новоугрузьке, Любомль, Турійськ, Ветли, Буськ). Вони являли собою насипи у вигляді зрізаного конусу різної висоти та діаметра. Час підтвердив правильність такої інтерпретації пам'яток, зокрема, у ході досліджень Малеого городища у Буську.

Подібні укріплення є принципово новим джерелом для вивчення багатьох історичних процесів доби середньовіччя, однак, нині зупинимось на питанні, до якого типу насипних земляних споруд віднести фортифікації таких оборонних комплексів? Адже на переважній більшості подібних пам'яток валів немає.

У свій час автор запропонував критерій виділення окремих типів оборонних насипних земляних укріплень, який полягає не у їх морфологічній формі (вал, рів), а у величині трудових затрат для отримання функціонально важливого похилого зовнішнього фасу. Такий підхід дозволив виділити принципово відмінний від валу тип оборонної споруди – насипний ескарп. У класичному вигляді така споруда відсипалась на схилі, на відміну від валу ескарп не мав похилої внутрішньої поли, яку заміняв горизонтальний майданчик. Однак основною відмінністю насипного ескарпу від валу було те, що для отримання зовнішнього фасу однакової висоти при використанні форми ескарпу потрібно було вкласти набагато менше праці. Ця закономірність у повній мірі зберігається і при порівнянні рову з підрізним ескарпом.

На укріпленнях традиції «motte and bailey» зовнішній фас насипу формувався не за рахунок створення валоподібного насипу. Наявність горизонтального верхнього майданчика зближує таку конструкцію з насипним ескарпом. Останнє є цілком очевидним у випадку, якщо «motte» насипався на позитивній формі рельєфу з найвищою точкою у центрі.

Але і у випадку коли подібна відсіпка проводилась на рівній ділянці місцевості такий характер насипу економив трудові затрати на отримання зовнішнього фасу укріплення. Причому, можна зробити умоглядний висновок, що шляхом спорудження «motte» вигідно було захищати невеликі площі, достатні для влаштування лише житлової вежі лицаря. Підняття захищеної поверхні над навколишнім ландшафтом було вигідним в умовах наростання зволоженості регіону в часи Малеого льодовикового періоду та покращувало екстер'єр такого найпростішого лицарського замку.

Вирішення питання визначення максимальної площі, вигідної для укріплення шляхом спорудження «motte» методом математичного моделювання запропонувала Тетяна Мамчич-Миткалик. Дослідниця встановила що, якщо діаметр верхнього майданчика «motte» менший за ширину валу навколо рівного за розмірами майданчика, помноженому на коефіцієнт 4,8, то менший об'єм (отже, менше роботи) потребує спорудження насипу під вежу, в протилежному

випадку менший об'єм ґрунту піде для насипання валу. Обчислення проведено в припущенні, що порівнюються вежа та вал однакової висоти, а форма обох споруд розглядається спрощено.

Тетяна Мамчич-Миткалик

Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі 13, Луцьк, 43025, Україна; tetyana.mamchych@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1934-1484

Деякі математичні підходи до моделювання затрат праці при побудові укріплень “мотте”

ключові слова: “мотте”, вал, моделювання, затрати праці

Серед захисних споруд давніх часів є вид укріплень на штучно створеному підвищенні, який має назву “мотте” (motte). Як свідчать публікації, такі укріплення були досить поширені в Європі, вони достатньо вивчені та описані.

Дане дослідження є спробою оцінки трудомісткості побудови цього типу споруди у порівнянні з альтернативною формою захисту у вигляді валу.

Як і в будь-якій математичній моделі, у нашій роботі реальна задача спрощується, неважливі показники ігноруються, залежно від обраного рівня деталізації.

Модель перша. Розглянемо два різні способи захисту круглої плоскої ділянки радіусом R : насип циліндричної форми (вежа “мотте”) та вал, який оточує цю круглу ділянку. Розглянемо випадок, коли висота циліндра та висота валу однакові. Математично задача полягає в наступному: з'ясувати, при якому співвідношенні R та d менший об'єм (менші затрати праці на перенесення ґрунту) має вежа, а при якому – вал такої ж висоти. Виявляється, що за умови $R < (1 + \sqrt{2})d$ менший об'єм має циліндр, тобто менше праці потребує насип вежі, а у протилежному випадку – менший об'єм має вал. Тут $\sqrt{2}$ – квадратний корінь. Наближено можна вважати, що $\sqrt{2} = 1,4$.

Модель друга. Можна розглянути цю ж проблему з глибшою деталізацією. Введемо на додачу до R та d ще параметр a – ширину схилу (візьмемо a однаковим для вежі та для валу). Зрозуміло, що у реальних випадках a ненульове, оскільки для стабільності вежа та вал повинні мати схили, адже передбачається, що вони виконані із сипучого матеріалу – ґрунту. Тоді вежа моделюється вже не циліндром, а зрізаним конусом, а вал теж має схили, причому з обох сторін. У цьому разі менший об'єм вежа має у випадку, коли $R < (3a + 2d + \sqrt{29a^2 + 48da + 16d^2})/2$.

Для прикладу наведемо деякі можливі значення функції, що визначає критичне значення $R_{кр}$, при якому об'єми рівні.

a	d	$R_{кр}$
5	2	36,8
5	1,5	34,7
4	2	31,1
3	2	25,4
2	1	15,5

Тобто, у випадку ширини схилу 4 м, ширини валу 2 м для радіуса, меншого за 31,1 м (діаметр 62,2 м) вежа має менший об'єм, ніж вал такої ж висоти, з такою ж шириною схилу.

Робота має методологічний характер, поповнюючи арсенал дослідницьких інструментів.

Jacek Adamiec¹, Daniel Skoczylas², Grzegorz Dąbrowski³¹ GPR24.com.pl, ul. Roztoka 1, 05-084 Leszno; info@gpr24.com.pl² GPR24.com.pl, ul. Roztoka 1, 05-084 Leszno; info@gpr24.com.pl³ Muzeum Kresów w Lubaczowie, ul. Jana III Sobieskiego 4, 37-600 Lubaczów; grzegorz.dabrowski@muzeumkresow.eu**Badania nieinwazyjne Wzgórza Zamkowego w Zespole Zamkowo-Parkowym przy Muzeum Kresów w Lubaczowie – stanowisko 1 (AZP 100–87/52)***słowa kluczowe:* Lubaczów, średniowiecze, badania nieinwazyjne, gród, zamek

Lubaczów jako rozwinięty ośrodek grodowy pojawia się w latopisie halicko-wołyńskim pod datą 1214 r. Następnie lubaczowski zamek wymieniany jest wśród inwestycji fortyfikacyjnych Kazimierza Wielkiego. Drewniany zamek był kilkakrotnie przebudowywany, co potwierdzają lustracje z XVI i XVII w. W XVIII w. zamek nie odgrywał już roli obronnej. Pozostał natomiast ośrodkiem zarządu dóbr królewskich, siedzibą starostów i zarządców. Na lata 70. XVIII w. przypada ostateczna rozbiórka drewnianego zamku i budowa murowanego pałacu. Obok niego wzniesiony był niższy budynek o planie w kształcie litery „L”, tzw. Winkiel.

W latach 20. XIX w. władze zaborcze sprzedały lubaczowskie dobra królewskie. Majątek lubaczowski wraz z „zamkiem” i szeregiem wsi kupił Karol hr. Pawłowski. W 1876 r. właścicielami pałacu stała się rodzina Gołuchowskich. W 1911 r., kiedy na frontowej ścianie pałacu pojawiły się głębokie pęknięcia i zawalił się dach, Adam hr. Gołuchowski polecił rozebrać go całkowicie. W czasie II wojny światowej w wyniku stacjonowania w lubaczowskim pałacu kolejnych wojsk okupacyjnych nastąpiła jego dalsza degradacja. Mimo to założenie przetrwało lata wojny. Powolna rozbiórka rozpoczęła się w 1945 r., a zakończyła w kilka lat później. Lubaczowski pałac zniknął ostatecznie z krajobrazu miasta.

Pod względem archeologicznym rozpoznana jest jedynie ostatnia faza istnienia założenia pałacowego. Niewiele natomiast wiadomo o wcześniejszej zabudowie, znanej jedynie z lustracji zamku, a później pałacu. Stan wiedzy w tym zakresie częściowo poszerzyły zrealizowane w 2022 r. nieinwazyjne badania archeologiczne.

Badania nieinwazyjne zostały wykonane na zlecenie Muzeum Kresów w Lubaczowie przez firmę Jacek Adamiec GPR24.com.pl. Prace można było zrealizować dzięki dofinansowaniu ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wzgórze Zamkowe oraz jego otoczenie rozpoznano za pomocą georadaru oraz tomografii elektrooporowej. Równolegle prowadzono inwentaryzację stanowiska metodą skaningu laserowego z wykorzystaniem naziemnego skanera 3D. Celem prac było zadokumentowanie pozostałości piwnic znajdujących się w północno zachodniej części Wzgórza Zamkowego. Uzyskano również chmurę punktów odzwierciedlającą topografię badanego obszaru.

Podczas badań nie udało się uchwycić czytelnych pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska. Prawdopodobnie antropogeniczny nasyp Wzgórza Zamkowego jest na tyle niejednorodny, że występuje bardzo duże tłumienie fali, przez co niemożliwe jest rozpoznanie głębszych warstw założenia. Nie jest wykluczone, że wczesnośredniowieczne grodzisko było większe, a wały przebiegają poza badanym terenem.

Wydaje się, że udało się uchwycić relikty drewnianego zamku z czasów panowania Kazimierza Wielkiego. Podczas prac w północno-wschodnim narożniku Wzgórza Zamkowego oraz na północ, południe i wschód od niego uchwycono okrągłe anomalie georadarowe. Te zaburzenia układu warstw mogą sugerować istnienie w tym miejscu reliktyw wież obronnych. Byłyby to pierwsze uchwycone relikty

najstarszej fazy lubaczowskiego zamku. Poza tym w kilku miejscach badanego terenu, zarejestrowano inne anomalie mogące być pozostałościami nieistniejącej obecnie zabudowy.

Wyniki pomogą również w ochronie konserwatorskiej stanowiska 1 w Lubaczowie. Mogą stanowić podstawę rozszerzenia ochrony poprzez wpis Wzgórza Zamkowego do rejestru zabytków archeologicznych.

Daniel Gazda

Instytut Historii Akademii im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusk, ul. Mickiewicza 36 B, 06-100 Pułtusk / Fundacja Ureusz, ul. Bolecha 14, Warszawa 01-419; ureuszde@wp.pl

Badania geofizyczne na terenie Klasztoru Dominikanów w Horodle

słowa kluczowe: klasztor, średniowiecze, okres nowożytny

Na terenie parafialnego kościoła Św. Jacka w Horodle, według źródeł pisanych znajdował się klasztor Dominikanów założony w 1411 r. i ostatecznie rozebrany w XIX w. Jego pozostałościami są dwa budynki wybudowane w XIX w. na fundamentach klasztoru. Jest to plebania oraz tzw. dom wikarego. Reszta reliktyw klasztoru aktualnie znajduje się pod ziemią. Teren klasztoru udało się przebadac dwoma metodami: georadarowà oraz magnetycznà. Odkryto rozplanowanie budynków klasztoru oraz innych bliżej nieokreślonych obiektów.

Daniel Gazda

Instytut Historii Akademii im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusk, ul. Mickiewicza 36 B, 06-100 Pułtusk / Fundacja Ureusz, ul. Bolecha 14, Warszawa 01-419; ureuszde@wp.pl

Badania archeologiczne na terenie Grodziska-zamku w Horodle oraz cmentarzyska kurhanowego w Matczu w ostatnich latach

słowa kluczowe: kurhany, grodzisko, zamek, średniowiecze, okres nowożytny

Fundacja Ureusz prowadzi badania archeologiczne na terenie Gminy Horodło od 2020/21 r. Dotychczas na terenie Grodziska-zamku i na cmentarzysku kurhanowym w Matczu udało się przeprowadzić następujące prace:

1. Zinventaryzować cmentarzysko kurhanowe w Matczu (stanowiska 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39), te prace wykonano w ramach grantu NID – Wspólnie dla Dziedzictwa.
2. Przebadać wykopaliskowo 3 kurhany na stanowisku 33 (nr kurhanów VI, X, XIV) określając ich chronologię 2 na okres wczesnego średniowiecza i pochówki ciałopalne. Rozpocząć badania archeologiczne na stanowisku 39.
3. Przeprowadzić badania geomagnetyczne na cmentarzysku kurhanowym nr 33, metoda magnetyczna okazała się mało przydatna w tego typu stanowiskach.
4. Przeprowadzić na terenie Grodziska w Horodle:
 - a. inwentaryzację w ramach grantu NID;
 - b. badania geofizyczne, praktycznie na całej powierzchni obiektu;
 - c. wykonać 4 wykopy archeologiczne.

Badania geofizyczne zostały wykonane metodą magnetyczną i georadarową. Wykazały bardzo słabe anomalie, które nie dają podstaw do wyciągnięcia wniosków co do zabudowy pierwotnej obiektu. Natomiast w trakcie badań wykopaliskowych, w warstwach nad calcem natrafiono na ceramikę pochodzącą prawdopodobnie z okresu X–XIII w., relikty średniowiecznego wału, niktłe pozostałości prawdopodobnie dworu z XVIII w. Ponadto potwierdzono wiadomości o niwelacji obiektu, kiedy to całkowicie rozebrano wały nowożytne oraz budynki znajdujące się na terenie grodziska, zapewne spychając materiał porozbiórkowy do Bugu.

Лариса Виногородська

Інститут археології Національної академії наук України, пр. Володимира Івасюка 12, Київ, 04210, Україна; larivvin@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2811-1231

Замок як об'єкт історичної спадщини в структурі культурного ландшафту міст Поділля (археологічний аспект)

ключові слова: культурний ландшафт, замок, XIV–XVII ст.

Культурно-ландшафтний простір українських міст ранньомодерного періоду на Поділлі сформувався на основі генетичних факторів киево-руського часу, що були тісно пов'язані з природним ландшафтом, а також колонізаційних процесів ззовні (Золота Орда, Литва, Польща, Кримське ханство, Туреччина) та внутрішньої міграції населення. Замок відігравав головну роль у структурі культурного ландшафту подільських міст. Він був єдиною оборонною спорудою, де могло ховатися населення від нападів ворога і основною архітектурною домінантою на яку орієнтувалися сакральні і соціальні споруди міста. В золотоординський період (друга половина XIII – перша половина XIV ст.) багато укріплень киево-руських городищ було зруйновано, але історична пам'ять місцевого населення зберегла їх назви у поколіннях до сьогодні. Литва під час завоювання Поділля використовувала ці городища як оборонні і військово-адміністративні центри і приймала існуючу культуру життя як даність разом з мовою, яка була на перших етапах колонізації державною (XIV–XV ст.). В цей період культурний ландшафт подільських міст майже не змінюється. Зберігалась і планувальна структура міст, що йшла за традиціями киево-руського часу в'ялоподібно від укріплення-замку (Старокостянтинів, Пилява, Хмільник, Зиньків, Вінниця, Рів-Бар, Кам'янець-Подільський, Кудринці, Брацлав та інші) та дерево-земляна техніка будівництва укріплень де, як правило, знаходився військовий гарнізон. На це вказують археологічні дослідження автора на згаданих вище об'єктах (майже не трапляються жіночі прикраси, з посуду переважають макітри і глеки). На теренах замків будували ремісничі майстерні (ковальські) та інші споруди для обслуговування гарнізону. Так, на замку у Брацлаві під час розкопок відкрито майстерню коваля, де використовували для кування зброї та речей залізний лом.

У польсько-литовський період (кінець XV–XVII ст.) з поступовою колонізацією Поділля Польщею дерев'яні замки частково або повністю перебудовуються у кам'яні і разом з сакральними спорудами різних конфесій, міськими укріпленнями і селітебними ландшафтами створюють нові культурні ландшафти міста (Кам'янець-Подільський). Замок у цей період продовжує виконувати основну оборонну функцію у місті, але в його оборонній архітектурі відбиваються ознаки різних європейських фортифікаційних шкіл, що підтверджується архітектурно-археологічними дослідженнями. Асортимент знахідок матеріальної культури розширюється, включаючи предмети східного походження.

На сьогодні подільські замки є невід'ємною частиною сучасного міського культурного ландшафту і матеріальної складової історичної спадщини Поділля. Археологічні дослідження замків дозволяють розкрити історичні етапи розвитку міста, відповідну цим етапам матеріальну культуру, стильові особливості архітектури. Реставрація і музеєфікація окремих розкопаних нерухомих фрагментів замку, а також показ рухомих артефактів для огляду населенню дає можливість виділити основну соціальну функцію об'єкта культурної спадщини (замку) – сприяти визначенню соціально-історичних координат в багатовимірному просторі суспільного життя глядача, встановити зв'язок з історичним минулим шляхом занурення в нього під впливом смислової і аксіологічної інформації, яку несе в собі замок.

Edyta Anna Marek

Archedi – usługi archeologiczne, ul. Mielecka 18, 35-504 Rzeszów; archedi.archeologia@gmail.com; ORCID: 0009-0002-8170-2532

Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Niżatycach, pow. przeworski

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, okres nowożytny osada, moneta

W lipcu 2023 r. w związku z podjętą rozbudową drogi gminnej w Niżatycach rozpoczęto trwające dwa miesiące badania archeologiczne. Pracami wykopaliskowymi objęto zarówno teren ciągu głównego drogi, jak i miejsca skarpowania. Badaniami kierowała mgr Edyta Anna Marek. W terenie prace prowadzono przy dużym współudziale pracowników generalnego wykonawcy firmy Strabag oraz mgr Tomasza Wąsowskiego – pracownika technicznego. Badania wykopaliskowe doprowadziły do odkrycia rozległej osady wielokulturowej, weryfikując dane AZP, gdzie określono, że jest to ślad osadniczy prawdopodobnie pradziejowy oraz osada (wieś) średniowieczna (Niżatycy stan. 11, AZP 104–80/53). Materiały i dokumentacja z wykopalisk zostanie złożona do Muzeum w Przeworsku. Poster prezentuje jedynie najciekawsze wyniki i odkrycia. Szczegóły zostaną przedstawione w opracowaniu końcowym wyników badań. W większości odkrywane jamy wytworzyły się w okresie średniowiecznym oraz nowożytnym jako element powstającej tu wsi. Tylko w niektórych obiektach udało się odkryć starszą ceramikę, datowaną na kulturę pucharów lejkowatych. Zrezygnowano z datowania jam bez materiału zabytkowego, choć z kontekstu nawarstwień można je wiązać z jamami średniowiecznymi/nowożytnymi. Wśród zabytków, oprócz standardowo licznie występującej ceramiki, odkryto monetę – półgrosz Aleksandra Jagiellończyka, bez daty, z mennicy krakowskiej. W innym obiekcie siekierę z cechem kowalskim, który nie został jeszcze zidentyfikowany. Ciekawym, metalowym przedmiotem jest także szydło szewskie lub rymarskie. Na złożu wtórnym został odkryty topór kamienny, być może związany w obiektami KPL. Część obiektów nachodziła na siebie, była wkopywana i przez to także materiał zabytkowy był przemieszany. Ze względów oczywistych nie można pomijać lokalnej legendy o zamieszkującej otoczenie osady rodzinie z pierwszej połowy XX w., która chroniąc się przed służbami prawa przekopywała ten teren w celu ukrycia się, przez co niszczyła obiekty archeologiczne. Obecność obiektów archeologicznych stwierdzono na istniejącym tutaj wyniesieniu terenu, które naturalnie opadało w stronę południowo-wschodnią, ku rzeczce Mleczce. Nie zarejestrowano najstarszych obiektów w miejscu ciągu głównego drogi, czyli w obniżeniu – terasie zalewowej. Nie wydaje się także możliwe, że odkryte tam obiekty miały funkcję trwałego schronienia.

Сергій Тараненко¹, Дмитро Пефтіць², Олена Махота³, Юлія Мисько⁴

¹ Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», вул. Лаврська, 9, м. Київ, 01015, Україна; taransun@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0590-9726

² Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», вул. Лаврська, 9, м. Київ, 01015, Україна; filoktet18@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7368-5595

³ Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», вул. Лаврська, 9, м. Київ, 01015, Україна; makhota-olena@ukr.net; ORCID: 0000-0002-2742-4255

⁴ Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», вул. Лаврська, 9, м. Київ, 01015, Україна; yuliamysko2015@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5088-9640

Науково-рятивні археологічні дослідження у вежі Іоанна Кущника у 2022 р.

ключові слова: Поховання XVI–XVII ст., церква Феодосія Печерського

Башта Кущника, зведена коштом гетьмана І. Мазепи одночасно з оборонними стінами у 1696–1701 рр., розташована на південно-західному наріжжі монастирських мурів Верхньої Лаври у Києві. Споруда ремонтувалася у 1797, 1918 та 1953 рр., комплексні реставраційні роботи проводилися у 1969–1973 рр. Як пам'ятка національного значення, «Вежа Іоанна Кущника» у 2021 р. була включена до президентської програми «Велика реставрація». За проектом, окрім реставраційних заходів, планувалося також підсилення фундаментів.

Шурфи, закладені в інтер'єрі вежі під час попередніх археологічних досліджень 2011 р., до глибини 1 м містили мішаний ґрунт та значну кількість антропологічного матеріалу у перевідкладеному стані. Але тоді некрополь не було виділено і подальше вивчення цього матеріалу не здійснювалося.

У лютому 2022 р. під час археологічного нагляду за земляними роботами в інтер'єрі башти у шурфі № 2 були виявлені типові підмурки XVII–XVIII ст. у вигляді валунів бутового каменю на подушці з піщано-вапняного розчину. Наявність культурних шарів перетворила нагляд на стаціонарні дослідження. На рівні 0,5 м від с. д. п. були зафіксовані контури 1 об'єкту, 4 ям із залишками деревини та 8 поховань (4 повнорозмірних та 4 напівзруйнованих у поховальних ямах). Не виключено, що під час перепланування цієї території частина поховань була знищена, а знайдені у 2022 р. скелети могли лежати другим, або й третім ярусом. Про це свідчить численний антропологічний матеріал з верхнього перекопу в інтер'єрі. Інші поховання знаходилися у перевідкладеному стані, тому їх інтерпретація ускладнена. Скелетні рештки з фіксованих поховань варіюють як за репрезентативністю, так і за станом збереженості поверхні кісток.

Загалом було досліджено рештки 21 індивіда, з яких 7 походять з фіксованих поховань (мінімум 3 жіночих і 1 дитяче) та ще 14 – з підйомного матеріалу (антропологічний аналіз здійснено аспіранткою ІА НАНУ В. Унгурян). Поховання № 2 та № 8 частково розміщувалися під фундаментами башти, що вказує на функціонування могильника до часу побудови Монастирських мурів та вежі Кущника, тобто до кінця XVII ст. Стовпові ями із залишками деревини можуть бути слідами огорожі цвинтаря зі східного боку. Речовий комплекс з досліджень інтер'єру башти містить знахідки XI–XIX ст.

Отже, в результаті проведених робіт зафіксовано частину некрополю з похованнями XVI–XVII ст. Виходячи з картографічних джерел (плани А. Кальнофойського 1638 р. та І. Ушакова 1695 р.), він, вірогідно, належав одному з парафіяльних храмів Печерського містечка, а саме церкві Феодосія Печерського. Отриманий археологічний матеріал, крім іншого, допомагає у вивченні кордонів Печерського містечка кінця XVII ст., частина якого під час будівництва Монастирських мурів була зруйнована чи перенесена.

Віра Гупало

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, вул. Винниченка 24, Львів, 79008; gupaloarcho@ukr.net; ORCID: 0000-0002-9946-8935

Дослідження крипт у костелі Різдва Пресвятої Богородиці у Комарному на Львівщині

ключові слова: костел, крипти, поховання, девоціоналії, ранньомодерна доба

В контексті державної програми збереження культурної спадщини України проведено перед реставраційні обстеження пам'ятки національного значення костелу Різдва Пресвятої Богородиці, що у містечку Комарно на Львівщині. Серед низки спеціалізованих досліджень (фрескового розпису, дерев'яної різьби, мурування тощо) особливу увагу займали археологічні роботи. Розвідкове шурфування здійснено при фундаментах будівлі й на ділянці прилеглий до храму. Натомість розкопки проведено в одній із крипт.

Костел побудував у 1656–1658 рр. дітич містечка великий підчаший коронний Миколай Остророг за проектом львівського архітектора італійського походження Войцеха Капіноса (молодшого) Зичливого. Храм репрезентує однонавову споруду, площу якої у підземній частині повністю займають крипти. Встановлено, що план підземних споруд був складовою частиною проекту будівлі. Виходячи з цього крипти споруджували одночасно з фундаментами костелу. Первісний план розташування підземних комор передбачав їхнє наскрізне сполучення. П'ять невеликих крипт знаходилися у підвітарній ділянці, натомість під молитовним залом вздовж північної та південної стін пролягали паралельні крипти-тунелі, розділені потужною перегородкою по осі храму. Станом на сьогодні вхід у крипти-тунелі замуровано. В результаті грабіжницького проникнення відкрито доступ у північну крипту, де проведено археологічні дослідження.

В результаті розкопок встановлено, що в кінці XVIII ст. у крипті проведено благоустрій – поховання усунено, а долівку вирівняно потужним шаром піску. Однак під насипним шаром у західній ділянці комори відкрито 17 поховань у домовинах. Частину з них здійснено у могильних ямах, а частину лише наполовину висоти труни заглиблено у супіщану долівку. В тих останніх знаходилися перемішані останки з різних поховань. У східній ділянці поховальної комори виявлено яму, в яку поскидали рештки останків зі знищених поховань. В результаті досліджень задокументовано численний речовий інвентар.

Увагу привертала рештки домовин. Найдавніші труни, опущені в могильні ями, як правило були оздоблені залізними цвяшками з крупними голівками. Ними декорували пласкі віка, розміщуючи у різний спосіб: по периметру, по осі подвійним рядом, доповнюючи маленькими скісними хрестиками. Труни, ледь заглиблені у ґрунтову долівку, здебільшого були розписні. Усю поверхню віка і бічні дошки скринь вкрито чорною фарбою, на якій виділялися білі плямки, що імітували оббивку залізними цвяшками. Лише віко однієї домовини було декороване рисунком на тему Страстей Господніх (хрест на Голгофі зі знаряддями тортур Ісуса), який нанесено білою фарбою на чорному тлі. Іншу дитячу домовину розписано геометрично-рослинними мотивами, виконаними коричневою (червоною?) та білою фарбами.

Серед знахідок, які виявлено у похованнях (втім і як у перевідкладенні у ямі) виділяються рештки одягу та аксесуари до нього, девоціоналії. Посмертні шати репрезентують стрій кунтушовий – жупани та чехман, виконані з шовкових тканин, сітчастий пояс кармазинового кольору, ковпаки з оксамиту та шовку. З жіночого вбрання знайдено шовкові чіпці, мереживо з

шовкових, срібних і золотих ниток, яким оздоблювались сукні, декоративні стрічки. Артефакти, що складають деволюціоналії – це фрагменти розаріїв та каплерів, релігійні медальйони, натільні хрестики-каравака. До унікальних предметів відносяться шкаплери, лицьова поверхня яких гаптована різнокольоровими шовковими нитками металевими нитками та оздоблена бісером. Виділяються рідкісні сюжети, до яких серед інших віднесено зображення лику Спаса Нерукотворного. Увесь виявлений поховальний матеріал яскраво ілюструє локальні прояви фунеральної культури ранньомодерної доби.

Tatiana Vietrova¹, Viktor Vietrov²

¹ The State Historical and Cultural Reserve "Mezhybizh", 1 Zamkova st., Mezhybizh 31530, Ukraine; tetyanavetrova23@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3402-6124

² The State Historical and Cultural Reserve "Mezhybizh", 1 Zamkova st., Mezhybizh 31530, Ukraine; vetrov.poryad@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6948-7599

Typology and chronology of porcelain tableware from archaeological researches of the eastern part of Mezhybizh castle

key words: porcelain, faience, archaeological researches, Mezhybizh castle

Mezhybizh castle is a part of the medieval fortress in Mezhybizh town, not far from Khmelnytskyi, Ukraine (Coordinates: 49°26'11.76"N; 27°25'7.32"E). From the 16th century, it was the possession of the Sieniawski family, and since the 18th century, Czartoryski. One of the central architectural elements of the castle is the palace, built by Nikolai Sieniawski in the second half of the 16th century. Numerous porcelain and earthenware fragments were discovered during archaeological works under the eastern wall of the palace. The archaeologists' current task was to clear the space between the palace and the Round Tower. The difficulty of the clearing was that the thickness of the cultural layer on the site was more than eight meters. The archaeological material in the upper part of the backfill dates mainly to the 19th century, and artefacts in the lower backfill have materials from the 18th century.

The subject of our research is tableware covered with white glaze without any painting found during the clearing of the object. The fragments from coffee and tea services as well as goods with polychrome decoration are not presented in this work. The representative selection of fragments and products impresses with its number and variety of forms. Among the findings, there are plates: deep (large and small), flat (for hot dishes, snacks, desserts, pies), soup bowls, and dishes, which, in turn, also vary in size and shape (round and oval, deep and flat). According to the contour of the side edge, the dishes mentioned above are divided into products with curved and flat edges. The qualitative characteristics of the shard and decoration allow all this semi-porcelain tableware to belong to the same class. The products are combined according to the quality of the dough (white ceramic mass), the thickness of the shard (3–5 mm), and the coating with white glaze without any painting.

On the back side of the bottom of some plates, it was possible to find signs or letters pressed into the mass or applied with an engraving cutter. The masters (modellers) of three German factories in the 18th century used such symbolic markings to mark their products: Mason (Saxony), Höchst (Hesse, 1750–1762), and Nymphenburg (Bavaria). Products that were sent to other factories for decoration or that had manufacturing defects were marked this way. The absence of a brand and slight deformation of the shape of the found dishes suggests that it is a production defect that was sent for sale and used as everyday tableware.

Further detailed cataloguing of found artefacts and the formation of scientific collections by types of dishes, manufacturers, and manufacturing technology is a promising direction of research into castle life. We believe that voluminous fund collections based on archaeological finds are the basis for creating future interior expositions of life in Polish Castles at the territory of Ukraine.

Joanna Wawrzeniuk

Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa; j.wawrzeniuk@uksw.edu.pl;
ORCID: 0000-0002-2157-3559

Nieznany wiejski cmentarz z okresu nowożytnego w Dąbrówkach, gm. Wasilków, woj. podlaskie

słowa kluczowe: cmentarz wiejski, okres nowożytny, pogranicze Korony i Litwy, badania archeologiczno-antropologiczne

Cmentarze wiejskie w krajobrazie osadniczym były zjawiskiem oczywistym, ale i często zapomnianym. Wśród nich znajdowały się tzw. *mohilki*, które wymykały się strukturom parafialnym, funkcjonowały na pobliskich miejscowościach górkach czy wzniesieniach, nawet przez kilka stuleci. Pojawiły się one w okresie nowożytnym, wraz z kolonizacją wielkich Puszczy na wschodzie ziem Korony i Litwy, gdzie powstawały nowe miasta, miasteczka, folwarki i wsie, często na „surowym korzeniu”.

W 2019 r. w miejscowości Dąbrówka koło Wasilkowa, przypadkowo podczas prac ziemnych odkryta została taka nekropola. Cmentarz posadowiony na eksponowanym w terenie wyniesieniu dzięki systematycznym ratowniczym badaniom archeologicznym powoli odsłania swoje tajemnice. Dotychczas wyeksplorowano zaledwie część grobów, które dzięki nielicznemu materiałowi zabytkowemu można datować na drugą połowę XVI w. do drugiej połowy XVII w. Referat będzie zawierać prezentację tego nieznanego wcześniej stanowiska oraz wyniki badań z lat 2019–2023.

Rafał Niedźwiadek

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin;
rafal.niedzwiatek@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0003-0388-5230

Reduta Tadeusza Kościuszki w Ogrodzie Botanicznym UMCS – perspektywa badań interdyscyplinarnych

słowa kluczowe: nowożytnie konstrukcje obronne, stanowiska wielowarstwowe, badania interdyscyplinarne, Lublin

Reduta T. Kościuszki, położona z południowo-wschodniej części Ogrodu Botanicznego UMCS, na skarpie doliny Czechówki, jest jedynym dziełem obronnym wzniesionym na terytorium Polski przez przywódcę Insurekcji.

W 2022 r. pracownicy Instytut Archeologii UMCS przeprowadzili pierwszy etap badań weryfikacyjnych obiektu – wykonano serię odwiertów, założono wykopy sondażowe. Zrealizowano także program rozpoznania nieinwazyjnego: skanowanie LIDAR oraz prospekcję z wykorzystaniem georadaru. Majdan fortalicjum został przeszukany detektorem metali. Natomiast pracownicy Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS wykonali sondowanie z wykorzystaniem tomografii elektrooporowej.

Cięcie przez wał obiektu wskazuje, że został on usypany intencjonalnie, lecz w przekroju wyraźnie wydzielają się dwie fazy. Starsza, najpewniej, powstała u schyłku I Rzeczypospolitej. Młodszą należy datować na I połowę XX stulecia. Pod nasypem zachował poziom humusu pierwotnego, podczas eksploracji którego pozyskano kilkaset fragmentów ceramiki datowanej na XI–XIII w. Z warstwy tej wydobyto również ok. 6,5 kg odpadów po przerobie ród żelaza.

W południowej części majdanu odsłonięto narożnik budowli wystawionej z opoki wapiennej. Założenie to wspierało się na podwalinach o szerokości ok. 60 cm, zaś jego stopa fundamentowa znajdowała się ponad 120 cm niżej w stosunku do odsadzki. Uchwycony został także poziom budowlany, rozsypany na stropie humusu pierwotnego. Technika wznoszenia i kontekst stratygraficzny wskazują, że budowla ta może być pozostałością dworu obronnego ze schyłku renesansu (XVI/XVII w.). Dzięki obrazowaniu georadarowemu można wykreślić pełen zasięg budowli.

Badania będą kontynuowane.

**Marcin Czarnowicz¹, Barbara Witkowska², Martin Vojtas³, Agnieszka Ochał-Czarnowicz⁴,
Anita Szczepanek⁵**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków; marcin.czarnowicz@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-2699-1044

² Pracownia „Gaja”, Kraków; bejotwu@wp.pl; ORCID: 0000-0002-1044-2326

³ Katedra Archeologii i Muzealnictwa Uniwersytetu Masaryka, Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno, Czechy; 215438@mail.muni.cz; ORCID: 0000-0003-1522-5934

⁴ Pracownia „Gaja”, Kraków; ORCID: 0000-0001-9421-2693

⁵ Katedra Anatomii, Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Kopernika 12, 31034, Kraków; anita.szczepanek@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-0936-767X

Projekt „Karpackie Epizody Wielkiej Wojny”. Poszukiwania grobów i cmentarzy wojennych na terenie gminy Komańcza

słowa kluczowe: I wojna światowa, Karpaty, archeologia konfliktów, archeologia Wielkiej Wojny, cmentarze wojenne

Projekt „Karpackie Epizody Wielkiej Wojny” realizowany od 2015 r. na terenie Beskidu Niskiego i Bieszczad Zachodnich ma na celu przywrócenie pamięci o wydarzeniach związanych z walkami prowadzonymi na przełomie 1914 i 1915 r. na odcinku frontu wschodniego I wojny światowej. Karpackie przełęcze były areną niezwykle krwawych starć pomiędzy armią austro-węgierską i rosyjską, które pozostawiły ślad w krajobrazie tych terenów w postaci okopów, pobojuwisk, tymczasowych mogił oraz regularnych cmentarzy wojennych skrywających szczątki poległych. Przerwanie ciągłości zasiedlenia tych ziem, związane z późniejszymi wydarzeniami historycznymi, doprowadziło do zatarcia pamięci o miejscach związanych w Wielką Wojnę. Prace naszego zespołu nakierowane są na ponowne ich odkrywanie oraz opiekę nad dziedzictwem tego konfliktu w Karpatach.

W ramach tej inicjatywy zidentyfikowane i badane są okopy, pobojuwiska, mogiły oraz cmentarze wojenne, a także odkrywana i otaczana odpowiednią opieką jest spuścizna dawnych mieszkańców tych ziem. Ważnym aspektem projektu Karpackie Epizody Wielkiej Wojny jest również społeczna recepcja dziedzictwa archeologicznego. Podkreślić należy, iż badania w Bieszczadach są odpowiedzią na potrzeby lokalnej społeczności. Gmina Komańcza od roku 2013 realizuje inicjatywę mającą na celu opiekę nad opuszczonymi cmentarzami i cerkwiskami położonymi na jej terenie. Współpraca Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego z Gminą trwa od 2020 r. Działalność projektu możliwa jest dzięki dofinansowaniu z funduszu „Groby i cmentarze wojenne w kraju” pozyskiwanych ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Dotychczas w ramach projektu przeprowadzono prace na stanowiskach w Starym Łupkowie, Zubeńsku, Maniowie, Osławicy, Wisłoku Wielkim, Woli Michowej oraz na szczytach Jasiela, Kamienia i Krąglicy. Dwa ostatnie sezony badawcze poświęcone były odnalezieniu, przebadaniu i objęciu należyłą opieką prawną i konserwatorską cmentarza wojennego w Woli Michowej.

Celem wystąpienia jest prezentacja metodyki prac zespołu, problematyki badawczej oraz dotychczasowych wyników badań terenowych.

Agata Salamucha

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; agatka.smerfik@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8141-7515

**Badania archeologiczne stanowisk z okresu II wojny światowej
na terenie Lublina prowadzone do 2022 r.**

słowa kluczowe: Lublin, II wojna światowa, archeologia wojenna

Prezentacja zawiera podsumowanie jakie stanowiska z okresu II wojny światowej z terenu Lublina zostały do tej pory przebadane wykopaliskowo, a także pokazać dlaczego warto je badać i co wnoszą pozyskane w ich trakcie informacje.

Na obiekty i zabytki związane z działaniami wojennymi natrafiano na terenie Lublina wielokrotnie przy okazji badań wykopaliskowych bądź nadzorów archeologicznych. Były one jednak całkowicie pomijane bądź ograniczano się do wykonania ich podstawowej dokumentacji, tak jak w przypadku odkryć dokonanych na ul. Willowej w 2012 r.

Badania archeologiczne przy ul. Willowej w Lublinie zostały przeprowadzone przez mgr. Konrada Drobka. Rozpoczęły się na początku października 2012 r., wraz z budową budynku handlowo – usługowego sieci „LIDL” i trwały do końca listopada tego roku. Początkowo badania na terenie inwestycji miały charakter nadzorów archeologicznych, które wykazały, że w obrębie działki o numerze 113/4 znajdują się liczne obiekty archeologiczne. Wówczas, na podstawie oględzin konserwatorskich z dnia 12 października, Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał pozwolenie na przeprowadzenie badań ratowniczych. W trakcie ich trwania zadokumentowano 67 obiektów archeologicznych, wśród których znalazły się również stanowiska strzeleckie i transzeje z czasów II wojny światowej.

W ciągu ostatnich kilku lat stanowiska wojenne, w tym z II wojny, zaczęto traktować tak, jak każde inne stanowiska archeologiczne, a w konsekwencji również badać.

Viktor Vietrov

The State Historical and Cultural Reserve "Mezhybizh", 1 Zamkova st., Mezhybizh, 31530, Ukraine; vetrov.poryad@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6948-7599

Experience of Complex Geo-archaeological and Paleolandscape Studies in the Upper Reaches of the Southern Bug River

key words: Geoaerchaeology, Paleolandscape, drilling, Paleolithic Age, Middle Age

The study of paleolandscapes is an essential stage of complex research of archaeological heritage. In recent years, we have been conducting a comprehensive geo-archaeological survey of the valley of the Southern Bug River. The work methodology combines drilling, excavation, stratigraphy determinations, soil science analyses, and topographical work. The research area on the right bank of the Southern Bug is about 6 km long with a width of 1–1.5 km. Most of the attention is paid to the orographic elements of the South Bug valley: terraces, tributaries, floodplains, relic elevations. There are many archaeological sites in the study area: sites of the Lower and Upper Paleolithic, Eneolithic, Bronze Age, and Middle Ages settlements, as well as large-scale fortifications: Rakochi Castle (16th century) and Medzhybiz Castle (13th–19th centuries).

An example of the joint study of archaeology monuments of different times in one program of paleo-surface research can be the area near the Rakochi castle (Ukraine, Khmelnytskyi region, 49°25'58.25"N; 27°26'50.17"E). It was examined by us in 2021–2023 by drilling with the drawing of ancient soils from the Lower Palaeolithic Age and the area of their localization. The next stage of the research is drilling to obtain artefacts of the Lower Palaeolithic Age for the spatial localization of the cultural layer. Both stages were completed successfully. However, during the works, S. Stopenchuk, the manager of the excavations of Rakochi castle, applied to survey the soil object at the castle. The object has the appearance of a rectangular recess measuring 57×23 m, depth – 2 m. Dumps up to 1 m high are piled around the perimeter. The object was viewed as a pit from modern peat mining. We studied the stratigraphy of the object by drilling. We laid two boreholes in the area of the object and four outside it. The Stratigraphic data that had been obtained from all six boreholes were compared with cores from ten boreholes which were drilled nearby to find Lower Palaeolithic artefacts.

The following conclusions are based on the results of the works. 1. The terrain near the investigated object is not artificially altered. It is a conservative section of the low paleoplain of the Southern Bug River. The upper part of all boreholes is relatively uniformly composed of alluvial-diluvial sands, sandy loams and light loams of the Zavadiv and Luben layers (300–500 thousands years). 2. There are no traces of peat deposits inside the object, in its dump and next to it. 3. The presence of layers of clean sand in the boreholes next to the object and a layer of clean clay in its lower part was recorded. 4. The absence of clean sand and clay in the dumps of the facility was recorded. 5. The total volume of the object's dumps is approximately 1/3 of the volume of the excavated soil.

Conclusion: the object presented for research is a pit for digging building materials (sand, clay) during the construction of the Rakochi castle (mid-16th century). The object is localized within the paleoplain of the Southern Bug River according to the parameters of stratigraphic and local changes in pale relief. It is located in the area of change in the historical landscape of Rakochi Castle. It does not affect the recorded nearby sites of the cultural layer of the Lower Palaeolithic Age.

Dmytro Kiosak

Department of history and philosophy, Odesa I.I. Mechnikov National University Dvorianska 2, 65082 Odesa, Ukraine; dkiosak@ukr.net; ORCID: 0000-0002-3349-4989.

Chronology of the first domestic plants in Ukraine and Moldova: an overview of radiometric evidence

key words: radiocarbon chronology, calibration, Neolithic, paleobotanic finds, Kernel Density Estimates

Today, the oldest known directly dated remains of cultivated plants in southern Eastern Europe come from the settlement of Ratniv II as was demonstrated by G. Motuzaitė-Matuzevičiūtė and S. Telizhenko. However, there are good reasons to believe that they will not remain so for long. The settlements of Criș and Pre-Music Note LBK date back earlier and their inhabitants also practiced agriculture. Moreover, some recent radiometric data allow us to confirm and clarify this statement.

The cultivated plants observed at the above listed sites align with a typical crop selection for European Neolithic, a set of plants of west-Asian origin. Here, it is characterized by a limited variety of crops and a predominance of hulled wheat, as documented in many cases in the Western and Central Europe. While the role of barley in this context, whether as a crop or a weed, remains uncertain, the discovery of its remains at Kamyane-Zavallia substantiates its presence within the eastern LBK agricultural system. The Criș culture groups brought a set of cultivated plant of west-Asian origin to the forest-steppe of the Moldova at least by 5600–5500 BCE, while LBK people spread it widely in the territories of modern day Moldova and Ukraine by the 5250–5050 BCE.

The paleobotanic record of the cultivated plants in the sites of Criș and LBK is abundant and diversified. When comparing it with the available claims of similar finds from the para-Neolithic contexts, the latter, in comparison with the former, look like a pale copy. The impressions are few, the set of species varies from site to site. The precision of impressions identification was doubted by recent improvements in the methodology of this type of analysis. Attempts to detect the remains of cultivated plants at para-Neolithic sites by flotation have mostly failed. Either only wild plants were found, or the domesticated plants found were intrusive from later periods of the site stratigraphy. Although it is often assumed that even in the absence of their own agriculture, para-Neolithic groups could have obtained agricultural products through contacts with early farmers, we must emphasise that there is no evidence for this today.

Krzysztof Żurek¹, Tomasz Kalicki²

¹ Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; chrisu.zurek@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4480-4305

² Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce; tomaszkalicki@ymail.com; ORCID: 0000-0002-8421-5660

Uwarunkowania środowiskowe i kulturowe funkcjonowania obiektów prehistorycznych w dorzeczu Biebrzy i Narwi

słowa kluczowe: kultura łużycka, Podlasie, osadnictwo epoki brązu/żelaza, Biebrza, Narew

Region badań położony jest w północno-wschodniej Polsce na terenie dzisiejszego województwa podlaskiego. Występowanie i funkcjonowanie struktur osadniczych z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na terenie północnego Podlasia jest zagadnieniem nowym, które zostało stwierdzone dopiero w ciągu ostatnich kilku lat. Przełom w archeologii, jaki przyniosło upowszechnienie skanowania laserowego (LIDAR), pozwolił na odkrycie i zinventaryzowanie 27 takich konstrukcji zlokalizowanych w dorzeczach Biebrzy oraz górnej i środkowej Narwi – przede wszystkim w dolinach głównych rzek regionu oraz ich dopływów, a także w obniżeniach polodowcowych. Są one całkowicie niewidoczne w terenie, natomiast na zobrazowaniach skaningowych są to koliste struktury składające się z centralnego obszaru otoczonego pierścieniami wałów i fos. Wszystkie one wykazują wiele podobieństw takich, jak lokalizacja, forma, rozmiary i rodzaj konstrukcji. Występują trzy typy posiadające jeden, dwa i trzy pierścienie rowów.

Głównym celem badań było określenie warunków środowiskowych, wieku, struktury i funkcji tych obiektów (sieci osadniczej?) oraz interakcji człowiek-środowisko w horyzoncie czasowym funkcjonowania w oparciu o szczegółowe badania trzech wytypowanych stanowisk.

Badania realizowane były w dwóch etapach. W pierwszym, archeologicznym, który był połączony z badaniami geofizycznymi, skupiono się na budowie wewnętrznej oraz przynależności kulturowej obiektów. W drugim, środowiskowym analizowano ich kontekst przyrodniczy.

Datowania radiowęglowe wskazują, że obiekty funkcjonowały w późnej epoce brązu/wczesnej epoce żelaza jako część systemu osadniczego podgrupy suraskiej kultury łużyckiej.

Powstanie systemu osadniczego było najprawdopodobniej związane z wyraźnym wzrostem liczebności populacji („*paleo- baby boom*”), czemu sprzyjały dogodne warunki klimatyczne w okresie bezpośrednio poprzedzającym ochłodzenie w czasie drugiego zdarzenia Bonda.

Wszystkie obiekty zlokalizowane są w obniżeniach terenu – dolinach rzecznych i bezodpływowych depresjach glacialnych. Społeczności łużyckie wykorzystywały jednak przy budowie tych obiektów nieco wyniesione elewacje znajdujące się w tych obniżeniach.

Równocześnie obiekty były budowane w pobliżu niezalesionych obszarów jakimi były torfowiska. Bezleśne torfowiska, w związku z dominującym w gospodarce tych społeczności pasterstwem, były wykorzystywane jako pastwiska. Mogły one pełnić rolę kraalów lub być miejscem uboju zwierząt hodowlanych.

Obiekty mogły też pełnić bliżej nieznaną rolę, jako miejsca o przeznaczeniu ekonomiczno-społeczny (miejsca wymiany dóbr czy wieców) lub kultowym (miejsca świątynne) oddzielające obszar *sacrum* od *profanum*.

Problem przeznaczania, jak i sposób ich użytkowania przez społeczności pradziejowe wymaga dalszych badań *on site* i *off site* zarówno na stanowiskach opracowanych szczegółowo, jak i pozostałych. W pierwszej kolejności powinna zostać zweryfikowana terenowo lokalizacja obiektów, wykonane badania

paleogeograficzne w mniejszych dolinach w otoczeniu stanowisk, analizy geochemiczne na obiektach i w ich otoczeniu, a także profile palinologiczne z sąsiadujących z nimi torfowisk, które pozwoliłyby zweryfikować hipotezę o ich pasterskim wykorzystaniu, a także znaleźć czytelny zapis środowiskowy funkcjonowania społeczności pradziejowych. Badania archeologiczne powinny być skupione w centrach obiektów.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; barbara.niezabitowska-wisniewska@mail.umcs.pl, baica@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0001-7557-4488

Ułów – archeologiczna perła Roztocza. Wielokulturowy zespół osadniczy w świetle wyników badań interdyscyplinarnych. Założenia i cele projektu

słowa kluczowe: Lubelszczyzna, Roztocze Środkowe, Ułów, wielokulturowy zespół osadniczy, badania interdyscyplinarne, monografia

W 2022 r. rozpoczęto realizację projektu pt. *Ułów – archeologiczna perła Roztocza. Wielokulturowy zespół osadniczy w świetle wyników badań interdyscyplinarnych*, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury – państwowego funduszu celowego (numer zadania: 03299/23/FPK/NID). Wieloletnie, kompleksowe i interdyscyplinarne badania w okolicach Ułowa na Roztoczu Środkowym przyczyniły się do odkrycia wielokulturowego zespołu osadniczego funkcjonującego od okresu paleolitu schyłkowego po XVII/XVIII w., obalając jednocześnie mit o Roztoczu jako białej plamie na mapie osadnictwa pradziejowego. Obecnie zespół ten tworzy 30 stanowisk archeologicznych, z których 16 w różnym stopniu rozpoznano wykopaliskowo, 4 w wyniku sondowań geologiczno-geomorfologicznych i badań powierzchniowych, 10 jedynie powierzchniowo. Olbrzymia ilość materiału źródłowego pozyskanego w trakcie badań w latach 2001–2019, ranga naukowa odkryć i tzw. kolekcji ułowskiej przekazanej do Muzeum Regionalnego im. dr. J. Petera w Tomaszowie Lubelskim przez detektorystów, liczba już przeprowadzonych analiz, 105 datowań radiowęglowych i przede wszystkim możliwość odtworzenia procesów osadniczych zachodzących w pradziejach i czasach nowożytnych w rejonie Ułowa oraz powiązania ich z przemianami środowiska, wymagają pełnego, monograficznego opracowania. Stąd też projekt zakłada przygotowanie i wydanie trzytomowej publikacji wyników wszystkich badań i już wykonanych analiz, uzupełnionych o wyniki analiz przeprowadzonych w trakcie realizacji projektu.

Rafał Zapła

Wydział Matematyczno-Przyrodniczy Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ul. Wóycickiego 1/3, bud. 21, 01-938 Warszawa; r.zaplata@uksw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-6222-0821

Inwentaryzacja dziedzictwa kulturowego na terenie lasów Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie oraz Parków Narodowych: Bieszczadzkiego, Magurskiego i Roztoczańskiego na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych. Wprowadzająca charakterystyka koncepcji projektu, przeprowadzonych badań oraz wniosków podsumowujących

słowa kluczowe: archeologia terenów leśnych, badania nieinwazyjne

Prezentacja ma na celu przekrojowe i wstępne zaprezentowanie działań, jakie realizowano w latach 2016–2022 na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych w Warszawie. Prace w ramach tematów badawczych związanych z inwentaryzacją dziedzictwa kulturowego, w szczególności dziedzictwa archeologicznego, prowadzono na terenach leśnych Polski południowo-wschodniej, należących do Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie oraz na terenach Parków Narodowych: Magurskiego, Roztoczańskiego i Bieszczadzkiego. Badania prowadzono w kilku etapach, wraz z pracami końcowymi w latach 2022–2023, w ramach szerszej inicjatywy związanej z inwentaryzacją przyrodniczo-kulturową. Prace realizowano w oparciu o współpracę konsorcjów, złożonych z konsorcjantów: Instytutu Badawczego Leśnictwa w Sękocinie Starym, Biura Urządzania Lasu i Geodezji leśnej w Sękocinie Starym, Instytutu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie oraz Fundacji Hereditas (główny wykonawca prac związanych z inwentaryzacją dziedzictwa kulturowego – archeologicznego, wraz z interdyscyplinarnym zespołem specjalistów).

Referat zaprezentuje koncepcję wieloletnich badań interdyscyplinarnych, metodykę badawczą, jak również przekrojowe wyniki badań oraz w podsumowaniu, wnioski końcowe, wraz z postulatami badawczymi. Celem pośrednim prezentacji jest również ukazanie problematyki badań terenów leśnych, skali przedsięwzięcia, bieżących i przyszłych potrzeb, jak również wyzwań, jakie pojawiały się podczas realizowanych prac. Zrealizowane prace badawcze na zlecenie DGLP w Warszawie, były pierwszym tego typu przedsięwzięciem w skali kraju, jak i w historii polskiej archeologii, sięgając po najnowocześniejsze zasoby danych dla terenów często w nikłym stopniu rozpoznanych w ramach dotychczasowych badań, m.in. z uwagi na niedostatek metod badawczych.

Prezentowane – zasadnicze prace prowadzono w oparciu o badania nieinwazyjne, bazując w szczególności na danych lotniczego skanowania laserowego, zwłaszcza danych ISOK – Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Kolejnym zasobem danych badawczych były materiały archiwalne, w tym zasoby fotograficzne, źródła pisane, zasoby kartograficzne itp. Parce częściowo miały charakter badań terenowych, polegających głównie na weryfikacji terenowej – powierzchniowej, jak również (w nielicznych wypadkach) na weryfikacji wykopaliskowej – sondażowej, czy weryfikacji geofizycznej. W ramach zrealizowanego przedsięwzięcia powstało: zestawienie inwentaryzacyjne rozpoznanych obiektów zabytkowych (i/lub potencjalnych obiektów zabytkowych); dokumentacja z badań, wraz z zbiorem geodanych – zasobem cyfrowym, a także Kartami Ewidencji Zabytków Archeologicznych (Łądowych).

Marek Lemiesz¹, Natalia Voytseshchuk²¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa, ul. Mikołaja Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa; mlemiesz@nid.pl² Ministry of Culture and Information Policy, 19 Ivan Franko st., Kyiv, 01601, Ukraine; natawi@ukr.net**Z lądu i z powietrza. Ukraińsko-polski projekt inwentaryzacji i dokumentacji wojennych strat dziedzictwa kulturowego w obwodach czernichowskim i chersońskim:
Ukrainian Heritage Rescue Project 2022–2023***słowa kluczowe:* Ukraina, wojna, zagrożone dziedzictwo kulturowe, ochrona dóbr kultury

Ukrainian Heritage Rescue Project został uruchomiony w oparciu o umowę o współpracy w zakresie dokumentacji strat dziedzictwa kulturowego, podpisaną w maju 2023 r. przez MKiDN oraz ukraińskie Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej. Koncepcja UHRP odwołuje się do idei *preservation by record*, zarazem wykorzystuje wcześniejsze polskie doświadczenia w obszarze ochrony dóbr kultury terenów post-konfliktowych, zdobyte przez specjalistów Polskich Kontyngentów Wojskowych w Iraku i Afganistanu. Projekt ma charakter interdyscyplinarny, zakłada wykorzystanie teledetekcji satelitarnej w analizach geoprzestrzennych zniszczeń, a także szerokie zastosowanie nowoczesnych metod cyfrowych (fotogrametria, skanowanie laserowe 3D) w dokumentowaniu zdewastowanych zabytków architektury i stanowisk archeologicznych, w szczególności zespołów kurhanowych z epoki brązu, okresu scytyjskiego i wczesnego średniowiecza. W przypadku dziedzictwa archeologicznego informacja o rozmiarach zniszczeń pozostaje dotąd trudna do zweryfikowania z uwagi na położenie w odległych i trudno dostępnych rejonach kraju. Istotnym aspektem UHRP jest też pozyskanie udokumentowanego materiału dowodowego na potrzeby śledztwa prokuratorskiego dotyczącego przestępstw wojennych przeciw kulturze, wraz z próbą wskazania potencjalnych indywidualnych sprawców tych czynów lub osób ponoszących za nie odpowiedzialność z tytułu pełnionych funkcji dowódczych.

Projekt w chwili obecnej realizowany jest pilotażowo w dwóch regionach administracyjnych Ukrainy: obwodzie czernichowskim, na terenie którego toczono ciężkie walki w marcu i kwietniu 2022 r., generujące znaczną skalę zniszczeń dziedzictwa historycznego i instytucji kultury, a także chersońskim – w bezpośrednim sąsiedztwie strefy działań wojennych, gdzie względy bezpieczeństwa umożliwiają realizowanie ograniczonych procedur dokumentacyjnych. W założeniu jednym z celów uruchomienia UHRP jest również utworzenie i przygotowanie merytoryczne zespołu specjalistów ukraińskich, którzy następnie będą kontynuować prace inwentaryzacyjne samodzielnie zgodnie z wypracowanymi standardami.

Kolejne, długofalowe założenie działań prowadzonych przez ukraińsko-polski zespół to przeanalizowanie skuteczności dotychczas stosowanych technik i procedur w zakresie dokumentacji zagrożonych skutkami działań wojennych, jakie kształtowane były dotąd w warunkach misji stabilizacyjnych i konfliktów asymetrycznych, toczących się w odległych geograficznie i kulturowo regionach świata. Realizacja prac UHRP na teatrze europejskim dotkniętym regularnym konfliktem militarnym ma doprowadzić do wypracowania bardziej uniwersalnych rozwiązań, zarówno dostosowanych do zmieniających się realiów geopolitycznych, jak i dających się wykorzystać w formułowaniu nowych założeń ochrony dziedzictwa narodowego obu krajów.

Mecenas
Muzeum
Narodowego
w Lublinie

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

